georges bataille

lanetli pay

DOST

Lanetli Pay

Georges Bataille
(1897-1962)

Fransız yazar, düşünür. 1922 yılında Ecole des Chartes'tan mezun oldu. Başlangıçta sürrealizm hareketine yakınlık duyduysa da, kısa bir süre sonra André Breton'la arasındaki fikir ayrılıkları yüzünden o çevreden uzaklaştı. Bazılarını takma adlarla imzaladığı onlarca eseri Fransız düşünü ve yazını için birer çağdaş klasik olarak kabul edilmektedir. Zaman zaman bazı siyasal angajmanların içinde görünmekle birlikte bağımsız bir yaratıcı olarak sadece Fransız çağdaş yazını üzerinde değil, evrensel bir yazın ve düşün uğraşı üzerinde de kalıcı izler bırakmıştır. *Histoire de l'œil* (Lord Auch takma adıyla, 1928), *L'Expérience intérieure* (1943), *Le Bleu du ciel* (1957), *L'Érotisme* (1957), *La Littérature et le Mal* (1957), *Ma mère* (ölümünden sonra, 1966) başat önemdeki eserlerinin yalnızca birkaçıdır.

D

Işık Ergüden

1960, İstanbul doğumlu. Galatasaray Lisesi'nde ve Boğaziçi Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümünde okudu. Yayımlanmış yüzü aşkın eserin Fransızca'dan çevireni, üç de şahsi kitabın –*Hapishane Çağı*, *Kapatılan İnsan* (Versus Yayınları, Aralık 2007); *Sessizliğin Anarşisi* (yeni baskı Versus Yayınları, Mart 2008); *Kurşunkalemle* (Nisan Yayınları, Ekim 1996)– yazarıdır.

Bataille, Georges
Lanetli Pay
ISBN 978-975-298-434-9 / *Türkçesi; Işık Ergüden* / *Dost Kitabevi Yayınları*
Aralık 2010, Ankara, 173 sayfa
Felsefe-Siyasal İktisat Teorisi

LANETLİ PAY

Georges Bataille

DOST
kitabevi

ISBN 978-975-298-434-9

La Part maudite
GEORGES BATAILLE

© Les Éditions de Minuit s.a., 1949

Bu kitabın Türkçe hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir
Birinci Baskı, Aralık 2010, Ankara

Fransızcadan çeviren, Işık Ergüden

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB

Baskı ve cilt, Pelin Ofset Ltd. Şti.;
İvedik Organize Sanayi Bölgesi, Matbaacılar Sitesi
588. Sokak No: 28-30, Yenimahalle / Ankara
Tel: (0312) 395 25 80-81 • Fax: (0312) 395 25 84

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4 Yenişehir 06420, Ankara
Tel: (0312) 435 93 70 • Fax: (0312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İçindekiler

Giriş: Bataille ve Dünya **9**

Harcama Kavramı **19**

Lanetli Pay

Önsöz **39**

I. Kısım
Teorik Giriş

1. Genel İktisadın Anlamı **47**
2. Genel İktisadın Yasaları **53**

II. Kısım
Tarihsel Veriler I: Tüketme Toplumu

1. Azteklerde Kurban Etme ve Savaş **67**

2. Rekabetçi Bağış "Potlatch" **80**

III. Kısım
Tarihsel Veriler II: Askeri Girişim Toplumu ile Dinsel Girişim Toplumu

1. Fetihçi Toplum: İslam **95**
2. Silahsızlanmış Toplum: Lamacılık **103**

IV. Kısım
Tarihsel Veriler III: Sanayi Toplumu

1. Kapitalizmin Kökenleri ve Reform **119**
2. Burjuva Dünyası **129**

V. Kısım
Mevcut Veriler

1. Sovyet Sanayileşmesi **141**
2. Marshall Planı **157**

Taşkınlık Güzelliktir.

William Blake

Giriş:
Bataille ve Dünya

İmkânsızın sınırındaki kaygılı bir ifade arayışına adanmış Georges Bataille'ın eserinin, genellikle azgınca bir inkâr görünümü taşırken dünyaya hiç çekincesiz ve ölçüsüzce "evet" demeye devam etmesi değildir en ufak çelişkisi. O, iyisinde de kötüsünde de, en yoğununda da en mütevazısında[1] da dünyaya açıktı; ve dünyayı sahte bir utanç duymadan, sınırsızca kavrama iştahı içindeydi: Düşüncesini başkalarının, "diğer herkesin"[2] düşüncesine yakınlaştırma, iletişim kurma sabit kaygısı, en sıradan muhatabına bile gösterdiği titiz özen buna kanıttır; özellikle yaşamının olgun döneminde –çoğu zaman bitap düşürücü ve bıktırıcı bir bilgi edinme çabası pahasına– fırtınalı deneyiminin sezgileri ışığında gözlerimiz önünde cereyan eden bir o kadar fırtınalı olayları yorumlamak için sergilemekten geri durmadığı sabırlı ve tutkulu çaba

1) *Le Coupable*'da [Suçlu] (gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş 2. baskı, Gallimard, 1961, s.35) şunu belirtir: "...Yalnızca tamamlanmamış bir evren olsa da, her bölümün anlamı bütününkinden daha az değildir." Ve, Saint-Lazare Garı'na giren trende hissettiği izlenimlerin anlamsızlığını tartışarak ekler: "Beni, tamamlanmış evrenin düzeyine çıkartarak, bir trenin gara girişinin anlamını kaçırmama yol açacak bir hakikati vecdde aramaktan utanırdım."

2) *Le Coupable*, *a.g.e.*, önsöz, s. XIV (dipnot).

da buna kanıttır. Bunu yaparken de, eğitimi nedeniyle olduğu kadar dostlarının çoğunun etkisiyle de göz ardı etme eğiliminde olabileceği ve yaygın adlandırmayla ekonomi denen şeye bağlı olanlar da dahil, bu olayların hiçbir yanını ihmal etmez.

"Cehalet"ini alçakgönüllülükle itiraf etmesinin ötesinde, uzun süre boyunca bu "dünya..."nın onun için "yalnızca bir mezar" olduğu duygusu da onda elbette hakimdi; "bir mahzen koridorunda kaybolmuş"[3] olma duygusu ve "düşüncesini yavaş yavaş (...) sessizlikle karışmaya"[4] bırakmak dışında yapacağı bir şey olmadığı inancı içindeydi. Ama eserinin hiç kuşkusuz en keskin ve dokunaklı bölümünü oluşturan mistik dönem yazılarında bile sürekli kendini toparlar, "henüz değil!" diye sürekli haykırır, başkalarına doğru, bu dünyaya doğru kaçamakça da olsa tutkulu bakışlar fırlatmaya devam ederken, en berbat parçalanmalara maruz kalan bu dünyanın kendi bütünlüğü içinde ancak bir "facia" olarak (ki insan, bu facianın "belki de doruğudur")[5] kavranabileceğini hisseder, ama yine de bilmekten ve betimlemekten asla vazgeçmez.

Aslında, Bataille'ın eserinin bir bölümü, *Harcama Kavramı*'ndan *Lanetli Pay*'a dek, bütünüyle, dünyayı bu temsil denemesine adanmıştır. Bu metinler muhtemeldir ki yazdıklarının en parlakları değildir; bu tür sorunların daha düzenli ve mantıksal bakımdan daha sonuca götürücü bir tarzda ele alınmasına alışkın olanları da şaşırtabilir. Ama bu metinlere eserinde ayırdığı seçkin yere, arayışının çoklu hareketlerinden geçerek düşüncesinin zaten yeterince kayda değer birliğini görkemli bir şekilde adadığı bu taslağa arzuladığı en uç biçimi vermeyi başaramama kaygısının yaşlılık yaklaştıkça ona iyice tebelleş olduğuna ve nihayet, ömrünün son yıllarında, *Lanetli Pay*'ı yeniden görme, Evrensel Tarih üzerine bir tür deneme olarak gördüğü bu metinle eserinin bütün bu yanlarını gerçekten taçlandırma yönündeki inatçı iradesine ben tanıklık edebilirim.

Dış dünyayı yorumlama yaklaşımının, "bu dünyayla uyum içinde"ki bütünsel dinamik bakış açılarını "tek tek fikirlerin durgunluğu"nun yerine geçirmeye sonuçta tek yatkın olan bu "cüretli altüst etme"nin müdahalesinden önce (*Lanetli Pay*'ın önsözünde vurguladığı gibi), "nuh deyip peygamber demeyen bir aklın kurallarına göre yürütülen" ön hazırlık incelemeleri, ancak uzmanların toparlayabileceği belge birikimi ve de

3) *Le Coupable*, s. 9.
4) *A.g.e.*, önsöz, s. XIV.
5) *A.g.e.*, önsöz, s. XIII.

politik ya da ekonomik türdeki kaygılarla az çok hareket eden grupların oldukça sıkı katılımını içeren kolektif bir merak, endişe ve araştırma ortamı gerektirdiğinin Bataille kuşkusuz farkındadır.

Bu koşullar Georges Bataille'ın yaşamının oldukça uzun iki döneminde –en azından– yerine getirilmiştir. İlk dönem 1930-1935 arasıdır: Özellikle Bataille'ın "*Critique sociale*" dergisine katılımının ve bu dergi etrafında dönemsel olarak toplanmış insanlarla neredeyse her gün görüşmesinin damgasını taşır. İkincisi "*Critique*" dergisinin kuruluşunu izler ve *Lanetli Pay*'ın yayımlanmasına varır. Bu iki dönem arasında uzun yıllar süren içsel meditasyonlar vardır ve 1939'da, "her şeyi tartışma konusu etmiş bir altüst oluş sayesinde" başlamış kitap olan *Coupable*'ın [Suçlu] ilk satırlarının kaleme alınmasıyla başlar. Bu kitap, "her şeyi tartışma konusu etmiş bir altüst oluş sayesinde" başlamıştır ve "gömüldüğü"[6] izlenimi edindiği, artık çıkışsız gözüken girişim ve araştırmaların serbest kalması o dönemde baş göstermiştir.

Bataille'ın düşünce hareketindeki böyle gidip gelmeler, bu düşüncenin dünyayla uyum içinde olması arayışının, "kavramları dünyanın hareketinin özgürlüğüyle eşitleyen bu aşırı düşünce özgürlüğü"ne yönelik ateşli özlemin, yaşlandıkça yaşamında giderek artan bir yer işgal ettiği ve bunların peşinden koşmaya asla ara vermediği olgusunu gizlememelidir.

Bu kaygının sürekliliği, bazı tarihler hatırlanırsa gözler önüne serilir. Bataille, "*La critique sociale*" dergisi için *Harcama Kavramı*'nı yazdığında otuz beş yaşına yaklaşıyordu; önsözünde on sekiz yıllık çalışmanın ürünü diye belirttiği kitap olan *Lanetli Pay* yayımlandığında ise elli ikisine az kalmıştı. Dolayısıyla bu düşünme sürecinin başlangıcı 1931 olarak görülebilir. Aslında, daha da geriye gidilebilir ve 20'li yılların son dönemiyle çakışabilir. Bu dönemde, kuşkusuz Alfred Metraux'nun teşvikiyle, 1925 yılında "*L'année sociologique*"te yayımlanan Mauss'un *Essai sur le don, forme archaïque de l'échange*'da [Bağış Üzerine Deneme, Mübadelenin Arkaik Biçimi] ortaya attığı "potlach" teorisi hakkında bilgi sahibi olur. Bu keşif, yalnızca etnolojiye değil aynı zamanda ve giderek daha fazla ekonomik olgulara yönelteceği ilginin uç noktadaki kökeni olmalıdır ki, Bataille'ın dünyayı, kendi kişisel yaşamına sürekli hakim olana benzer bir coşkunlukla hareket ediyor gibi temsil etmesini sağlayacak bir aydınlanma olarak müdahale eder.

6) *Le coupable*, s. 32.

Bu temsilin özü, Bataille'nın dünya üzerine, dünya içindeki insan üzerine düşünme sürecinin eksenini oluşturan yoğun ve baş döndürücü metin *Harcama Kavramı*'nda mevcuttur.

Burada, "mübadelenin... terk edilen nesnelerin israfı olarak ele alındığı" ve "böylelikle, temelde, bir kazanım sürecinin geliştiği harcama süreci olarak kendini gösterdiği" ilkel ekonomik kurumlar üzerine Mauss'un ve başka etnologların gözlemleri ışığında, "üretim ile kazanımın harcama karşısında ikincil niteliği" savıyla karşılaşılır: Mal edinme, üretme ve saklama yönündeki ilksel zorunluluğun yönettiği "hesaba uygun, huzurlu dünya" fikri "içinde rahat edilen bir yanılsama"dan başka bir şey değildir; oysa ki içinde yaşadığımız dünya yitime mahkûmdur ve toplumların varlığını sürdürmesi bile ancak önemli ölçüde ve giderek büyüyen üretken olmayan harcamalar pahasına mümkündür. Bataille'ın kendi kişisel erotizm ve kaygı deneyimleriyle, babasının cimriliğine ve akılcı tutumuna maruz kalan har vurup harman savurmaya susamış oğul deneyimiyle, hatta psikanalizin bazı verileriyle uyumunu vurguladığı bu anlayış, ona göre, önemli miktarda toplumsal, politik, ekonomik, estetik görüngüyü aydınlatmaktadır: Lüks, oyunlar, gösteriler, ibadetler, üreme amacından sapmış cinsel faaliyet, sanatlar ve terimin dar anlamıyla şiir, üretici olmayan harcamanın tezahürleridir. Hatta uygarlıklar tarihinin yorumlanmasında birincil bir temel de sağlar: "Gelişirken biçim değiştiren üretim ile edinimin, tarihsel görüngülerin kavranmasında bilinmesi şart bir değişken getirdiği doğru olsa da, bunlar yine de harcamaya tabi araçlardan başka şey değildir."

İnsan yaşamına gelince, o da ancak böyle bir dünya yazgısıyla uyum içinde anlam taşır:

"İnsan yaşamı, hukuksal varlıktan ayrı ve aslında göksel uzamda günden geceye, bir ülkeden diğerine, tek başına bırakılmış bir yerkürede cereyan ettiği haliyle insan yaşamı, akli anlayışların atfettiği kapalı sistemlerle hiçbir biçimde sınırlandırılamaz. İnsan yaşamını oluşturan sonsuz terk edilme, akma ve fırtına çalışması ancak bu sistemlerin eksikliğiyle başladığı söylenerek açıklanabilir: En azından bu yaşamın düzen ve ihtiyat olarak kabul ettiği şey, ancak düzenli ve ihtiyatlı güçlerin, açıklanabilmesi mümkün hiçbir şeye tabi kılınamayacak amaçlar için özgürleştikleri ve yitip gittikleri andan itibaren anlam taşır. İnsan soyu, sefilce bile olsa, yalnızca böyle bir itaatsizlik için, maddi şeylerin koşulsuz görkemi içinde tek başına olmaya son verebilir."

Bu muhteşem bölümde, insan ve dünya anlayışı rüşeym halinde –ama belki de asla dengi bulunmayan bir güçle ifade edilmiş olarak– yer alır.

Bataille'ın bunu sonraki eserlerinde, felsefi denemelerinde olduğu kadar *Lanetli Pay*'da da geliştirdiği görülecektir.

Bu *Harcama Kavramı*, ardından geleceklerin habercisi olarak kendini gösterse de, hazırlanma öncesi koşulların, tasarlandığı ortamın, hatta yayımlanacağı derginin eğilimlerinin de damgasını güçlü biçimde taşır. "*Critique Sociale*"in yazarlarının çoğu "Demokratik Komünist Çevre" üyesiydi ve bu Çevre'de, çoğunluğu gerçeküstücülükten gelme şair ve yazarların yanı sıra, "parti"den kopmuş olmalarına rağmen Marksist teorik formasyonlarının damgasını hâlâ taşıyan muhalif politik hareketlerin militanları da bulunuyordu ki bunlar daha sonra çok farklı yollar izleyecektir.

Birçok açıdan dikkat çekici olan dergi, özellikle üslubunun sertliğiyle kendini gösteriyordu, çünkü bu heterojen heretiklerin ortak yanı bağışlayıcı olmayan dilleriydi. Bataille'ın makalesinin bazı bölümlerinde sesini vahşice zorlamasının nedeni bu şiddete ayak uydurmak mıdır, yoksa bu ifadedeki aşırı öfkede, *Contre-Attaque* döneminde kutsallığa hakaret edeceği hitabet idmanlarının ilk denemesini mi görmek gerekir? Ne var ki, Bataille'ın bütün eserinde, bu metnin lanetli şiddet içeren bazı bölümleri kadar güçlü parçalar bulmak zordur.

Harcama Kavramı'nda sınıf mücadelesine atfedilen önem, Bataille'ın "*La Critique Sociale*"daki dostlarıyla katıldığı tartışmaları elbette yansıtmaktadır. Fakat bu dostlarından bazıları, –bütün geleneksel harcama tarzları burjuva toplumunda köreldiğinden– "yaşanan harcama kargaşası"nın gelip kaybolduğu ve böylelikle "toplumsal harcamanın en büyük biçimi" olarak belirdiği "görülmedik zincirinden boşalma" içinde bu sınıf mücadelesinin, üretici olmayan harcama teorisine bağlı, verili yorumunu nasıl kabul edebildiler? Devrimin *potlach*'ın en yüksek biçimi olarak sunulması dergi sorumlularının çekince belirtmesine yol açmamış olamazdı: Makalenin başına yerleştirilen yazı kurulunun bir notunda, "yazar birçok açıdan bizim genel düşünce yönelimimizle çelişki içindedir" denilmekte ve incelemenin eleştirel bir analizinin yakında yayımlanacağı duyurulmaktadır ki bildiğim kadarıyla bu hiç yapılmamıştır...

Velhasıl, bütün bu veçheleri *Harcama Kavramı*'nın durum ve koşullarına bağlı kabul etmek mümkündür ve Bataille'ın daha ilerde benimseyeceği bazı tutumlardan farklılıkları kolaylıkla ortaya konabilir. Bunlar o dönemde Bataille'ın akıl kaynaşmasının büründüğü biçimin güçlü karakteristikleridir; ama bu temel metnin, yirmi yıl kadar sonra, en önemli

eserim diyeceği kitabı oluşturacak şeyin daha o zamandan fışkırdığı gerçek bir kaynak olduğunu hiçbir şey değiştiremez.

Lanetli Pay Georges Bataille'ın kendi dünya görüşünü, doğa felsefesi, insan felsefesi, ekonomi felsefesi, tarih felsefesi şeklinde sistematik olarak ortaya koymaya çalıştığı tek kitaptır.

Bu yapının temelinde her zaman aşırılık kavramı vardır, ama dünya üzerinde enerji hareketleriyle ilgili olarak derlenmiş özlü verilerden yola çıkarak bu kez buna bilimsel bir açıklama bulmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, "yeryüzünde enerji hareketlerini dikkate alan her disiplinin ortaya attığı bütün sorunların anahtarını bulmak" için bu veriler yeterli olabilir; ama kozmik bir görüngü olarak kabul edilen enerji söz konusu olduğunda, büyük bir hipotez ortaya atılır: Daima aşırılık vardır, çünkü her büyümenin kaynağındaki güneş ışınları karşılıksız verilmiştir: "Güneş asla almadan verir." Oysa bu aşırı bolluk ve taşkınlık içinde ancak saçılıp savrulabilecek bir enerji birikimi ister istemez vardır.

Sürekli sınırlara çarpan yaşamın büyüme tarzları buradan kaynaklanır. Büyümenin ileriye doğru sıçramalar yapmasını sağlayan, büyümeye yeni alanlar açan keşifler elbette vardır. Ama başka sınırlar ortaya çıkmakta gecikmez ve yitim yeniden kaçınılmaz olur.

Yaşamın bu hikâyesinde insan iki sıfatla önemli bir rol oynar. Bir yandan, insan tekniği, tıpkı doğada "ağaç dalları"nın ya da "kuş kanadı"nın yaptığı gibi, yeni olasılıklara yolu açar; ama diğer yandan, insan, bütün canlı varlıklar içerisinde, "enerji fazlalığını en yoğun, en şatafatlı şekilde tüketmeye en yatkın" olandır. İnsanın ustalığı büyüme olasılıklarını çoğaltırken, "saf yitim halinde tüketmenin sonsuz kolaylığı"ndan da yararlanır. Böylece, "kemer sıkarak biriktirme ile savurganlığın birbirinin yerine geçmesi" olarak nitelenen dünyada enerji kullanımının sıradan ritmi insanda bulunur. Keza, iki tür insan vardır; biri etnologların bize sözünü ettiği gibi, "eserlerini pek dert etmez", öteki, modern ahlakın yücelttiği "korumaya, adil bölüşüme dönük"tür. Yine aynı şekilde, iki veçhe de aynı insanı art arda niteleyebilir; onun çehresi "gecenin kabına sığmazlığından gündüzün ciddi işlerine" doğru değişir.

Ama insanın bu iki işlevi arasında onun dünyayla uyum içinde olmasını sağlayanı tüketimdir: Evrenin yazgısı "gereksiz ve sonsuz bir gerçekleşme" olduğundan, insanınki de bu gerçekleşmeyi izlemek zorundadır. İnsan, savurganlığın zirvesidir: Bütün işlemlerin en muzafferi, egemenlik işareti.

Tıpkı Bataille'ın ahlakının yaygın ahlakın "tersine çevrilmesi" olması gibi, ekonomik anlayışları da genel ekonomik düşüncenin tersine çevrilmesi olarak görülür. Kuşkusuz ki, İkinci Dünya Savaşı ertesinde savaş-öncesinin büyük aşırı-üretim krizlerinin anısıyla bu sorunları ele alan ve Keynes'in denemelerinden "ekonomik olgunluk" hipotezine dek, yol açtıkları teorilerden büyük ölçüde etkilenmiş uzmanların çoğu gibi onun da kafası meşguldür; ve öncelikle , "krizlerde ortaya çıkan sorunu genel doğa sorunuyla karşılaştırma"yı kendine hedef edinir ve "sanayi gelişimin hızlanmasının sunduğu büyüme olasılıkları yanılsaması" üzerinde uzun uzadıya ısrarla durduğunda, dönemin çok sayıda ekonomistinin karamsarlığından net biçimde ayrılmaz. Ama onun yeniliği, temel ekonomik anlayışlarda gerçek bir "Copernicusçu değişim" önerdiği yer, –bir kıtlık ve zorunluluk duygusunun egemen olduğu, kâr sorunlarının ortaya konduğu ve büyümenin her zaman için mümkün ve arzulanır gözüktüğü– ayrı bir sistemin ekonomisi ile –enerjinin her zaman aşırı olduğu ve bir fazlalığı hiç durmadan yok etmesi gerektiği– bütün halinde yaşayan kitlenin ekonomisi arasındaki temel farklılığı saptadığı yerdir. Tek tek görüngülerin incelenmesinin daima bir soyutlama olduğunu göstererek, "tekerlek değiştiren tamirci"ye benzettiği geleneksel ekonomistlerin dar kafalı zihniyetlerine karşı, o zamana dek görülmemiş bir sentez çabası önerir. Kendi yolunu açmış derin bakış; çünkü bu satırlar yazıldığından beri, genelleşmiş bir ekonomi teriminin bile yaşadığı kader bilinmektedir.

Bütün sorun, bu genel ekonominin içinde artığın nasıl kullanıldığını bilmektir. "Yapı değişimlerinin nedeni", yani *Lanetli Pay*'ın dörtte üçünün ayrılmış olduğu bütün uygarlıklar tarihinin nedeni fazlalığın nasıl kullanıldığıdır. Bazı "tarihsel veri"ler bu eserde art arda incelenmiş ve iki tür toplum arasındaki uzlaşmazlık ortaya konmuştur: Aztekler gibi "tüketim toplumları" ya da ilkel potlach toplumları ve (İslam gibi) askeri ya da (Reform'dan bu yana geliştiği haliyle modern toplum gibi) sınai işletmesi toplumları; keza "dinsel işletme toplumu" olan ve fazlalığı harcamanın orijinal tarzını "keşişliğin" oluşturduğu, üretimdışı ve çocuksuz çok sayıda keşiş nedeniyle, "patlayıcı şiddetini içerde dindiren", kapalı kap çözümü olan Tibet paradoksal çözümüne özel bir yer ayrılmıştır.

Ama bu aynı zamanda günümüz insanlarının, istikballerin bağlı olduğu kaçınılmaz fazlalığı harcama tarzına dair tercihleridir. "Yapabilecekleri" şeye "katlanmaya", yani artığı gönüllü olarak "bitirmek", kendi seçebilecekleri ve "kabul edebilecekleri" yollarla bilinçli olarak yok etmek yerine,

artığın giderek daha felaketimsi patlamalara yol açmasına izin vermeye devam mı edecekler?

Bu noktada, Bataille'ın düşüncesi, yaşadığımız döneme ve burada yavaş yavaş şekillenen zenginlikleri kullanma deneyimlerine uygulandığında, *Harcama Kavramı*'nın bazı bölümlerini teşvik eden tutkulu tepkilerden ve öfkelerden hoşlanmak bir yana, olgunlaştıkça daha serinkanlı yargılarda bulunmaktan zevk alan, hatta kimi zaman –kalıcı anlamda olumlu çözümler elbette olmasa da– en azından insanlara bir soluklanma fırsatı getirebilecek denge anlarını düşünme arzusu duyan –"belki de delice"?– bir insanın düşüncesidir. *Lanetli Pay*'ın lükse ve sefalete ayrılmış bölümünün üslubu, "*La Critique Sociale*"deki makalede sınıf mücadelesinin koşullarının betimlendiği sayfaların üslubundan ne kadar farklıdır! 1949 tarihli kitapta Sovyetik –yani Stalinci– deneyim üzerine ifade edilmiş saptama, 1933 tarihli makalede bu deneyimin çevrili olduğu besbelli kınayıcı sessizlikle tezat içindedir: "Seçmek yok" yargısını yalnızca şimdi ifade etmekle kalmıyor (ki bu, özünde vaktiyle kapitalizmin yaptığı gibi büyümeye yeni bir uzamı başka yollarla basitçe açmış tarihin bir evresine denk düşen, benimsenen birikim ritmini doğrular), dahası (Sovyet iktidarının seçtiği yolları tartışan) "komünist muhalefetin kendisi" de "demokrasilerin genel kısırlığı"nı paylaşmakla suçlanır ve "muhaliflerin ve burjuvaların gizli anlaşması" teşhir edilir. Daha güçlü olan kapitalist topluma gelince, önceki tutumunun onu bir açmaza sürüklediği güçlü biçimde vurgulanmış olsa da, Bataille, belki de o dönemde bu toplumun doğrudan doğruya bağışta bulunarak fazlalıktan kurtulma çözümünü hayal meyal seçmekte olduğunu kabul eder. İfade edilen tüm çekincelere rağmen, bir tür umut *Lanetli Pay*'ın son bölümlerinin bütün bir bölümüne hakim gözükmektedir. Bu bölüm, üretken olmayan harcama teorisyenini güçlü biçimde etkilememesi mümkün olmayan –çünkü bu plan, en azından başlangıçta sunulduğu haliyle, öz olarak "mahkûm edilmiş bir serveti başka yerlerde yeni büyüme olasılıkları açmak için kullanmak"tan ibaretti– Marshall Planı'yla başlar.

Belki de burada, Marshall Planı'na ayrılmış bu sayfalarda, tıpkı Sovyet deneyiminden söz eden sayfalarda ya da dünyada sanayi gelişimi perspektiflerinin biraz basite indirgenmiş anlayışında görüldüğü gibi, *Lanetli Pay*'ın koşullara bağlı olarak nitelenebilecek yanları vardır. Bu veçheler burada *Harcama Kavramı*'nda fark ettiklerimizden oldukça farklıdır – hatta kimi zaman bunlarla çelişkiye bile düşerler. Ama Bataille gibi her zaman son derece hassas bir insanın üzerinde farklı olay ya da okumaların etkisinin

sonucudur bunlar: Bağış teorisinin olgularca doğrulandığını görmek gibi gayet cazip bir fırsat sunan Marshall inisiyatifi ya da o dönemde SSCB'ye azami şans veriyor gibi gözüken –Kore Savaşı'nın arifesindeyizdir– soğuk savaş gibi olaylardır bunlar.

Bataille'ın, daha sonra, bu etkilerden bazılarının olumsallığının tamamen bilincine vardığı kesindir ve *Lanetli Pay*'ı yeniden ele almayı ve burada sergilenen temalara yeni açılımlar getirmeyi bu kadar güçlü bir arzuyla istemesinin nedenlerinden biri –temel neden değil, nedenlerden biri– budur.

Bu yeni *Lanetli Pay* ya da onun devamı olacak eser nasıl olurdu bunu asla bilemeyeceğiz, ama Bataille'ın bize bıraktığı haliyle bu kitabın bize katkısını, gözlerimizin önünde cereyan ettiği haliyle dünya tarihi karşısındaki kaygılı sorgulayışımıza cevap bulmaya nasıl yardım edebileceğini biliyoruz. 1940'lı yılların sonunda Sovyet ve Amerikan olgusunu değerlendirişinin bazı yanları hakkında ne düşünürsek düşünelim, SSCB'nin dünyayı "uyandırmak" için orada olduğunu ve Amerika'nın da fiilen bu daimi tehdidin etkisi altında bir bilinçlenmeye uyanmaya başlıyor gözüktüğünü güçlü bir şekilde görmüş olmalıdır. Bu iki güç arasında "paradoksal mübadeleler"in oluşabileceğine ve "dünyanın çelişkilerinin ille de savaşla çözülmeyeceğinin" kanıtlanabileceğine dair aydınlanmıştır. Sonuçta, dünyanın iki büyük gücünün atomik ve uzamsal savurganlığı artırmasının, günün birinde, savaş denen "fazla enerjinin felaket boyutlarında harcanması"nı az çok bilinçli bir şekilde önlemenin bir yolu olarak, devasa bir potlach gibi belirebileceğini sezdi.

Böylece, *Lanetli Pay*'da, modern ekonomik yaşamda bağış teorisinin ve "genelleşmiş ekonomi"nin öncüsü olan Georges Bataille, aynı zamanda –kesin biçimini almasından on yıl önce– "barış içinde bir arada yaşama"nın ve bloklar arasında uzamsal yarışmanın beklenmedik gelişmelerinin kâhiniydi. Bu kadarı tek bir kitap için fazladır; bir öğreti getirmekten uzun süre boyunca kendini men etmiş olan biri için ise en azından beklenmedik bir mirastır.

Jean Piel

Harcama Kavramı[1]

1) Bu inceleme "*La Critique Sociale*"de (no. 7) yayımlandı, Ocak 1933.

1. Klasik Yararlılık İlkesinin Yetersizliği

Bir tartışmanın anlamının *yararlı* sözcüğünün temel değerine bağlı olduğu her seferinde, yani insan toplumlarının yaşamını ilgilendiren temel bir sorun her ele alındığında, müdahale eden kişiler kim ve temsil edilen görüşler ne olursa olsun, tartışmanın ister istemez çarpıtıldığını ve temel sorunun es geçildiğini ileri sürmek mümkündür. Güncel anlayışların az çok farklılaşmış bütünü dikkate alındığında, insanlara yararlı olanı tanımlamayı sağlayacak hiçbir doğru araç gerçekten de yoktur. Yararın ve hazzın ötesine yerleştirilmeye çalışılan ilkelere hiç doğrulanamayacak biçimde başvurmanın sürekli gerekliliği bu boşluğu yeterince belirtilmektedir: *şeref* ve *görev,* parasal kâr getiren bileşimlerde ikiyüzlüce kullanılmıştır ve –Tanrı bir yana– *Tin* de kapalı bir sistemi kabul etmeyi reddeden birkaç kişinin entelektüel şaşkınlığını maskelemeye yarar.

Bununla birlikte, yaygın uygulama bu temel güçlükleri göz önüne almaz ve ortak bilinç, ilk başta, klasik yarar ilkesinin, yani sözde maddi yararın karşısına sanki ancak sözel çekinceler çıkartmaktadır. Bu yararlılığın hedefi, teorik olarak, hazdır –ama yalnızca ılımlı bir biçimde; şiddetli haz *patolojiktir*– ve bir yandan malların edinilmesiyle (uygulamada üretimle) ve korunmasıyla kendini sınırlandırırken, diğer yandan insan

yaşamlarının üreme ve korunmasıyla sınırlandırır (acıya karşı mücadelenin de buna eklendiği doğrudur; oysa ki acının önemi, teorik olarak temele nüfuz etmiş olan haz ilkesinin olumsuz niteliğini belirtmeye yeter). Yavan ve çekilmez bu varoluş anlayışına bağlı niceliksel temsiller dizisinde yalnızca üreme sorunu ciddi biçimde tartışmaya açıktır, çünkü canlı sayısındaki abartılı artış bireyin payını azaltma riski taşımaktadır. Ama bütünü içerisinde, toplumsal faaliyet üzerine herhangi bir genel yargı, her özel çabanın, geçerli olmak için, üretimin ve korumanın temel gerekliliklerine indirgenebilir olduğu ilkesini alttan alta destekler. İster sanat, ister sefihlik farz edilen şey isterse de oyun söz konusu olsun, haz, *yürürlükte olan* entelektüel temsiller içinde bir imtiyaza, yani ikincil düzeyde rol oynayan bir vazgeçmeye mutlak olarak indirgenir. Yaşamın en değerli bölümü üretici toplumsal faaliyetin koşulu –kimi zaman acınacak koşulu– olarak verilmiştir.

Kişisel deneyimin, nedensizce harcamaya ve yok etmeye müsait genç bir erkek bile olsa, bu sefil anlayışı her seferinde yalanladığı doğrudur. Fakat hiç aldırmadan saçıp savurur ve kendini yok ederken, en bilinçli kişi bile bu yaptığının nedenini bilmez ya da hasta olduğunu hayal eder; davranışını *yararlılık açısından* doğrulayamaz ve tıpkı kendisi gibi insan toplumunun da, *tanımlanmış ihtiyaçlara uygun olarak* fırtınalı depresyonlara, kaygı krizlerine ve son tahlilde, belli bir orji durumuna yol açan önemli yitimlerden, felaketlerden *yarar* sağlayabileceği fikri aklına gelmez.

Yaygın toplumsal anlayışlar ile toplumun gerçek ihtiyaçları arasındaki çelişki, en bunaltıcı haliyle, babayı sorumluluğu altındaki oğlunun ihtiyaçlarını karşılamasına karşı çıkartan zihniyet darlığını hatırlatır. Bu dar kafalılık karşısında oğulun kendi iradesini ifade etmesi imkânsızdır. Babasının –kısmen düşmanca– üstüne titremesi, konut, giyim kuşam, beslenme, gerektiğinde zararsız bazı eğlenceler gibi şeylere yöneliktir. Ama oğulun kendisini coşturan şeyin ne olduğundan bile söz etmeye hakkı yoktur: Hiçbir *berbat şeyi* dikkate almadığına inandırmak zorundadır. Bu açıdan, *bilinçli insanlık azınlıkta kaldı* demek üzüntü vericidir: Rasyonel olarak mal edinme, koruma ya da tüketme hakkını kendinde görür ama *üretken olmayan harcama*'yı prensip olarak reddeder.

Bu reddin yüzeysel olduğu, pratik faaliyeti değiştirmediği gibi, yasakların oğulu sınırlamadığı, baba ortada olmadığında kendini itiraf edilemez eğlencelere verdiği doğrudur. İnsanlık, babanın yavan yeterliliğinin ve körlüğünün izini taşıyan anlayışları seve seve ifade edebilir. Fakat yaşam pratiğinde, insanın elini kolunu bağlayan bir vahşiliğin ihtiyaçlarını kar-

şılayacak şekilde davranmaya devam eder, hatta yalnızca iğrençliğin ve berbatlığın sınırında varlığını sürdürüyor gibi bile gözükür. Keza, yeter ki bir insan resmî –ya da böyle geçinen– mülahazalara tamamen boyun eğemeyecek gibi olsun, yeter ki kendi yaşamını yerleşik otoritenin yıkımına adayan kişinin çekimine kapılmaya yatkın olsun, huzurlu ve çıkarlarına uygun bir dünya imgesinin onun için elverişli bir yanılsamadan başka bir şey olabileceğini sanmak güçtür.

Babanın oğulla ilişkilerinin kölece tarzı üzerinde kurulu olmayan bir anlayışın gelişimi içinde karşılaşılabilecek güçlükler demek ki aşılmaz değildir. Asgari ölçüde hata olmadan hareket etmeyen (hatadan bir uyuşturucu gibi yararlanır) ve her koşulda, insani tutarsızlıkların sonucu olan karmaşa içinde kendini görmeyi reddeden çoğunluğun kullanımındaki muğlak ve yanıltıcı imgelerin tarihsel zorunluluğunu kabul etmek mümkündür. Nüfusun eğitimsiz ya da az eğitimli kesimleri için, saldırgan gücü azaltmaktan kaçınmanın tek yolu aşırı bir sadeleşmedir. Ama, sefalet koşullarını, bu tür basitleştirilmiş imgelerin oluştuğu muhtaçlık koşullarını bilginin sınırı olarak kabul etmek tembellik olur. Eğer daha az keyfi bir anlayış aslında ezoterik kalmaya mahkûm edilmişse, bu haliyle, dolaysız koşullar içinde hastalıklı bir tiksintiye gelip çarpıyorsa, bu tiksintinin, özellikle kendi sözlerinin çıkardığı gürültüden korkan isyancılar kuşağının utancı olduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla bunu dikkate almak imkânsızdır.

2. *Yitim Prensibi*

İnsan faaliyeti üretim ve gözetim süreçlerine tamamen indirgenemez; tüketimi de iki ayrı kısma bölmek gerekir. Azaltılabilir olan ilki, verili bir toplumun bireyleri için, yaşamın korunmasına ve üretici faaliyetin sürmesine gereken asgari kullanımla temsil edilir: dolayısıyla, yalnızca üretici faaliyetin temel koşuludur. İkinci kısım ise, üretici olmadığı söylenen harcamalarla temsil edilir: lüks, yaslar, savaşlar, tapınmalar, gösterişli anıtların yapımı, oyunlar, gösteriler, sanatlar, sapkın (yani üreme ereğinden uzaklaşmış) cinsel faaliyet, en azından ilkel koşullarda, kendinde amaçları olan faaliyeti temsil ederler. İmdi, orta vadede üretime hizmet eden bütün tüketim tarzları hariç, bu tür üretici-olmayan biçimlere *harcama* adını vermek şarttır. Sayılan çeşitli biçimleri birbirinin karşısına çıkarmak her zaman mümkün olsa da, bunlar her durumda *yitimin* vurgulandığı

bir bütün oluştururlar; ve faaliyetin gerçek anlamını edinmesi için de bu yitimin mümkün olduğunca büyük olması gerekir.

Bu yitim prensibi, yani koşulsuz harcama, kelimenin dar anlamıyla *rasyonel* tek şey olan iktisadi hesaplar dengesi ilkesine (harcamanın kazanmayla düzenli olarak ödünlenmesi) ne kadar aykırı olsa da, yaygın deneyimden alınma az sayıda örnek yardımıyla ortaya konabilir:

1) Mücevherlerin güzel ve göz kamaştırıcı olması yetmez; bu durum yerlerine sahtelerin geçmesini mümkün kılar: Bir mücevher nehri uğruna bir servetin feda edilmesi, bu ırmağın büyüleyici karakterinin oluşması için zorunludur. Bu olgu, psikanalizde genel bir durum olan, mücevherlerin sembolik değeriyle ilişkilidir. Rüyada mücevher görmenin dışkısal bir anlamı olduğunda, yalnızca tezatlık yoluyla çağrışım söz konusu olmakla kalmaz: Bilinçdışında mücevherler, tıpkı dışkı gibi, bir yaradan akan lanetli maddelerdir, kişinin gösterişli bir şekilde kurban ettiği kendi parçalarıdır (aslında, cinsel aşkla yüklü görkemli hediye işlevi görürler). Mücevherlerin işlevsel niteliği maddi değerlerinin çok büyük olmasını gerektirir; neredeyse hiç kullanılamaz olan, en güzel imitasyonlardan oluşan pek az örnek bu durumu açıklar.

2) İbadet, *kurbanlık* insan ve hayvanların kanlı israfını gerektirir. Kurban etme, kelimenin etimolojik anlamında, *kutsal* şey üretimidir.

Daha baştan itibaren, kutsal şeyler sanki bir yitim işlemiyle oluşmuş gibidir: Özellikle Hıristiyanlığın başarısı, insani kaygıyı bir yitim ve sınırsız düşkünlük temsiline yönelten, Tanrı'nın oğlunun yüz karası bir şekilde çarmıha gerilmesi temasının değeriyle açıklanmalıdır.

3) Çeşitli rekabet oyunlarında yitim genel olarak karmaşık koşullarda meydana gelir. Önemli miktarda para, mekânların, hayvanların, alet edevatın ya da insanların bakımı için harcanır. Enerjinin mümkün olduğunca israfı şaşkınlık duygusuna yol açar; bu şaşkınlık her koşulda üretim teşebbüslerinin yarattığından son derece daha yoğundur. Ölüm tehlikesi uzaklaştırılmamıştır; tersine, güçlü bir bilinçdışı çekim oluşturur. Diğer yandan, yarışmalarda kimi zaman gösterişli bir şekilde primler dağıtılır. Geniş kalabalıklar buna tanık olur: Onların tutkuları çoğu zaman tamamen ölçüsüzce zincirlerinden boşanır ve bahis adı altında çılgınlığa varan miktarlarda para yitimine *mecbur kalınır.* Bu para dolaşımından az sayıda profesyonel bahisçinin yararlandığı doğrudur, ama yine de bu dolaşım, yarışmanın serbest bıraktığı tutkuların gerçek anlamda boşanması olarak kabul edilebilir ve çok sayıda bahisçi imkânlarıyla orantısız kayıplarla karşılaşabilir; bu kayıplar hatta çoğu zaman çılgınlık noktasına bile varabilir ve oyuncuların önünde hapishane

ya da ölümden başka yol kalmayabilir. Ayrıca, büyük yarışma gösterilerinde, koşullara bağlı olarak, üretici-olmayan harcamanın çeşitli türleri de görülür: Kendine özgü bir hareketin devindirdiği elementler gibi, daha büyük bir kasırganın içine çekilmişlerdir. Örneğin at yarışları, israf niteliğindeki toplumsal sınıflandırma süreçleriyle ve lüks moda yeniliklerinin gösterişli üretimiyle birlikte görülür (jokey kulüplerinden söz etmek yeter). Günümüz yarışlarının temsil ettiği harcama karmaşasının, bütün kamusal faaliyeti at yarışlarına bağlı olan Bizanslıların aşırılıklarıyla karşılaştırıldığında önemsiz kaldığını da saptamak gerekir.

4) Harcama açısından bakıldığında, sanat üretimleri iki büyük kategoriye ayrılmalıdır. Bunlardan ilki mimari yapım, müzik ve danstır. Bu kategori *gerçek* harcamalar içerir. Bununla birlikte heykel ve resim, mekânların seremoniler ya da gösteriler için kullanımından söz etmesek de, mimarinin içine ikinci kategorinin prensibini aynen dahil eder: *Sembolik* harcama. Diğer yandan, müzik ve dans kolaylıkla dışsal anlamlar edinebilir.

İkinci kategoriyi oluşturan edebiyat ve tiyatro, majör biçimleri altında, trajik yitimin (düşkünlük ya da ölüm) sembolik temsilleriyle kaygı ve dehşete yol açarlar; minör biçimleriyle ise, benzer yapıda olan ama bazı baştan çıkartıcı öğeleri dışlayan temsillerle gülmeye yol açarlar. Bir yitim durumunun ifadesinin en az değer yitirmiş, en az entelektüelleşmiş biçimlerine uygulanan şiir terimi harcamanın eşanlamlısı kabul edilebilir: Gerçekten de, en belirgin şekliyle, yitirerek yaratma anlamına gelir. Dolayısıyla anlamı *kurban etme*'ye yakındır. Şiir adının ancak kabaca belirtmeye yaradığı şeyin son derece ender bir artığına yaklaşık olarak uygulanabileceği ve önceden ortadan kaldırılmadığından, en kötü karışıklıkların işin içine katılabileceği doğrudur. Oysa, alelacele yapılacak ilk açıklamada, yardımcı oluşumlar ile şiirin artıksal öğesi arasındaki son derece değişken sınırlardan söz etmek imkânsızdır. Bu öğeye sahip ender insanlar için şiirsel harcamanın sonuçları bakımından sembolik olmaktan çıktığını belirtmek daha kolaydır: Böylece, belli ölçüler içerisinde, temsil işlevi bu işlevi üstlenen kişinin yaşamını bile bağlar. Onu, en hayal kırıcı faaliyet biçimlerine, sefalete, umutsuzluğa, baş dönmesinden ya da kudurganlıktan başka bir şey veremeyen kararsız gölgelerin arayışına mahkûm eder. Kişinin sözcüklere yalnızca kendi yitimi için sahip olması, insanı dışlanmış biri, belirgin yaşamdan dışkı ne kadar ayrıysa toplumdan o kadar derinden ayrı biri yapan bir kader ile bedeli kaba ve yüzeysel ihtiyaçlara tabi vasat bir faaliyet olan bir feragat arasında seçmek zorunda kalınması sık rastlanan bir durumdur.

3. *Üretim, Mübadele ve Üretici-Olmayan Harcama*

Toplumsal bir işlev olarak harcamanın varlığı bir kez belirtildikten sonra, bu işlevin, karşıt konumdaki üretim ve kazanım işlevleriyle ilişkisini düşünmek gerekir. Bu ilişkiler doğrudan doğruya bir *amacın yararlılıkla* ilişkileri gibi kendini gösterir. Üretimin ve kazancın gelişirken biçim değiştirerek, bilinmesi tarihsel süreçlerin kavranmasında temel oluşturan bir değişken dahil ettikleri doğru olsa da, bunlar yine de harcamaya tabi araçlardır. İnsanın sefaletinin, ne kadar ürkütücü olsa bile, üretime bir amaç görünümü veren gözetme kaygısının üretici-olmayan harcama üzerinde baskın olmasını sağlayacak kadar yeterli bir etkisi toplumlar üzerinde asla olmamıştır. Bu önceliği koruyabilmek için, iktidar harcamada bulunan sınıflar tarafından uygulandığından, sefalet her türlü toplumsal faaliyetten dışlanmıştır: Yoksulların iktidar çemberine girmelerinin tek yolu, bu iktidarı işgal eden sınıfların devrimci yıkımından, yani kanlı ve asla sınırlanamayan toplumsal bir harcamadan başka bir şey değildir.

Üretimin ve kazancın harcama karşısındaki ikincil karakteri, en belirgin bir şekilde ilkel ekonomik kurumlarda görülür, çünkü mübadele hâlâ teslim edilen nesnelerin israfa dayalı yitimi olarak görülmektedir: Böylece *esasen* bir harcama süreci olarak kendini gösterir ve bu sürecin üzerinde bir kazanç süreci gelişir. Klasik ekonomi ilkel mübadelenin trampa biçiminde meydana geldiğini hayal etmiştir: Gerçekten de, mübadele gibi bir kazanç aracının kökeninin, bugün karşıladığı kazanç ihtiyacı değil, tersine, yıkım ve yitim ihtiyacı olduğunu varsayması için hiçbir nedeni yoktu. Ekonominin kökenlerine dair geleneksel anlayış ancak yakın bir tarihte, hatta çok sayıda ekonomistin trampayı ticaretin atası diye keyfi olarak göstermeye devam etmesine yol açacak kadar yakın bir dönemde yıkılmıştır.

Yapay trampa kavramının karşısına çıkartılan mübadelenin ilkel biçimi Mauss tarafından, en dikkat çekici tipi oluşturmuş olan Kuzeybatı Amerika yerlilerinden ödünç alınan *potlach* adı altında tanımlanmıştır.[2] Yerlilerin *potlach*'ına benzer ya da onların izinden giden kurumlara çok genel olarak rastlamıştır.

Tlingitlerin, Haidaların, Timshianların, kuzeybatı sahilindeki Kwakiutlların *potlach*'ı on dokuzuncu yüzyıl sonundan itibaren titizlikle incelenmiştir (ama o dönemde diğer ülkelerin arkaik mübadele biçimleriyle

2) *Potlach* hakkında bkz. özellikle Mauss, "Essai sur le don, forme archaïque de l'échange", *Année Sociologique* içinde, 1925.

karşılaştırılmamıştı). Bu Amerikan yerli halklarının en az ileri olanları, kişilerin durumundaki –erginleme, evlilik, cenaze– değişimler vesilesiyle *potlach* uygularlar. *Potlach*, daha gelişmiş bir biçimde de olsa şenlikten asla ayrılamaz; ya bu şenliğe vesile olur ya da bu şenlik vesilesiyle vuku bulur. Burada pazarlığa hiç yer yoktur ve genel olarak, bir rakibi aşağılamak, ona meydan okumak ve onu *mecbur kılmak* amacıyla önemli miktarda servetin açıkça bağışlanmasıdır. Bağışın mübadele değeri, bağış alanın, aşağılanmadan kurtulmak ve meydan okumaya karşılık vermek için, daha önemli bir bağışta bulunarak, yani faiziyle geri vererek karşılıkta bulunmayı kabul ettiği anlaşmanın yükümlülüğünü yerine getirme zorunluluğundan kaynaklanır.

Ama bağış *potlach*'ın tek biçimi değildir; gösterişli servet imhaları yoluyla rakiplere meydan okumak da mümkündür. *Potlach* bu sonuncu biçim aracılığıyla dinsel kurban etmeyle birleşir, çünkü imha edilenler teorik olarak bağış kabul edenlerin mitsel atalarına sunulmaktadır. Nispeten yakın bir dönemde, bir Tlingit şefi rakibinin karşısına çıkarak onun önünde kölelerinden birini boğazlar. Bu yıkım, belirli bir süre içinde, daha çok sayıda kölenin boğazlanmasıyla karşılık görür. Sibirya'nın kuzeydoğusundaki en uç bölgede yaşayan Çukçiler de *potlatch*'a benzer kurumlara sahiptirler ve bir başka grubu şaşkına çevirmek ve aşağılamak için büyük değer taşıyan takım takım köpeği boğazlarlar. Amerika'nın kuzeybatısında yıkımlar köylerin yakılmasına, kanoların kırılıp parçalanmasına kadar varır. Kimi zaman, büyük bir servet oluşturacak kadar saymaca bir değer atfedilen bir tür para olan, üzeri arınalı bakır külçeler parçalanmış ya da denize atılmıştır. Şenliğe özgü çılgınlık, şaşırtma ve yerle bir etme niyetiyle biriktirilmiş mülklerin kıyımı ve bağışla aynı ölçüde birleşir.

Karşılık olarak verilen *potlatch*'lar sırasında zorunlu fazlalık biçiminde görülen bu işlemlerde düzenli olarak etkili olan faiz, mübadelenin kökenleri tarihinde trampanın yerine faize dayalı borcun geçebileceğini bile söylemeye imkân tanımıştır. Gerçekten de, *potlatch*'lı uygarlıklarda servetin, banka uygarlığının kredi enflasyonunu hatırlatan bir şekilde çoğaldığını kabul etmek gerekir: yani bütün bağış alanların kabul ettikleri yükümlülükler nedeniyle bütün bağışta bulunanların sahip olduğu tüm zenginlikleri aynı anda gerçekleştirmek imkânsızdır. Ama bu yakınlaşma *potlatch*'ın ikincil karakterine yöneliktir.

Bu kuruma anlamlı değerini veren şey, yitimin olumlu bir özelliğinin oluşumudur (soyluluk, şeref, hiyerarşi ve mevkii buradan kaynaklanır). Bağış bir yitim olarak kabul edilmeli ve böylelikle kısmi bir imha olarak

görülmelidir: İmha arzusu kısmen bağış alana aktarılır. Psikanalizin tarif ettiği şekliyle bilinçdışı biçimlerde bağış dışkıyı simgeler; bu da anal erotizm ile sadizmin temel bağlantısına uygun olarak ölümle ilintilidir. Kuzeybatı yakasının en yetkin bağış nesnelerini oluşturan armalı bakırların dışkısal simgeselliği, çok zengin bir mitoloji üzerinde temellenmiştir. Melanezya'da bağışta bulunan kişi, rakip şefin ayaklarının dibine koyduğu muhteşem hediyelerin kendi artıkları olduğunu belirtir.

Sonuçta kazanç ortaya çıkması, tersi bir yöndeki sürecin, –en azından işleme hükmeden itkiler ilkel kaldığı ölçüde– istenmeyen sonucundan başka bir şey değildir. Şunu belirtir Mauss: "İdeal olan, verilen *potlatch*'ın karşılıksız kalmasıdır." Bu ideal, geleneğin karşılığa imkân tanımadığı bazı imhalarla gerçek olur. Diğer yandan, *potlatch*'ın meyveleri bir anlamda yeni bir *potlatch*'ın içinde önceden mevcut olduğundan, arkaik servet ilkesi, sonraki evrelerde gelişen cimrilikten kaynaklı bağış azalmaları olmadan ortaya konmuştur: Servet kazanım olarak ortaya çıkar, tıpkı bir iktidarın zengin adam tarafından elde edilmiş olması gibi; ama bütünüyle yitime yöneliktir, şu anlamda ki bu iktidar, "yitirme iktidarı" olarak nitelenir. Şöhret ve şeref yalnızca yitim yoluyla iktidara bağlanır.

Oyun olarak *potlach*, koruma ve gözetim ilkesinin tersidir: Miras yoluyla mülk edinilen totemik ekonomi içinde mevcut haliyle servetlerin istikrarına son verir. Aşırı bir mübadele faaliyeti, verasetin yerine, sahip olmanın kaynağı olarak, çıldırtıcı bir tür ritüel poker ikâme etmiştir. Ama oyuncular servet yapıp asla geri çekilemezler: Provokasyonun insafına kalmışlardır. Servetin işlevi hiçbir durumda sahip olanı *ihtiyaçtan azade* tutmak değildir. Tersine, servet, işlevsel olarak, ve keza sahip olan da, toplumsal bir grubun içinde endemik durumda var olan *ölçüsüz bir kayıp ihtiyacının insafına* kalır.

Böylece, zenginliğin koşulu olan üretim ile gereksiz israf şeklinde olmayan tüketim, nispi yararlılık olarak ortaya çıkar.

4. Zengin Sınıfların İşlevsel Harcaması

Kelimenin gerçek anlamıyla *potlach* kavramı, meydan okumalardan oluşan, karşılıklara yol açan agonistik türdeki harcamalarla, daha doğrusu arkaik toplumlar için *mübadeleden* ayrılmayan biçimlerle sınırlıdır.

Mübadelenin kökeni itibarıyla insani bir *amaca dolaysızca* tabi olduğunu bilmek önemlidir; bununla birlikte, üretim tarzlarının ilerlemesine

bağlı olarak mübadelenin gelişiminin bu tabi olmanın dolaysız olmaktan çıktığı evrede başladığı aşikârdır. Üretimin işlevi ilkesi bile, ürünlerin yitirilmekten –en azından geçici olarak– kurtulmasını gerektirir.

Ticaret ekonomisinde mübadele süreçlerinin kazanç anlamı vardır. Servetler bir kumar masasına yerleştirilmiş değildir ve nispeten istikrar kazanmışlardır. Üretici olmayan harcama rejimine tabi olmaları yalnızca istikrar sağlandığı ve önemli bile olsa yitimlerle tehdit altında olunmadığı koşullardadır. *Potlach*'ın temel bileşenleri bu yeni koşullarda doğrudan doğruya agonistik[3] olmayan biçimlerde bulunur: Harcama yine mevki edinme ya da mevkiyi koruma amaçlıdır, ama kural olarak, bir başkasının mevkisini yitirmesine yönelik değildir.

Ne kadar azalmış olursa olsun, israfa dayalı yitim, nihai işlevi olarak zenginliğe evrensel bakımdan bağlıdır.

Toplumsal mevki –ne kadar dar olsa da– servet sahibi olmaya bağlıdır, ama yine de bunun koşulu servetin üretken olmayan toplumsal harcamalara –örneğin bayramlar, gösteriler ve oyunlar– kısmen feda edilmesidir. İnsanın insan tarafından sömürülmesinin henüz cılız ölçülerde olduğu vahşi toplumlarda insan faaliyetinin ürünlerinin zengin insanlara akma nedeni yalnızca toplumsal koruma ve gözetim sağlıyor olmaları ya da yönetim hizmetinde bulunmaları değil, topluluğun gösterişli harcamalarının masraflarını da onların karşılıyor olmalarıdır. Uygar denen toplumlarda, zenginliğin işlevsel *yükümlülüğü* ancak yakın dönemde yok olmuştur. Paganizmin çöküşü, masraflarını mecburen zengin Romalıların karşıladığı oyunların ve ibadetlerin de çöküşüne yol açtı: Bu nedenle Hıristiyanlığın mülkiyeti bireyselleştirdiği, mülk sahibine kendi ürünlerini tümüyle kullanma imkânı verdiği ve toplumsal işlevini yürürlükten kaldırdığı söylenebilir. En azından bu işlevi yükümlülük olarak yürürlükten kaldırmıştır, çünkü geleneğin buyurduğu Pagan harcamanın yerine Hıristiyanlık serbest sadakayı ya zenginlerin yoksullara dağıtması biçiminde ya da özellikle kiliselere ve daha ilerde manastırlara son derece önemli bağışlarda bulunma biçiminde yerleştirdi: Ortaçağ'da gösterişçi işlevin önemli bölümünü özellikle bu kilise ve manastırlar üstlendi.

Günümüzde üretici olmayan harcamanın –büyük ve serbest– toplumsal biçimleri yok olmuştur. Bununla birlikte, harcama ilkesinin bile ekonomik faaliyetin sınırları içinden çıktığı sonucuna varmamak gerekir.

3) "Rekabet ve mücadele içeren" anlamında.

Semptomlarında hastalık ve tükenme anlamı olan zenginliğin belli bir evrimi, sonunda kendinden utanmaya ve aynı zamanda aşağılık bir ikiyüzlülüğe varır. Cömert, orjiyi andıran ve ölçüsüz olan her şey yok oldu: Bireysel faaliyeti koşullamaya devam eden rekabet temaları karanlıkta gelişir ve utanç verici geğirmelere benzerler. Burjuvazinin temsilcileri silikleşmeyi tercih ettiler: Sıkıntı yüklü ve üzüntü verici konvansiyonlara uygun olarak zenginlikler artık duvarların ardında sergileniyor. Dahası, orta sınıftan burjuvalar, memurlar ve küçük tüccarlar, vasat ya da ufacık bir servete erişince, israfa dönük harcamayı iyice azalttılar; ve bu tür harcama pay edilince, usanç verici kırgınlıklara bağlı bir avuç kibirli çabadan başka bir şey kalmadı.

Bununla birlikte, pek az istisnayla, bu türden numaralar, kendi küflenmiş toplumlarını devrimci bir yıkıma uğratma cesaretini gösteremeyenlerin yaşama, çalışma ve acı çekmesinin temel nedeni oldu. Kwakiutlların totem direklerinin etrafında olduğu gibi, modern bankaların etrafında da insanları aynı rahatsız etme arzusu harekete geçirir ve onları küçük geçit törenleri sistemine sürükler; burada sanki çok güçlü bir ışıkla karşı karşıyaymışlar gibi birbirleri karşısında körleşirler. Bankanın birkaç adım ötesinde, vitrinlerdeki mücevherler, giysiler ve arabalar, lanet olası bir sanayicinin ve daha da lanet yaşlı eşinin ihtişamını artırmaya hizmet edecekleri günü bekliyorlar. Daha aşağı düzeyde, yaldızlı pandüller, yemek salonu büfeleri ve yapma çiçekler, bakkal çiftlere de görülmemiş hizmetlerde bulunuyor. İnsanın insanı kıskanması, vahşilerde olduğu gibi, denk bir şiddetle serbest kalır: Yalnızca cömertlik ve soyluluk yok olmuştur ve bunlarla birlikte, zenginlerin yoksullara verdiği gösterişli karşılık da yok olmuştur.

Zenginliğe sahip olan ve zenginlikle birlikte işlevsel harcama yükümlülüğü de edinmiş sınıf olan modern burjuvazi, bu yükümlülüğün karşısına çıkardığı ilkesel retle nitelenir. Aristokrasiyle arasındaki fark, yalnızca *kendisi için,* kendi içinde *harcamaya*, yani harcamalarını diğer sınıfların gözünden mümkün olduğunca gizlemeye razı olmasıdır. Bu özel biçimi, burjuvazi, başlangıçta zenginliğinin kendisinden daha güçlü bir soylu sınıfın gölgesinde gelişmesine borçludur. Bu küçük düşürücü kısıtlı harcama anlayışlarına, burjuvazinin on yedinci yüzyıldan itibaren geliştirdiği ve sözcüğün kaba, burjuva ve dar anlamda *ekonomik* bir dünya temsilinden başka bir şey ifade etmeyen rasyonalist anlayışlar karşılık vermiştir. Harcamadan duyulan nefret, burjuvazinin varlık nedeni ve kendini meşrulaştırışıdır: Aynı zamanda onun korkunç ikiyüzlülüğünün

ilkesidir. Burjuvaların temel yakınmalarından biri feodal toplumun savurganlıklarıdır ve iktidarı ele geçirdikten sonra, gizlenme alışkanlıkları gereği, yoksul sınıflara kabul edilebilir bir tahakküm uygulayabileceklerini düşünmüşlerdir. Halkın onlardan eski efendileri kadar nefret edemeyeceğini kabul etmek doğru olur: Eski efendilerini sevmesi mümkün değildi, çünkü onların iğrenç çehrelerini, soylulukları olmadan gayet yırtıcı olan ve onları gören her insan yaşamının kendini değersiz hissedeceği kadar korkunç biçimde küçük suratlarını gizlemeleri bile imkânsızdı.

Onlara karşı halkın bilinci, burjuva varoluşunu insanın utancı ve uğursuz bir ilga olarak göstererek, harcama ilkesini derinden korumaya mecbur kalmıştır.

5. *Sınıf Mücadelesi*

Hesaba bağlı bir akla uygun olarak, harcamanın gereksizliği için çaba sarf eden burjuva toplumu yalnızca evrensel cimriliği geliştirmeyi başardı. İnsan yaşamı, hareketliliği, yaygın rasyonalist anlayışların sonuçlarını ortadan kaldırılamaz ihtiyaçlar ölçüsünde aşırı uçlarına kadar vardıranların çabasında bulur yalnızca. Geleneksel harcama tarzlarından geri kalan şey körelmiş bir anlam edinmiştir ve yaşanan israf kargaşası *sınıf mücadelesinin* zincirlerinden görülmedik biçimde boşalması sırasında yok olup gitmiştir.

Sınıf mücadelesinin bileşenleri arkaik dönemden itibaren harcama sürecinin parçasıdır. *Potlatch* içinde, zengin insan yoksulların sağladığı ürünleri dağıtır. Kendi gibi zengin bir rakibin üzerinde yükselmeye çabalar, ama tahayyül edilen en yüksek derecenin en zorunlu hedefi, onu yoksul insanların doğasından iyice uzaklaştırmaktır. Böylece harcama, toplumsal bir işlev taşısa bile, anti-sosyal görünümlü agonistik bir ayrılığa doğrudan doğruya varır. Zengin insan yoksulun yitirdiği şeyi tüketirken yoksul için bir düşkünlük ve iğrençlik kategorisi yaratır ve bu da köleliğin yolunu açar. İmdi, eski israf dünyasından sonsuzca aktarılan mirastan modern dünyanın payına, günümüzde proletaryaya ayrılmış olan bu kategorinin düştüğü açıktır. Hiç kuşkusuz, rasyonel ilkelere göre yönetilme iddiasındaki, belli bir homojen insan gerçekleştirmeye yönelik burjuva toplumu, bizzat insanın yıkıcı gözüken bölünmesini hiç itirazsız kabul etmese de, direnişi teorik inkârın ötesine taşımayı başaramaz. İşçilere efendilerle eşit haklar verir ve bu *eşitlik* kelimesini duvarların üzerine gösterişli gösterişli yazarak ilan eder: Bu sırada, sanki toplumun ifadesiymişler gibi hareket eden efendiler,

kullandıkları insanların aşağılanmasına hiçbir şekilde katılmadıklarını belirtmekle meşguldürler – bütün kaygılar içerisinde en ciddisi budur. *İşçinin faaliyetinin amacı yaşamak için üretmektir, ama patronun faaliyetinin amacı üretici işçileri korkunç bir düşkünlüğe mahkûm etmek için üretmektir*: çünkü patronu aşağı konumdaki insanın çok üzerine çıkarmaya çalışan patrona özgü bu harcama tarzlarında aranan kalifikasyon ile bu kalifikasyonun bizzat sonucu olduğu aşağı konum arasında olası hiçbir ayrım yoktur.

Bu agonistik harcama anlayışının karşısına, işçilerin yazgısını iyileştirmeye yönelik çok sayıda burjuva çabanın temsilini çıkartan kişi, onların yıkımını kabul etme gücüne sahip olmayan modern üst sınıfların korkaklığının ifadesinden başka bir şey değildir. Kapitalistlerin proleterleri kurtarmak ve onlara insani ölçeğin üzerine yükselme fırsatı vermek için giriştikleri harcamalar, bir israf sürecini sonuna kadar götürmedeki –tükeniş yoluyla– güçsüzlüğe tanıklık etmektedir. Yoksul insan yitirmeye başladığında, zenginin zevki yavaş yavaş içeriğinden boşalmış ve etkisizleşmiş olur; yerini bir tür duygusuz ilgisizliğe bırakır. Bu koşullarda, rahatsız edici öğelerin (sadizm, merhamet) varlığına rağmen, duygusuzluğun bile nispeten hoş kıldığı yansız bir durumu sürdürmek amacıyla, harcamanın bir bölümünü telafi etmek yararlı olabilir, ki bu da ilk harcamanın sonuçlarını telafiye yönelik yeni bir harcamayla ancak iğrençlik doğurur. Kısmi bazı refah gelişmeleriyle birleşen patronların politik duyusu, bu ödünleme sürecine kimi zaman önemli bir boyut vermeyi sağlamıştır. Örneğin Anglosakson ülkelerinde, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, birincil süreç ancak nüfusun nispeten zayıf bir bölümünün zararına meydana gelebilir ve belli ölçüler içerisinde (özellikle zenciler gibi ortak bir onayla iğrenç kabul edilen bir sınıfın önceden varlığıyla durum kolaylaşmışsa), işçi sınıfı da buna katılma eğilimindedir. Ama önemi kesinlikle sınırlı olan bu kaçamak yollar, insan sınıflarının soylu ve soysuz diye temel bölünmesini asla değiştirmez. Zenginlerin onur kırıcı ihtişamının aşağı sınıfın insan doğasını yitirmesine ve değersizleşmesini yol açtığı uygarlaşmış çeşitli ülkelerde toplumsal yaşamın acımasız oyunu değişmez.

Şunu da eklemek gerekir ki, –ne yıkımın kendi üzerine ne de psikolojik yıkım eğilimlerine yönelik olmayan– efendilerin kabalığının yatışması, modern dönemin özelliği olarak eski israf süreçlerinin genel körelmesine denk düşer.

Tersine, sınıf mücadelesi toplumsal harcamanın en görkemli biçimi olur; ve bu kez işçiler hesabına, efendilerin bile varlığını tehdit eden bir kapsamda ele alınıp geliştirilir.

6. *Hıristiyanlık ve Devrim*

Kışkırtılmış yoksulların insanların birbirleri üzerinde baskı uyguladıkları bir sisteme her türden ahlaki katılımı reddetmesi isyan dışında da mümkün olmuştur: Belirli tarihsel koşullarda, özellikle gerçeklikten daha çarpıcı semboller aracılığıyla, bütün "insan doğası"nı öyle korkunç bir iğrençlik derekesine indirmeyi başardılar ki, başkalarının sefaletini ölçmekten zenginlerin aldıkları zevk, aniden, insanın başı dönmeden katlanamayacağı kadar keskinleşir. Böylece, bütün ritüel biçimlerden bağımsız olarak, özelikle yoksullar açısından karşılıklı abartılı meydan okumalar; gerçek çer çöp ile açığa çıkarılan ahlaki pisliğin, dünyanın zenginlik, temizlik ya da parıltı olarak kapsadığı her şeyle korkunç bir rekabet halinde olduğu bir *potlatch* kurumlaşmıştır: ve bu spazmodik ihtilaçlar tarzına, bunun hiç çekincesiz sömürüsü olan dinsel umutsuzluk yoluyla istisnai bir çıkış açılmıştır.

Yüceltme ile kaygının, işkencelerle orjilerin almaşıklığı Hıristiyanlıkla birlikte dinsel yaşamı oluşturarak, daha trajik bir tema üzerinde birleşmeye, hastalıklı bir toplumsal yapıyla çakışmaya, en pis acımasızlıkla parçalanmaya yönelmiştir. Hıristiyanların zafer ezgisi Tanrı'yı yüceltir çünkü o da toplumsal savaşın kanlı oyununun içindedir, çünkü o, "kudretlileri ihtişamlarının tepesinden aşağıya yuvarlamış ve sefilleri yüceltmiştir." Hıristiyan mitleri işkence görenin kadavramsı düşkünlüğünü, toplumsal iğrençliğini tanrısal ihtişamla birleştirir. Böylece ibadet o zamana dek zenginlerle yoksullar arasında –birilerinin diğerlerini yıkıma mahkûm ettiği– pay edilmiş güçlerin tersi yöndeki tam karşıt işlevini üstlenir. Bu ibadet, insanları bölen ölçüsüz nefretin gölge-fenomeninden (ama ifade ettiği tek tek süreçler bütününün yerine geçmeye yönelik bir gölge-fenomen) başka bir şey olmayan yeryüzündeki umutsuzluğa sıkı sıkıya bağlıdır. Hüküm sürmek için değil tanrılaştırmak için geldiğini söyleyen İsa'ya isnat edilen söze uygun olarak din, başkalarının insan yarası kabul ettiği şeyi yok etmeye asla çalışmaz: Dolaysız biçimi altındaki din, serbestçe hareket edebildiği ölçüde, tersine, vecd sıkıntıları için şart olan bir çirkef içine gırtlağına kadar gömülür.

Hıristiyanlığın anlamı, sınıfların harcamalarının çıldırtıcı sonuçlarının gelişimi içinde, gerçek mücadeleye zarar verecek şekilde uygulanan agonistik bir zihniyet orjisi içinde verilidir.

Bununla birlikte, insan faaliyeti içindeki önemi ne olursa olsun, Hıristiyan *aşağılama,* soysuzların soylulara, kirlilerin temizlere karşı tarihsel

mücadelesinin epizotlarından biridir yalnızca. Sanki hoş görülemez parçalanmasının bilincindeki toplum, bu durumdan sadistçe zevk alabilmek için bir süreliğine zil zurna sarhoş olmuş gibidir: En ağır sarhoşluk bile insan sefaletinin sonuçlarını ortadan kaldırmadı ve sömürülen sınıflar üst sınıflarla mücadelelerinde daha da bilinçlendiklerinden, nefretin makul bir sınırı olamaz. Tarihsel hareketlilik içinde yalnızca Devrim sözcüğü alışıldık kargaşaya egemen olur ve kitlelerin sınırsız taleplerine cevap veren vaatleri de beraberinde taşır: İnsan doğasını –toprağın, yani çamurun sınırında var olan bu doğayı– dışlayan küçümseyici biçimler yaratmayı işlev edinmiş efendilerin ve sömürücülerin korkuya mahkûm edildiğini görmek, basit bir mütekabiliyet yasası gereğidir: O *büyük akşamda* güzel cümlelerinin üzeri asilerin ölüm çığlıklarıyla örtülür. Halkın varoluşuyla her gün örtüşen ve sınıflar mücadelesinin isyankâr içeriğini özetleyen kanlı umut buradadır.

Sınıf mücadelesinin olası tek bir sonu vardır: "İnsan doğası"nın yitimi için çalışmış olanların yitimi.

Ama düşünülen gelişimin biçimi ne olursa olsun, ister devrimci olsun ister kölece, on sekiz yüzyıl önce Hıristiyanların dinsel vecdinin, günümüzde ise işçi hareketinin oluşturduğu genel ihtilaçlar önemli bir itki olarak da görülebilir; bu itki, mümkün olduğunca trajik ve özgür bir harcama tarzı gerçekleştirmek ve aynı zamanda, karşılaştırıldığında geleneksel biçimlerin küçümsenebileceği gayet insani kutsal biçimleri de işin içine katmak üzere, toplumu sınıfların birbirini dışlamasını *kullanmaya zorlar*. Basit organizmaları güneşe doğru yönelten güç kadar zorlayıcı bir güçle kendine çekmeye elverişli İşçi Devriminin bütün insani değerini açıklayan şey, bu tür hareketlerin dönence karakteridir.

7. Maddi Olguların İtaatsizliği

Hukuksal varoluştan farklı olan ve aslında göksel uzamda tek başına bir yerkürede var olan insan yaşamı, gündüzden geceye, bir ülkeden diğerine kendisine atfedilen akli anlayışlar içindeki kapalı sistemlerle hiçbir durumda sınırlı olamaz. İnsan yaşamını oluşturan "terk etme, akma ve fırtına" şeklindeki engin çalışmanın bu sistemlerin kusuruyla başladığı söylenerek ifade edilebilir: En azından, insan yaşamının düzen ve yedeklik olarak kabul ettiği şey, ancak düzenli ve yedek güçler, hesap vermek gerekecek hiçbir şeye tabi kılınamayan amaçlar için serbest kaldığında ve kendini

yitirdiğinde anlam bulur. İnsan soyu, yoksulluk içinde bile olsa, ancak böyle bir itaatsizlik yoluyla maddi nesnelerin koşulsuz ihtişamı içinde tek başına kalabilir.

Aslında, en evrensel biçimde, tek başına ya da grup halinde, insanlar sürekli olarak harcama süreçlerine girişmişlerdir. Biçimlerin çeşitliliği, ilkesi yitim olan bu süreçlerin temel karakterlerinde hiçbir değişime yol açmaz. Alternatifler boyunca toplam olarak belli sabitlikte bir azalma düzeyini koruyan coşku, toplulukları ve kişileri harekete geçirir. Belirgin biçimlerinde, uyuşturucu alma haliyle özdeşleştirilebilecek *coşku durumları*, (hesap dengesi ilkesine uygun olarak) rasyonel olarak kullanmanın mümkün olabileceği maddi ya da manevi malları redde yönelik mantıkdışı ve karşı konulmaz itkiler olarak tanımlanabilir. Bu şekilde gerçekleşen yitimlere –"*kayıp* kız" durumunda olduğu kadar askeri harcama durumunda da– üretken olmayan değer yaratılışı bağlıdır, ki bunların en saçması ve aynı zamanda insanı en açgözlü kılanı *şöhrettir*. *Düşkünlük* de bunu tamamlar. Düşkünlük, kâh uğursuz kâh eşsiz biçimler altında toplumsal yaşama egemen olmaya devam eder ve o olmadan herhangi bir şeye girişmek imkânsız kalır, oysa bunu koşullayan şey kişisel ya da toplumsal yitimin kör pratiğidir.

Böylece, faaliyetin devasa artıkları, insani niyetleri –ekonomik işlemlerle birlikte olanlar da dahil– evrensel maddenin niteliksel oyununa sürükler: Gerçekten de madde ancak *mantıksal olmayan farklılık* tarafından tanımlanabilir; yasa karşısında *suç* neyse, evrenin *ekonomisi* karşısında bu da onu temsil eder. Serbest harcama nesnesini (tüketmeden) özetleyen ya da simgeleyen şöhret, suçu asla dışlamazken, –en azından, başka hiçbir şeyin koşulu olmayan *itaatsiz kalifikasyonun* maddesiyle karşılaştırılabilir bir değere sahip tek kalifikasyon dikkate alınırsa– kalifikasyondan ayrı düşünülemez.

Diğer yandan, (tıpkı düşkünlük gibi) şöhretle örtüşen ve insan topluluğunun tarihin hareketiyle metanetle gerçekleşen niteliksel değişime ister istemez bağladığı çıkar düşünülürse, nihayet, bu harekete hakim olunması ya da sınırlı bir hedefe yöneltilmesinin imkânsız olduğu düşünülürse, bütün çekinceler bir yana bırakılarak, yararlılığa *nispi* bir değer atfetmek mümkün olur. İnsanların kendi geçimlerini sağlamaları ya da ıstıraptan kaçmaları, bu işlevlerin başlı başına yeterli bir sonuca yol açması değil, özgür harcamanın itaatsiz işlevine erişebilmektir.

Lanetli Pay

Önsöz

Son birkaç yıldır, zaman zaman "ne hazırlıyorsunuz?" sorusuyla karşılaşınca, "bir siyasal iktisat kitabı" demekten rahatsız oluyordum. Benim açımdan bu teşebbüs hayal kırıklığı yaratıyordu; en azından beni yanlış tanıyanlarda (genellikle kitaplarıma edebi açıdan ilgi gösterilir ve bu da kaçınılmazdı: aslında bunları önceden tanımlanmış bir türde sınıflandırmak kolay değildir). Verdiğim cevaptan kaynaklanan yüzeysel şaşkınlığın anısını hâlâ sıkıntıyla hatırlıyorum: Kendimi ifade etmem gerekiyordu ve birkaç kelimeyle anlatabileceğim şey ise ne belirgindi ne anlaşılır. Gerçekten de şunu eklemeliyim ki yazdığım (ve bugün yayımladığım) kitap olayları kalifiye ekonomistler tarzında ele almıyordu; benim bakış açımda insan kurban etme, bir kilisenin inşaası ya da değerli bir mücevherin bağışlanması buğday satışından daha az önemli değildir. Kısacası, zenginlikleri "harcama"nın ("tüketim") üretim karşısında birincil konu olduğu bir "genel ekonomi" ilkesini açık seçik kılmak için boşuna çabalamam gerekiyordu. Kitabın adı sorulduğunda ise iyice rahatsız oluyordum. *Lanetli Pay:* Ad baştan çıkartıcı olabilirdi ama bir bilgi vermiyordu. Yine de daha öteye gitmem gerekiyordu: Bu adın tartışma konusu ettiği laneti ortadan kaldırma arzusunu belirtme-

liydim. Niyetim elbette çok genişti ama geniş bir niyetin ifadesi daima niyete ihanettir. Kim ki altüst edici bir müdahaleye kalkıştığını söyler, komik duruma düşer: Altüst etmelidir, hepsi bu.

Bugün artık kitap elimizde. Ama eğer bir kitap *bir yere yerleşmemişse*, düşüncelerin ortak hareketi içinde ona düşen yeri eleştiri belirlememişse, hiçtir. Ben de aynı güçlük karşısında bulunuyorum. Kitap burada ama önsözü yazarken bir bilimin uzmanlarının kitaba dikkat etmesini bile isteyemem. Bu ilk deneme, henüz olması gerektiği gibi ele alınmamış, yerküre fiziğinden siyasal iktisada, sosyolojiden, tarih ve biyolojiye, yeryüzündeki enerji hareketini göz önüne alan her disiplinin ortaya koyduğu şeylerin anahtarı olarak belirtilmemiş bir sorunu özel disiplinlerin dışında ele almaktadır. Ne psikoloji ne de genel olarak felsefe, iktisadın bu birincil sorusundan bağımsız tutulabilir. Sanat, edebiyat, şiir hakkında söylenebilecek olanlar bile öncelikle benim incelediğim hareketle ilişkidedir: Yaşamın coşkusu içinde ifade bulan aşırı enerjinin hareketi. Dolayısıyla, böyle bir kitap herkesin ilgisini çekebileceği gibi kimsenin ilgisini çekmeyebilir de.

Bilimlerin donmuş arayışını sürdürerek, konunun ilgisiz bırakmayacağı, tersine insanı yakıp kavuracağı noktaya varmak kuşkusuz tehlikelidir. Gerçekten de, benim tahayyül ettiğim kaynaşma, yerküreyi harekete geçiren kaynaşma, aynı zamanda benim kaynaşmamdır. Böylece, araştırmamın bu konusu öznenin kendisinden ayrılamaz, ama daha kesin belirtmem gerek: *kaynama noktasındaki özneden* ayrılamaz. Böylece, çabaladığım şey, düşüncelerin ortak hareketi içinde kendi yerini bulmakta güçlükle karşılaşmadan önce, kitaba temel anlamını veren en mahrem engele çarpıyordu.

İncelememin konusunu tahayyül ettikçe, kaçınılmaz sonu, soğuk ve hesaplı işlemin değerini keşfettiğim kaynaşmayı kişisel olarak reddetmemezlik edemezdim. Benim arayışım bir bilgi edinmeyi hedefliyordu, soğukluğu, hesabı gerektiriyordu, ama edinilen bilgi her hesaba içkin soğukluğun içine dahil olmuş bir hatanın bilgisiydi. Başka deyişle, benim çalışmam öncelikle insan kaynakları toplamını *artırmayı* hedefliyordu, ama sonuçları bana birikimin bir mühlet işi olduğunu, kaçınılmaz vade bitimi karşısında bir gerileme olduğunu öğretiyordu, burada biriken zenginliğin ancak anın içinde anlamı vardı. Enerjinin sonuçta ancak israf edilebileceğini söylediğim kitabı yazarken, ben de kendi enerjimi, zamanımı çalışmada kullanıyordum: Araştırmam temel anlamıyla insanlığın elindeki mallar toplamını artırma arzusuna dayanıyordu. Bu koşullarda

kimi zaman yalnızca kendi kitabımın hakikatine cevap verebildiğimi ve kitabı yazmaya devam edemediğimi söylemeli miyim?

Kimsenin beklemediği, sorulan hiçbir soruya cevap vermeyen, dersi harfiyen izleseydi yazarının da yazmayacağı bir kitap; işte sonuçta bugün okura sunduğum garabet! Bu durum daha en baştan güvensizliğe yol açıyor, olsun! Hiçbir beklentiye karşılık vermemek ve tam da bıktıran şeyi, güç yetmediğinden kasti olarak görmezden gelinen şeyi sunmak: Sarsan ve aklın dinginliğini bozan, ani ve sürprizli bu şiddetli hareket; bir tür cüretkâr altüst ediş, tek tek fikirlerin durağanlığının, *görmek* istememiş bir kaygının inatçı sorunlarının durağanlığının yerine dünyayla uyum içinde bir dinamiğin ikâmesi. Kavramları dünyanın hareketinin özgürlüğüne denkleyen bu aşırı düşünce özgürlüğünü, beklentiye sırtımı dönmeden nasıl edinebildim? Kesinliğin yöntemli ve ağır ağır işleyen kurallarını ihmal etmek boşuna olur, ama adaba uygun bilgilerin uykusuyla kendimizi sınırlandırırsak muamma nasıl çözülür, evrenle nasıl boy ölçüşürüz? Kitabımı okuyacak sabır ve cesareti gösterenler, burada sebatkâr bir aklın kurallarına göre sürdürülen incelemeleri, politik sorunların geleneksel bir irfandan kaynaklanan çözümlerini görür; ama aynı zamanda şu önermeye de rastlanır: *Kaplan uzamın içinde neyse, cinsel ilişki de zaman içinde odur*. Bu karşılaştırma şiirsel hayalgücüne yer bırakmayan enerji iktisadı mülahazalarından kaynaklanıyor, ama sıradan hesaba ters ve bizi yöneten yasalar üzerinde temellenen güçler oyunu düzeyinde bir düşünce gerektirir. Kısacası, daha genel önermeler anlamlarını bu tür hakikatlerin ortaya çıktığı perspektiflerden alırlar. Bu önermelere göre, *canlı maddeyi ve insanı temel sorunlarıyla karşı karşıya getiren şey zorunluluk değil, onun tersi olan "lüks"tür*.

Bunu derken, kimi güvensizlikleriyle birlikte eleştiriyi davet ediyorum. Yeni bakış açılarının karşısına çürütülemez itirazlar çıkarmak kolay bir oyundur. Çünkü çoğu zaman yeni olan şey şaşırtır ve tam olarak anlaşılmaz: İtirazlar basitleştirilmiş yanlara yönelik olduğundan yazar bunları ya sözde bir itiraz olarak kabul eder ya da yalnızca geçici bir basitleştirmenin sınırları içinde benimser. Elinizdeki kitap örneğinde, ilk okumada insanın gözüne çarpan bu tartışmaya yer vermeyen güçlüklerin, bu çalışmanın benden istediği on sekiz yıl içinde elimden kurtulmuş olma ihtimali pek azdır. Ama, başlangıç olarak, burada hızla bir genel bakış sunmakla yetiniyorum; kitaptaki soru çokluğunu bile ele alınama imkân yok.

Özellikle birinci ciltte, yaşamın bütün edimlerini benim getirdiğim bakış açısından yola çıkarak ayrıntılı olarak analiz etmek istemedim. Bu

üzücü bir durumdur çünkü "üretici harcama" ile "üretici-olmayan harcama" kavramları kitabımın bütün açıklamaları içinde temel bir değer taşımaktadır. Oysa, her türden harcamadan oluşan gerçek yaşam, salt üretici harcamayı göz ardı eder, hatta pratikte saf anlamda üretici-olmayan harcamayı da göz ardı eder. Dolayısıyla, ilk kaba sınıflandırmanın yerine yaşamın tüm veçhelerinin yöntemli bir tasvirini koymak gerekir. Öncelikle düşüncemi kavramayı sağlayan ayrıcalıklı olaylar bütününü vermek istedim. Ama eğer bu düşünce, haksız yere önemsiz kabul edilen sıradan olayların bütününü hedeflemiyor olsaydı bir düzene giremezdi.

Eserimin bütününde ister istemez önemli olay olarak görülen ekonomik krizlerin burada yalnızca özet bir biçimde, yüzeysel olarak yer almasından yıkıcı sonuçlar çıkarmanın gereksiz olacağını da düşünüyorum. Gerçekten de, seçmek gerekiyordu: Hem kendi düşüncemi bütünselliği içinde verip hem de ağaçların ormanı görmeyi sürekli engellediği bir kesişimler labirenti içinde kaybolmam doğru olmazdı. Ekonomistlerin işini yapmaktan kaçınmak isteyerek, krizlerde ortaya atılan sorunu genel doğa sorunuyla karşılaştırmakla yetindim. Bu durumu yeni bir gözle aydınlatmak istedim ama daha başlangıçta bir aşırı-üretim krizinin karmaşıklığını analiz etmekten vazgeçtim; tıpkı bir şapkanın ya da bir iskemlenin üretimindeki büyüme payı ile savurganlık payını ayrıntılı olarak hesaplamayı bir yana bırakmam gibi. Taşkın mizacın bitmek bilmez laf kalabalıklarını, beslenme, ölüm, eşeyli üreme dolayısıyla sürdüren Keynes şişelerinin esrarını açıklayan nedenleri genel olarak vermek istedim.

Bugün bu özet bakışla yetiniyorum. Bu vazgeçtiğim anlamına gelmiyor: yalnızca daha geniş çalışmaları ileriye erteliyorum.[1] Kaygı analizini ortaya koymayı da kısa bir süreliğine erteliyorum.

Bununla birlikte, iki politik yöntemin karşıtlığını yeterince iyi belirtebilecek olan şey yalnızca belirleyici analizdir: özgürlük arayışıyla özgürlüğe en karşıt buyrukları bir araya getiren kaygılı bir çözüm arayışı ve korku politikası; topyekûn yaşam kaynaklarından kaynaklanan düşünce özgürlüğü politikası – buna göre anın içinde her şey çözülmüştür, *her şey zengindir* ve evren ölçüsündedir. Düşünce özgürlüğü içinde bir çözüm arayışının taşkınlık ve fazlalık olması gerektiği üzerinde ısrar ediyorum: Bu, düşünce özgürlüğüne emsalsiz bir güç vermektedir. Politik sorunları çözümlemek,

1) Bu, birinci cildin bir devamı olacaktır. Zaten benim yönettiğim ve başka eserlerin yanı sıra "genel iktisat" eserleri de yayımlayan bir diziden çıktı.

özellikle bu sorunların kaygıyla ortaya konmasına izin verenleri rahatsız eder. Bu sorunları ille de kaygı ortaya atmalıdır. Ama sorunların çözümü bir noktada bu kaygının giderilmesini gerektirir. Bu kitabın yönelttiği, benim de bu cildin sonunda formüle ettiğim politik önermelerin anlamı bu berrak tutuma bağlıdır.[2]

2) Burada X Işınları Laboratuvarı çalışma şefi dostum Georges Ambrosino'ya teşekkür etmeliyim. O olmasaydı bu eseri hazırlayamazdım. Çünkü bilim asla tek bir insanın işi değildir; karşılıklı görüş alışverişi, ortak çaba gerektirir. Bu kitap, aynı zamanda, önemli bir bölümüyle Ambrosino'nun eseridir. Katılmak zorunda kaldığı atom araştırmalarının onu en azından bir süreliğine "genel iktisat" araştırmalarından uzaklaştırmış olmasına kişisel olarak üzgünüm. Özellikle benimle birlikte başladığı, yerküre üzerindeki enerji hareketleri incelemesine yeniden dönmesini arzuladığını ifade etmeliyim.

I. Kısım

Teorik Giriş

1. Genel İktisadın Anlamı

Ekonominin Yeryüzündeki Enerji Parkurlarına Bağımlılığı

Bir arabanın tekerleğini değiştirmek gerektiğinde, bir apseyi deşmek ya da bağ bozmak gerektiğinde, sınırları belirgin bu işlemin sonuna varmak kolaydır. Üzerinde çalışılan öğeler dünyanın geri kalanından tamamen tecrit olmuş değildir, ama sanki böyleymişler gibi onlar üzerinde etkide bulunmak kolaydır: Tekerleğin, apsenin ya da bağın ayrılmaz parçası oldukları bir bütünü göz önüne getirme ihtiyacı bir an bile duymadan işlem tamamlanabilir. Gerçekleştirilen değişimler diğer şeyleri hissedilir biçimde dönüştürmezler; dışarının bitmek bilmez eyleminin de işlemin gidişatı üzerinde kayda değer bir etkisi yoktur. Ama Amerika Birleşik Devletleri'nde otomobil üretimi gibi önemli bir ekonomik faaliyeti düşündüğümüzde durum farklı olur. Genel olarak iktisadi faaliyet söz konusu olduğunda ise durum haydi haydi farklılaşır.

Otomobil üretimi ile iktisadın *genel* hareketi arasındaki bağımlılık oldukça açıktır; ama bütün olarak ele alınan iktisat genellikle sanki tek başına bırakılabilir bir işlem sistemi söz konusuymuş gibi incelenir. Üretim ve tüketim birbirine bağlıdır, ama bunlar birlikte düşünüldüğünde, –olmadığı şeyden nispeten bağımsız– temel bir işlemi inceler gibi bunları incelemek zor gözükmemektedir.

Bu yöntem meşrudur ve bilim asla başka türlü hareket etmez. Bununla birlikte iktisat bilimi, belirli bir olguyu inceleyen, sonra da bunun eşgüdümü içinde, incelenebilir olgular bütününü inceleyen fizikle aynı düzeyde sonuçlar vermez. İktisadi olguları tek başına bırakmak ve bunların genel eşgüdümünü oluşturmak kolay değildir. Dolayısıyla bunlara dair soru sormak mümkündür: Üretici faaliyetin bütünü, çevresindekilerin getirdiği dönüşümler ya da kendi etrafında yol açtığı dönüşümler içinde düşünülmemeli midir? Başka deyişle, insanın üretim ve tüketim sistemini daha geniş bir bütün içinde incelemek gerekmez mi?

Bilimlerde bu tür sorunların genellikle akademik bir niteliği vardır, ama iktisadın hareketi öyle taşkındır ki, ilk sorunun ardından daha az soyut diğerleri geldiğinde kimse şaşırmaz: Sanayi gelişiminin bütünü içerisinde toplumsal çatışmalar ve gezegen çapındaki savaşlar da yer almaz mı? Tek kelimeyle, insanların global eserinde ancak *iktisadın genel verilerini* incelemek koşuluyla ortaya çıkacak neden ve sonuçlar yok mudur? *Genel* sonuçlarını kavramadan, bunca tehlikeli (ve hiçbir durumda vazgeçemeyeceğimiz) bir eserin hakimi olabilir miyiz? İktisadi güçleri hiç durmadan geliştirirsek, yerküredeki enerjinin hareketine bağlı *genel* sorunları da ortaya koymamız gerekmez mi?

Bu sorunlar, içerdikleri ilkelerin teorik anlamı kadar pratik kapsamını sezmemizi de sağlamaktadır.

Sistemin Büyümesine Hizmet Etmeyen Enerji Fazlalığını Yarar Sağlamadan Yitirmenin Zorunluluğu Üzerine

İlk bakışta iktisadın içinde –*zenginliklerin üretimi ve kullanımı içinde*– kozmik bir olgu olarak düşünülen yeryüzü faaliyetinin özel bir veçhesini tanımak kolaydır. Evrenin bu noktasındaki enerji parkurlarının sonucu olan bir hareket meydana gelir. İnsanların iktisadi faaliyeti bu harekete uyar; bu faaliyet, bu hareketten kaynaklı olasılıkların bazı amaçlara uygulanmasıdır. Ama bu hareketin bir simgesi ve genellikle kullananların ve bağlı olanların bilmedikleri yasaları vardır. Dolayısıyla şu soru sorulur: Yaşam alanını kat eden enerjinin genel belirlenimini insan faaliyeti bozmuş mudur? Ya da, tersine, bu insan faaliyeti, bilmediği, göz ardı ettiği ve değiştiremeyeceği bir kararlılık tarafından kendi niyetinden saptırılmış mıdır?

Kaçınılmaz bir cevabı gecikmeden vereceğim.

İnsanın kendi yaşamının maddi verilerini bilmemesi onu hâlâ ciddi bir aylaklığa sevk eder. İnsanlık verili maddi kaynakları kullanmaktadır, ama eğer bunların kullanımını, bugüne kadar yaptığı gibi, kendi karşılaştığı dolaysız güçlüklerin (bunları da bir ideal diye alelacele tarif etmek zorunda kalır) çözümüyle sınırlandırırsa, kullandığı güçlere sahip olmadıkları bir amaç atfetmiş olur. Bizim dolaysız amaçlarımızın ötesinde, insanın eseri, gerçekten de, evrenin yararsız ve sonsuz gerçekleşmesini takip eder.[1]

Elbette, bu kadar bütünsel bir bilmemeden kaynaklanan hata, yalnızca insanın berrak bir bilince sahip olma özlemiyle ilgili değildir. İnsanın kendi amaçlarını gerçekleştirmesi –eğer buraya varmak için bu amaçları aşan bir hareketi gerçekleştirmek gerekiyorsa– kolay değildir. Kuşkusuz ki bu amaçlar ve bu hareket ille de uzlaşmaz olmak zorunda değildir: Ancak bunları uzlaştırmak için bir uyumun terimlerinden birini göz ardı etmememiz gerekir; bu terimin yokluğunda eserlerimiz hızla felakete dönüşür.

Ben temel bir olgudan yola çıkacağım: Yeryüzündeki enerji oyunlarının belirleyiciliği altındaki canlı organizma, prensip olarak, yaşamın sürmesi için gerekenden daha fazla enerji alır: Fazla enerji (zenginlik) bir sistemin (örneğin bir organizma) büyümesi için kullanılabilir; eğer sistem büyüyemezse ya da fazlalık onun büyümesi içinde bütünüyle kapsanamazsa, bu fazlalığı hiç yarar sağlamadan yitirmek, gönüllü ya da gönülsüz, zafer kazanmış gibi ya da bir felaket gibi harcamak şarttır.

Sınırlı Organizma ya da Kümelerin Yoksulluğu ve Canlı Doğanın Aşırı Zenginliği

İnsan faaliyetinin ideal sonunu üretici güçlerin gelişimi olarak görmeye alışmış kişilerin reddettiği şey, serveti oluşturan enerjiyi tüketebilmek için hesapsızca (karşılıksız) harcamak gerekmesi, bir dizi kârlı işlemin kârların boş yere israfından başka etkisinin olmamasıdır. Üretilmiş enerjinin önemli bir bölümünün heba olmasının gerekliliğini ileri sürmek, akla yatkın bir ekonomiyi temellendiren yargılara tezat oluşturur. Servetin yok edilmesi gereken durumlar biliyoruz (denize dökülen kahve), ama bu skandalları takip edilecek örnek diye göstermek ancak akılsızlık olarak nitelenebilir.

1) Evrenin maddiyatını takip eder; ki bu, kuşkusuz, yakın ya da uzak veçheleri içerisinde, düşüncenin ötesinden başka bir şey asla değildir. *Tamamlanma, tamamlanmış olanı* değil, *kendi kendine tamamlananı* belirtir. *Sonsuz*, hem sınırlı belirlenime hem de atfedilen *sona* karşıttır.

Doğrusu, istekdışı yıkım (örneğin kahvelerin suya gömülmesi) her koşulda yenilgi anlamındadır; başa gelen bahtsızlıktır, asla arzu edilmeyen şeydir. Ama yine de bu işlem olmadan bir çare düşünülemez. Yeryüzünde üretici zenginliğin *bütünü* düşünülürse, ürünler ancak "iktisadi insanlık" şeklindeki canlı organizma kendi donanımlarını büyütebildiği ölçüde üretici amaçlar için kullanılabilir. Bu ne bütünüyle ne her zaman ne de sonsuzca mümkündür. Fazlalık, yetersiz işlemlerle yok edilmelidir: Nihai savurganlık yeryüzü enerjisini canlandıran hareketi tamamlamaktan geri kalamaz.

Bunun tersi, genellikle ekonomi asla *genel olarak* tahayyül edilmediğinden ortaya çıkar. Kişi, bilimde de yaşamda da, işlemleri *tikel* sistemler (organizmalar ya da işletmeler) türü üzerinde temellenen bir kendiliğe indirger. Bir bütün olarak tahayyül edilen ekonomik faaliyet tikel işlem türü üzerinde tasarlanmıştır, dolayısıyla sonludur. Zihin, işlemler bütününü birleştirerek genelleştirir: İktisat bilimi tek tek durumları genelleştirmekle yetinir; kendi nesnesini sınırlı bir amaç için, iktisadi insan için yapılmış işlemlerle sınırlar; hiçbir tikel amacın sınırlandırmadığı bir enerji oyununu dikkate almaz: Etkide bulunduğu ışığın hareketi içine kapatılmış, *canlı maddenin genel* oyunu. Dünyanın yüzeyinde *genel olarak canlı maddenin* enerjisi daima fazladır, sorun her zaman "lüks" olarak ortaya konur; tercih, zenginliklerin har vurup harman savrulma tarzıyla sınırlıdır. Zorunluluk sorunu, *tikel* canlı varlığa ya da canlı varlıkların sınırlı bütünlerine uygulanabilir. Ama insan kendi kaynak payını canlı dünyadan ve diğer insanlardan almaya çalışan tecrit edilmiş bir varlık değildir yalnızca. Canlı maddenin genel salgılama hareketi (israfı) insanı harekete geçirir ve bu hareketi insan durduramaz; hatta insan zirvedeyken bile, canlı dünyadaki egemenliği onu bu hareketle özdeşleştirir; insanı, ayrıcalıklı bir şekilde, muzaffer işleme, gereksiz tüketime mahkûm eder. İnsan bu hareketi inkâr etse de, (sürekli olarak kaynak eksikliği çeken, ezeli bir *muhtaç* olan) tek başına kalmış varlığa içkin bir *zorunluluğun*, yoksunluğun bilincinin hiç durmadan onu yükümlülük altına sokması gibi, bu inkâr da enerjinin global hareketinden hiçbir şey değiştirmez: Enerji, üretici güçler içinde sınırlama olmadan birikmez; sonuçta, denize dökülen bir ırmak gibi, elimizden kaçacak ve yitip gidecektir.

Savaş; Fazla Enerjinin Felaketimsi Harcanması

Bilmemek, nihai sonucu hiç değiştirmez. Onu göz ardı edebiliriz, unutabiliriz: Yaşadığımız topraklar, ne olursa olsun, çoğalmış yıkım alanından

başka bir şey değildir. Bizim cehaletimizin yalnızca bu tartışmasız etkisi olabilir: Eğer bilseydik, keyfimizce *işlem yapabileceğimiz* şeye bizi *maruz* bırakırdı. Hoşumuza gidebilecek bir salgılama tercihinden bizi yoksun bırakırdı. Özellikle insanları ve eserlerini felaket getirecek yıkımlara teslim ederdi. Çünkü eğer fazla enerjiyi yok etme gücünü kendimizde bulamazsak, bu kullanılamaz; ve tıpkı evcilleştirilemeyen el değmemiş bir hayvan gibi, bizi yok eden de odur, kaçınılmaz patlamanın bedelini biz öderiz.

En yoksul ekonomileri yerel olarak kan akınına uğratıp tıkayan canlı gücün bu aşırılıkları, gerçekten de, en tehlikeli yıkım faktörleridir. Kan boğmasından kurtarmak da her zaman için, ama bilincin en karanlık yerlerinde, coşkulu bir araştırmanın konusu olmuştur. Eski topluluklar bunun yolunu şenliklerde buldular; kimileri bir işe yaramayan hayranlık verici anıtlar diktiler. Bizler fazlalığı yaşamı kolaylaştıran "hizmetler"i[2] çoğaltmak için kullanıyoruz ve boş vakitleri artırarak bu fazlalığın bir bölümünü ortadan kaldırmaya çalışıyoruz. Ama bu kan çekiciler her zaman yetersiz kalmıştır: Bunların yine de (bazı noktalardaki) *fazla* varlıkları, çok sayıda insanı ve büyük miktarda yararlı malı daima savaş yıkımlarına adamıştır. Günümüzde silahlı çatışmaların nispi önemi bile artarak bilinen facia boyutlarını almıştır.

Yakın dönemdeki gelişme sanayi faaliyetinin sıçramalı büyümesinin devamıdır. Öncelikle tez üreyen bu hareket, fazlalığın özünü emerek savaş faaliyetini frenledi: Modern sanayinin gelişimi 1815-1914 nispi barış dönemine yol açtı.[3] Üretici güçler gelişir ve kaynakları büyütürken, aynı zamanda ileri ülkelerin hızlı demografik gelişimini de mümkün kılıyordu (fabrikaların iri kemikli yapısıyla çoğalmasının tensel görünümüdür bu). Ama teknik değişimlerin mümkün kıldığı büyüme, uzun vadede zahmetlidir. Hatta artan bir fazlalık bile yaratır. Birinci Dünya Savaşı yerel sınırlarına bile gerçekten erişmeden patlak verdi. İkincisi de sistemin bundan böyle (yaygın olarak, hatta her koşulda derinlemesine) gelişemeyeceği anlamına gelmemektedir. Ama gelişmenin durma olasılıklarını ölçerek, hiçbir şeyin karşı koymadığı bir büyümenin kolaylıklarından yararlanmaya son vermiştir. Aşırı sanayi üretiminin yakın dönem savaşlarının, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın kaynağı olduğu kimi zaman inkâr edilir. Yine de

2) Sanayi sonsuzca gelişemezken, ekonominin üçüncü sektörü (birincisi tarımdır, ikincisi sanayi) olarak adlandırılan şeyi oluşturan ve yetkinleştirilmiş sigorta ya da satış örgütlenmeleri kadar sanatçıların çalışmasını da içeren "hizmetler" için durum aynı değildir.

3) Krş. Daha aşağıda s. 59.

bu iki savaşla birlikte dışarı atılan şey, bu fazla doluluktur; bu savaşların son derece yoğun olmasına yol açan şey bu aşırılığın önemidir. Sonuç olarak, harcanacak enerji fazlalığıyla ilgili genel ilke, (iktisadın çok dar niyetinin ötesinde) iktisadı aşan bir hareketin etkisi olarak düşünüldüğünde, aynı zamanda bir olgular bütününü trajik biçimde aydınlattığında, kimsenin inkâr edemeyeceği bir kapsam edinir. Zaten tehdit eden bir savaştan kaçma umudunu ifade edebiliriz. Ama bu amaçla, fazla üretimin yönünü ya zahmetli bir sınai büyümenin rasyonel genişlemesine ya da bir enerjiyi hiçbir biçimde birikemeyecek şekilde savuran, üretici-olmayan eserlere yöneltmemiz gerekiyor. Bu durum, aşırı yorucu karmaşıklıkta çok sayıda problem ortaya atar.[4] Ama bunların gerektirdiği pratik çözümlere kolaylıkla varamayacağımızı düşünsek bile, bunun önemi tartışma konusu edilemez.

Büyümenin yaygınlaşmasının, iktisadi ilkelerin altüst olmasını (bu ilkeleri temellendiren ahlakın altüst olmasını) gerektirdiğini artık belirtebilirim. *Kısıtlı* iktisat perspektiflerinden *genel* iktisat perspektiflerine geçiş aslında bir tür Copernicus değişimidir: Düşünce ve ahlak tersine döner. Öncelikle, zenginliklerin bir bölümünün, kabaca hesaplanarak, yok edilmesi kesin olsa da ya da hiç kâr olmadan, üretimdışı kullanıma yöneltilse de, malların karşılıksız verilmesi de vuku bulur, hatta bu *kaçınılmazdır*. Bundan böyle, piramitlerin inşaası gibi doğrudan savurganlıktan söz edemesek bile, büyümeyi devam ettirme olasılığının kendisi bağışa tabidir: Dünyanın bütününün sanayi gelişimi, Amerikalıların, kendilerininki gibi bir ekonomi için kârsız bir işlemler marjına sahip olma zorunluluğunu açık seçik kavramalarını gerektirir. Geniş bir sanayi ağı, tekerlek değiştirir gibi yönetilemez... Bu ağ, kendisinin de bağlı olduğu, sınırlandıramayacağı ve dolayısıyla önemsiz yasalarını daha fazla bilmezden gelemeyeceği kozmik enerji parkurunu ifade eder. Kendisini aşan bir hareketi, tekerlek değiştiren bir tamircinin kıt zekâsıyla sonuna kadar düzenlemek isteyenin vay haline!

4) Teorik ve tarihsel bu ilk deneme çerçevesinde, bütün bu problemleri ele almak mümkün olamaz.

2. Genel İktisadın Yasaları

1. Biyo-Kimya Enerji Fazlalığı ve Büyüme

Büyüme ve üreme gibi işlemlerden kaynaklanan şey, prensip olarak, bir organizmanın yaşamsal işlemlere (işlevsel faaliyet ve hayvanda zorunlu kas hareketleri, yiyecek arayışı) gerekenden daha fazla enerji kaynaklarına sahip olmasıdır. Bitki ya da hayvan normalde bir fazlalığa sahip olmasa ne büyüme ne üreme mümkün olurdu. Canlı maddenin kuralı, enerji harcamayı gerektiren kimyasal yaşam işlemlerinin bile yarar sağlayıcı, fazlalık yaratıcı olmasını ister.

Analizi fazla titizlikle geliştirmeden, evcil bir hayvanı, örneğin bir danayı göz önünde bulundurduğumuzda, besinini üretmeyi sağlayan hayvani ya da insani enerjinin farklı katkılarını öncelikle bir yana bırakacağım (zaten her organizma başkalarının desteğine muhtaçtır: eğer bu destek elverişliyse gereken enerjiyi ondan alır, yoksa da hızla ölmeye mahkûm olur.) İşlevsel faaliyet mevcut enerjinin bir bölümünü kullanır, ama hayvanda büyümesini sağlayan bir fazlalık vardır. Normal koşullarda bu fazlalığın bir bölümü yollarda yitip gider, ama eğer yetiştirici hayvanı hareketsiz tutmayı başarırsa, dana kilo alır: İktisat, yağ biçimindedir. Dana eğer kesilmezse, büyümenin yavaşlamasının artan fazlalığın bütününü tüketemediği an gelir. Böylelikle cinsel olgunluğa erişir; yaşamsal güçleri

erkek dana örneğinde bir boğanın taşkınlığına, dişi örneğinde ise hamileliğe ve süt üretimine adanır. Üreme, bir anlamda, bireysel büyümeden grupsa büyümeye geçiş demektir. Eğer erkek dana iğdiş edilirse, kilosu bir süreliğine yeniden artar ve çalışma hacmi büyük miktarda çoğalır.

Doğada yeni doğan hayvanın yapay yağlanması diye bir şey yoktur, hadım etme de yoktur. Örnek olarak bir evcil hayvanı seçmemde yarar vardı, ama temelde hayvanların hareketleri her yerde aynıdır. Çoğu durumda, fazla enerji bireylerin büyümesini ya da taşkınlığını besler. Dana ve inek, boğa ve öküz bu büyük harekete daha zengin ve daha tanıdık bir açıklama ekler yalnızca.

Bitkiler de aynı fazlalığı gösterir, ama çok daha belirgindir. Onlar bütünüyle büyüme ve üremedir (onların işlevsel faaliyetine gereken enerji çok küçüktür.) Ama bu tanımsız taşkınlık, bunu mümkün kılan *–ve sınırlandıran–* koşullara göre düşünülebilmelidir.

2. Büyümenin Sınırı

Yaşamın en genel koşullarından hızla söz edeceğim. Yalnızca belirleyici önemdeki bir olgu üzerinde duracağım: Güneş enerjisi yaşamın aşırı gelişim ilkesidir. Zenginliğimizin kaynağı ve özü, enerjiyi –zenginlik– karşılıksız dağıtan güneş ışınlarında verilidir. Güneş hiç almadan verir. Astrofizik bu bitmek bilmez savurganlığı ölçmeden çok önce insanlar bunu hissetmişti; güneşin hasadı olgunlaştırdığını görüyorlar ve görkemini, almadan veriyor olmasına bağlıyorlardı. Bu vesileyle ahlaki yargılara dair ikili bir köken belirtmek gerekir. Vaktiyle üretici-olmayan üne değer veriliyordu, oysa günümüzde değer üretim ölçütüne indirgenmiştir: Harcama üzerinden enerji edinmeye öncelik verilmiştir. Yararlılık alanında elde edilen başarı ünün kendisi olarak görülmektedir. Ama pratik yargı –ve Hıristiyan ahlakı– bunu bulandırsa da arkaik duygu hâlâ canlıdır: özellikle burjuva dünyasına karşı çıkarılan romantik itirazda yeniden karşımıza çıkar; ancak klasik iktisat anlayışları içinde hakkını tamamen yitirmektedir.

Güneş ışınları yerkürede enerji bolluğu etkisi yaratmaktadır. Ama bu enerjiyi öncelikle canlı madde alır ve erişebildiği uzam sınırları içerisinde biriktirir. Sonra onu çevreye yayar ya da saçıp savurur, ama kayda değer bir payı ışıldamaya vermeden önce, büyümeden azami ölçüde yararlanır. Burada israfa öncelik veren şey, büyümeye devam etmenin imkânsızlığıdır.

Dolayısıyla gerçek fazlalık bireyin ya da grubun büyümesi sınırlandığında başlar ancak.

Her bireyi, her grubu doğrudan sınırlandıranlar diğer birey ve gruplardır. Ama yerküre (tam olarak, yaşamın erişebildiği uzama denk düşen *biyosfer*)[1] tek gerçek sınırdır. *Bireye* ya da gruba başka bir birey, başka bir grup boyun eğdirebilir. Ama canlı doğanın topyekûn hacmi değişmez: Kısacası, topyekûn büyümeyi sınırlandıran şey yerküre uzamının büyüklüğüdür.

3. Baskı

Prensip olarak, yerkürenin yüzeyi imkân dahilinde yaşamın istilası altındadır. Yaşam biçimlerinin çoğulluğu bütünüyle yaşamı eldeki kaynaklara uydurur; öyle ki yaşamın temel sınırı uzamdır. Yaşamı temellendiren kimyasal işlemlerin gerçekleşmesine elverişsiz bazı bölgelerde sanki yaşam yok gibidir. Ama canlı kütle hacminin iklimle ve jeolojiyle ilgili yerel verilerle sabit ilişkisi dikkate alındığında, yaşam kullanılabilir bütün uzamı işgal eder. Bu yerel veriler yaşamın her yönde uyguladığı *baskının* yoğunluğunu belirler. Ama baskıdan şu anlamda söz edilebilir ki, eğer kullanılabilir uzam herhangi bir şekilde artırılabilirse, bu uzam komşu uzamla aynı tarzda anında işgal edilir. Yerkürenin herhangi bir noktasında yaşam bir orman yangınıyla, volkanik bir patlamayla ya da insan eliyle her imha edildiğinde bu durum görülür. En bariz örnek, bir çiftçinin ağaçları keserek tarıma açtığı ve çıplak bıraktığı yerdir. Terk edildiğinde, çevredeki yaşamın baskısı bir süre sonra burayı otlarla ve çalılarla kaplar ve hayvanlar burada hızla üreyip çoğalır.

Eğer burası asfaltlanırsa uzun süre baskıdan korunur. Bu demektir ki, burası asfaltlanmak yerine terk edilirse olası yaşam hacmi gerçekleşmeyecektir; bu hacme denk düşen enerji katkısı yittiğinden, ancak herhangi bir şekilde israf edildiğinde gerçekleşecektir. Bu baskı kapalı bir kazanınkiyle karşılaştırılamaz. Eğer uzam bütünüyle istila altındaysa, hiçbir açılım noktası yoksa, hiçbir şey patlamaz. Ama basınç vardır, yaşam bir anlamda çok yakın sınırlarda boğar, imkânsız bir büyümeye çok çeşitli biçimlerde özlem duyar, fazla kaynakların süreğen akışını –büyük

1) Bkz. W. Vernadsky, *La Biosphère*, 1929. Yukarıdaki mülahazalardan bazıları burada ana hatlarıyla (başka bir bakış açısından) belirtilmiştir.

israfların olası yararı adına– serbest bırakır. Büyümenin sınırına erişince, kapalı kazanda olmayan yaşam, alt düzeyde kaynamaya başlar: patlamaz; aşırı taşkınlığı daima patlamanın sınırında bir hareketle akar.

Bu durumun sonuçları bizim hesaplarımızın kapsamına güçlükle girer. Çıkarlarımızı hesaplarız, ama bu durum karşısında ne yapacağımızı bilemeyiz: çünkü bu koşullarda etkili olan *arzuyla* çıkar kelimesi bile tezat halindedir. Akılcı biçimde davranmak istediğimizde eylemlerimizin *yararını* düşünmemiz gerekir: Yararlı olmak bir avantaj içerir, sürer ya da büyür. Oysa taşkınlığa karşılık vermek gerektiğinde: Taşkınlığı büyüme amacıyla *kullanmak* kuşkusuz mümkündür; ama mevcut sorun bu durumu dışlamaktadır. Büyüme olasılığı olmadığını varsayarsak, kaynamaya devam eden enerjiyi ne yapabiliriz? Bu enerjiyi *yitirmek* elbette ki *kullanmamaktır.* Bir kan kaybı, doğrudan doğruya bir yitim söz konusu olsa da *enerji her biçimde var olur:* Öncelikle, enerji fazlalığı büyümeye hizmet edemezse yiter. Keza bu kaçınılmaz kayıp hiçbir sıfatla yararlı görülemez. Bu hoş yitim, nahoş diğer yitime tercih edilebilir: Söz konusu olan şey yararlılık değil *hoşluktur.* Bununla birlikte bu sonuçlar belirleyicidir.

4. Baskının İlk Etkisi: Genişleme

Bu şekilde uygulanan baskıyı tam olarak tarif edebilmek güçtür. Hem karmaşık hem de kavranılamazdır, ama sonuçlarını tarif edebiliriz. Akla bir görüntü gelir, ama bunun sonuçları gösterdiğini, nedene dair somut bir fikir vermediğini söylemek gerekir.

Küçücük arenalarda yapılan bir boğa güreşini seyretmek umuduyla toplanmış geniş bir kalabalık hayal edelim. En büyük arzusu arenaya girebilmek olan kalabalığın bir kısmı dışarıda kalır: Çok sayıda insan dışarıda beklemek zorundadır. Tıpkı yaşam olasılıklarının sonsuza dek gerçekleşemeyecek olması gibi, onlar da uzamla sınırlıdırlar, kalabalığın girişi de arenalardaki yer sayısıyla sınırlıdır.

Baskının ilk sonucu arenadaki yer sayısını artırmak olur.

İçerisi eğer iyi düzenlenmemişse, bu sayı özellikle sınırlıdır. Ama dışarıda ağaçlar ve sokak lambaları da kullanılabilir, bunların tepesinden saha görülmektedir. Eğer engelleyici hiçbir kural yoksa, bu ağaçlara, bu lambalara tırmanan insanlar olacaktır. Aynı şekilde toprak da öncelikle suların ve toprak yüzeyinin temel uzamını yaşama açar. Ama yaşam hızla havayı ele geçirir. Başlangıçta, güneş ışınlarının enerjisini emen bitkilerin

yeşil yüzeyi genişletilir. Yaprakların havada üst üste binmesi bu tözün hacmini hissedilir biçimde genişletir: özellikle ağaçların yapısı bu olasılığı otların düzeyinin çok üzerine çıkartır. Diğer yandan, kanatlı böcekler ve kuşlar da tozların ardından havayı istila eder.

5. Baskının İkinci Etkisi: Savurganlık ya da Lüks

Ama yer yetersizliğinin bir başka etkisi daha olabilir: Girişte bir mücadele yaşanabilir. Eğer ölen olursa, yer sayısına kıyasla insan sayısındaki fazlalık azalacaktır. Bu etki ilkinin tersi yönde işler. Kimi zaman baskı yeni bir uzamın açılmasına varırken, kimi zaman da mevcut yer sayısı karşısındaki olası fazlalık ortadan kalkar. Bu sonuncu etki doğada çok değişken biçimlerde görülür.

En kayda değeri ölümdür. Bilindiği gibi, ölüm şart değildir. Basit yaşam biçimleri ölümsüzdür: Hücre bölünmesiyle üreyen bir organizma doğduğunda sonsuzca varlığını sürdürür. Gerçekten de onun anne babası olduğu söylenemez. Örneğin *a'* ve *a''*, *a*'nın bölünmesinin sonucu olarak çifttirler ve *a'* ortaya çıktığında *a* yok olmaz, *a'* yine *a*'dır (*a''* için de aynısı geçerlidir). Fakat yaşamın kökeninde (tamamen teorik bir kanıtlama amacıyla) bu sonsuz küçüklerden yalnızca birinin olduğunu varsayalım: Yeryüzü onun ırkıyla da aynı hızla dolar. Kısa bir zaman sonra, prensip olarak, yer yokluğundan üreme imkânsız olur ve kullandığı enerji örneğin ısı halinde dağılır. Bu mikro-organizmalardan birinin başına gelen de zaten budur: Su mercimeği, bir havzayı ince bir yeşil tabakayla kaplar ve böylece dengede durur. Su mercimeği için yer, bir havzanın çok dar sınırları içerisinde belirlenmiştir. Ama su mercimeğinin durgunluğu bütün bir yeryüzü ölçeğinde düşünülemez, çünkü gerekli denge asla oluşmaz. Her tarafta eşit bir baskının dinginliğe varacağı, büyümenin yerini genel olarak ısı yitiminin alacağı (teorik olarak) kabul edilebilir. Gerçek baskının başka sonuçları vardır: Eşitsiz organizmaları rekabete sokar ve türlerin dansa nasıl katıldıklarını söyleyemesek de, dansın ne olduğunu söyleyebiliriz.

Yaşama dışsal etkinin (iklimsel ya da volkanik olgular) dışında, canlı maddedeki baskının eşitsizliği, ölümün bıraktığı yeri sürekli olarak büyümeye açar. Bu yeni bir uzam değildir ve eğer bütün olarak yaşam düşünülürse, gerçek anlamda büyüme yoktur ama genel olarak hacim korunur. Başka deyişle, olası büyüme gerçekleştirilen yıkımların ödünlenmesine indirgenir.

Ben, genel olarak büyümenin olmadığı, yalnızca bütün biçimleriyle lüks bir enerji israfının olduğu üzerinde ısrarla duruyorum! Yeryüzünde yaşamın tarihi esasen çılgınca bir taşkınlığın tarihidir: Egemen olay, lüksün gelişmesidir, giderek daha masraflı yaşam biçimleri üretimidir.

6. Doğanın Üç Lüksü: Yeme, Ölüm ve Eşeyli Üreme

Türlerin birbirini yemesi lüksün en basit biçimidir. Alman ordusunun abluka altına aldığı halklar, kıtlık sayesinde, canlı maddenin dolaylı gelişiminin masraflı karakterine dair sıradan bir bilgiyi edindiler. Patates ya da buğday yetiştirilirse, bir toprağın tüketilebilir kalori bakımından randımanı otlak olarak tutulan denk miktardaki toprak için sürülerin süt ve et bakımından randımanından çok daha önemlidir. En az masraflı yaşam biçimi (klorofil etkisiyle güneş enerjisini emen) yeşil bir mikroorganizmanınkidir, ama genel olarak bitkiler hayvan yaşamından daha az masraflıdır. Bitkiler mevcut uzamı hızla istila eder. Hayvanlar buraları talan eder ve kendi olasılıklarını bu şekilde yayarlar, ama kendileri daha yavaş gelişir. Bu açıdan vahşi hayvan en tepededir: Leşçileri sürekli yağmalayışı büyük bir enerji israfıdır. William Blake kaplana sorar: "Gözlerindeki alev hangi yarlarda, hangi uzak göklerde tutuştu?" Blake'i bu kadar etkileyen şey, acımasız baskıydı, olasılığın uçlarındaki, yaşamın yoğun tüketme gücüydü. Yaşamın genel kaynaşması içinde, kaplan kızışmanın uç noktasıdır. Gerçekten de bu akkor halini tutuşturan şey, göğün en uzak derinliklerindeki, güneşin tükenmesindeki tutuşmadır.

Yeme ölümü getirir; ama tesadüfi bir biçimde. *Akla gelebilecek bütün lüksler içinde ölüm, kaçınılmaz ve gözünün yaşına bakmayan biçimiyle, elbette bedeli en ağır olandır.* Hayvan bedenlerinin dayanıksızlığı, karmaşık hali, lüks anlamını zaten tehlikeye atar, ama bu dayanıksızlık ve bu lüks ölümde doruğa erişir. Tıpkı, uzamın içerisinde, ağaç gövdelerinin ve dallarının kat kat binmiş yaprakları ışığa yükseltmeleri gibi, ölüm de kuşakların birbirini izleyişini zamana pay eder. Yeni doğanlara gereken yeri sürekli bırakırken, biz *olmasa olmayacağımız ölümü* haksız yere lanetleriz.

Aslında, biz ölümü lanetlediğimizde yalnızca kendimizden korkarız: Gücüyle bizi titreten şey, *kendi* irademizdir. Ancak en keskin hali olduğumuz lüks taşkınlığın hareketinden kaçmayı hayal ederek kendi kendimizi kandırırız. Belki de bu iradenin gücünü daha iyi hissetmek ve onu bilincin kesin ucuna taşımak için öncelikle kendimize yalan söyleriz.

Ölümün lüksünü, bu açıdan, cinselliğin lüksüyle aynı şekilde düşünüyoruz; öncelikle kendi kendimizin inkârı olarak, sonra da yaşamda ifade bulan hareketin derin hakikati gibi ani bir altüst oluş olarak.

Mevcut koşullarda, bizim bilincimizden bağımsız olarak, yeme ve ölümle birlikte eşeyli üreme de yoğun enerji tüketimini sağlayan büyük lüks dolambaçlardan biridir. Öncelikle hücre bölünmesiyle üremenin belirttiği şeyi vurgular: Bölünme. Bu bölünme yoluyla bireysel varlık büyümekten vazgeçer ve bireyleri çoğaltarak bu büyümeyi kişisiz bir yaşama aktarır. Çünkü, öncelikle, cinsellik cimri büyümeden farklıdır: Tür karşısında düşünüldüğünde, bir büyüme olarak ortaya çıksa da, prensip olarak, yine de bireylerin bir lüksüdür. Bu özellik, doğan bireylerin kendilerini doğuranlardan –ve *başkalarına bir şey verir* gibi, onlara yaşam verenlerden– açıkça ayrıldıkları eşeyli üremede daha belirgindir. Ama beslenme zamanı için büyüme prensibine tekrar geri dönmeyi reddetmeyen yüksek hayvanların üremesi, hacmini ve gücünü artırmak için yiyen bireyin basit eğiliminden daha baştan ayıran çatlağı derinleştirmeye devam etmiştir. Bu durum, hayvan açısından, bir anda olasılığın sınırlarına taşınan (uzam içerisinde kaplan neyse zaman içerisinde de o olan) enerji kaynaklarının aniden ve çılgınca israfının vesilesidir. Bu israf türün büyümesine yeterli olan şeyin çok ötesine uzanır. Bu israf, göründüğü kadarıyla, an içinde bireyin gerçekleştirme gücüne sahip olduğu en büyük israftır. İnsandaki bütün olası yıkım biçimlerine eşlik eder, malların kıyımına –zihniyet olarak, bedenlerin kıyımına– çağrı yapar ve sonunda ölümün akıldışı aşırılığı ile lüksü birleştirir.

7. Çalışma ve Teknik Aracılığıyla Genişleme; İnsanın Lüksü

İnsanın temeldeki faaliyeti yaşamın bu genel hareketi tarafından koşullanmıştır. Bu anlamda, bu faaliyetin *uzantısı olarak,* (tıpkı doğada ağaç dallarının ya da kuş kanadının yaptığı gibi) yaşama genişlemiş bir olasılık, yeni bir uzam açılır. İnsanların çoğalan üremesine çalışma ve teknik aracılığıyla açılan, şey kelimenin gerçek anlamıyla yaşamın henüz doldurmadığı bir uzam değildir. Ama dünyayı dönüştüren insan faaliyeti, canlı madde kütlesini, kullanılabilir enerji kaynaklarını önemli ölçüde artıran, sonsuz miktarda cansız maddeden oluşan ek aygıtlarla çoğaltır. İnsan, baştan itibaren, mevcut enerjinin bir bölümünü kendi enerji zenginliklerini,

biyolojik değil teknik olarak artırmakta kullanma yeteneğine sahipti. Kısacası, teknikler yaşamın olasılık sınırları içinde gerçekleştirdiği temel büyüme hareketini yaymayı –yeniden başlatmayı– sağlamıştır. Kuşkusuz ki bu ne sürekli ne sonsuz bir gelişmedir. Kimi zaman gelişmenin durması tekniklerdeki durgunluğa denk düşer, kimi zaman ise yeni tekniklerin icadı bir sıçramaya yol açar. Enerji kaynaklarının büyümesi biyolojik (demografik) büyümenin yeniden başlamasına temel olabilir. 19. yüzyılda Avrupa'nın hikâyesi, çatısı avadanlık olan bu geniş canlı çoğalmaların en güzel (ve en iyi bilinen) açıklamasıdır: Öncelikle endüstriyel atılıma bağlı olan nüfus artışının önemi bilinmektedir.

Doğrusu, nüfus ile avadanlığın niceliksel ilişkileri –tıpkı genel olarak tarihte ekonomik gelişmenin koşulları gibi– o denli çok sayıda iç içe geçmeye tabidir ki, belirgin tarzları belirlemek her zaman zahmetlidir. Her koşulda, yeryüzünü harekete geçiren geniş hareketi ana hatları içinde gösterebilecek tek şey olan genel bakışa ayrıntı analizlerini dahil edemem. Ama demografik gelişmenin yakın dönemdeki artışı bile tek başına etkilerin karmaşıklığını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü, yeni tekniklerin mümkün kıldığı ya da sürdürdüğü, insan faaliyetinden kaynaklanan gelişme tekrarlarının daima ikili etkisi olmuştur: Bunlar, öncelikle, fazla enerjinin önemli bir bölümünü kullanırlar, ama ardından daha büyük bir fazlalık yaratırlar. Bu fazlalık, ikincil olarak, büyümeyi daha zahmetli kılmaya katkıda bulunur, çünkü artık onu kullanmaya yetmez. Bir açıdan bakıldığında, genişlemenin önemi, karşı-önem olan lüksün önemiyle etkisizleştirilmiştir: İlki hâlâ etkilidir, ama hayal kırıcı –belirsiz, çoğu zaman güçsüz– bir biçimde. Demografik eğrilerin düşüşü belki de meydana gelen işaret değişiminin ilk göstergesidir: *Birincil olarak* artık önem taşıyan şey, üretici güçleri geliştirmek değil, ürünleri lüks bir şekilde harcamaktır.

Bu noktada geniş israflar oluşur: Bir yüzyıl boyunca sürmüş nüfus artışının ve sanayi barışının ardından gelişmenin geçici sınırına varıldığında, iki dünya savaşı tarihin kaydettiği zenginlik –ve insan varlığı– bakımından en büyük servet orjilerini düzenledi. Bununla birlikte, bu orjiler genel yaşam düzeyinde hissedilir bir artışla çakışmaktadır: Nüfus kitlesi üretici-olmayan hizmetlerden giderek daha fazla yararlanmaktadır, çalışma azalmış, ücret bütünün içinde artmıştır.

Çünkü gezegen üzerindeki insan, büyüme sorununa dolambaçlı ve tali bir cevaptan başkası değildir. Kuşkusuz ki, çalışma ve teknikler aracılığıyla, büyümenin kabul edilebilir sınırların ötesinde genişlemesini mümkün kılmıştır. Nasıl ki otçul bitkiye kıyasla bir lüksse, etçil otçul karşısında

bir lüksse, insan da bütün canlı varlıklar arasında, yaşam baskısının, hareketinin güneşsi kökenine uygun kor gibi yanmalara sunduğu enerji fazlasını yoğun bir şekilde, lüks olarak tüketmeye en elverişli olanıdır.

8. Lanetli Pay

Bu hakikat paradoksaldır; öyle ki genellikle göründüğünün tam tersi olur.

Bu paradoksal karakterin özelliği, taşkınlığın doruk noktasındaki anlamın her biçimde örtülü olmasıdır. Günümüz koşullarında, zenginliği işlevine, bağışa, karşılıksız harcamaya yönelten temel hareketin bulanıklaşması için herkes elinden geleni yapmaktadır. Bir yandan, yağma ve talan sürdüren mekanize savaş bu hareketi insan iradesine yabancı ve düşman olarak niteler. Diğer yandan, yaşam düzeyinin yükselmesi asla bir lüks gerekliliği olarak gösterilmez. Lüks talep eden hareket aynı zamanda büyük servetlerin lüksüne karşı bir protestodur: Böylece bu talep *adalet* adına yapılır. Elbette adalete karşı çıkmak gerekmez ama şunu gözlemlemeye izin vardır ki, burada *adalet* kelimesi, tam da zıddı olan *özgürlüğün* derin hakikatini gizlemektedir. Genel *özgürlüğün*, adalet maskesi altında, zorunluluklara köle edilmiş yaşamın tatsız ve yansız görünümüne büründüğü doğrudur: Bu, daha ziyade, özgürlüğün sınırlarının *en doğruya* indirgenmesidir, yoksa tehlikeli zincirinden boşanma değildir, bu sözcük anlamını yitirmiştir. Kölelik riskine karşı bir garantidir, yoksa riskleri üstlenme iradesi değildir, bu riskler yoksa özgürlük de olmaz.

Lanet duygusu, zenginliklerin tüketilmesinin bizden talep ettiği hareketin bu ikili bozulmasına bağlıdır: Büründüğü canavarca biçim altında savaşın reddi, geleneksel biçimi bundan böyle adaletsizlik anlamına gelen lüks israfın reddi. Zenginlik *artışının* hiç olmadığı kadar büyük olduğu dönemde, bu artış bizim gözümüzde bir anlamda *lanetli pay* olarak hep sahip olduğu anlamı iyice edinir.

9. "Genel" Bakış Açısıyla "Özel" Bakış Açısının Karşıtlığı

Bizi harekete geçiren ve hatta *bizi biz yapan* israf hareketinden caymak, bu hareketten korkmak elbette şaşırtmaz. Bunun sonuçları daha baştan

kaygı vericidir. Yemenin hakikatini ortaya koyan şey kaplan figürüdür. Ölüm bizim dehşetimiz olmuştur; ve bir anlamda, etobur olmak ve ölüme meydan okumak erkekliğin bir gerekliliğine denk düşse de (ama bu başka bir iştir!), cinsellik ölümün ve yenen etin verdiği utanca bağlıdır.[2]

Ama bu lanet atmosferi kaygı içerir, kaygı ise yaşam taşkınlığının uyguladığı baskının yokluğu (ya da zayıflığı) anlamına gelir. Kaygı duyan kişi aşırı-bolluk duygusuyla hareket etmiyorsa kaygı vardır. Kaygının tek başına ve bireysel anlamını belirten de özellikle budur. Kaygı ancak kişisel, *özel* bir bakış açısından, bütün olarak canlı maddenin taşkınlığına dayanan *genel* bakış açısına kökten karşıt bir noktada var olabilir. Kaygı, yaşamla dolup taşan kişi için ve özü gereği taşkınlık anlamına gelen yaşamın bütünü için anlamdan yoksundur.

Şimdi de mevcut tarihsel durumu düşünürsek, bu durumu niteleyen şey, *geneli* ilgilendiren yargıların *özel* bakış açısıyla hareket ettikleridir. Prensip olarak, *özel* varoluş daima kaynak eksikliği çekme ve yok olup gitme riski içerir. Bunun karşıtı *genel* varoluştur, ki bunun kaynakları fazladır ve buna göre ölüm anlamsızdır. *Özel* bakış açısından yola çıkarsak, sorunlar *öncelikle* kaynak yetersizliğidir. Bu kaynaklar, *genel* bakış açısından yola çıkarsak, *öncelikle* aşırıdırlar. Kuşkusuz ki yoksulluk sorunu her koşulda varlığını sürdürür. *Genel ekonominin,* her mümkün olduğunda *ve öncelikle,* büyümeyi artırmayı göz önünde bulundurması gerektiği açıktır. Ama ister yoksulluğu ister büyümeyi göz önünde bulundursun, her ikisinin de karşılaşmaktan kaçınamayacağı sınırları ve fazlalıkların varlığından kaynaklanan sorunların egemen (belirleyici) niteliğini dikkate alır.

Kısaca bir örnek ele alırsak, Hindistan'ın yoksulluğu sorunu öncelikle bu ülkenin demografik büyümesinden ve endüstriyel gelişimiyle bu büyümenin oransızlığından ayrılamaz. Hindistan'ın sanayisinin büyüme olasılıkları, Amerikan kaynaklarının fazlalığından da ayrılamaz. Genel ekonominin tipik bir sorunu bu durumdan kaynaklanır. Bir yandan bir dışarı akma gerekliliği görülür, diğer yandansa büyüme. Günümüz dünyası insan yaşamının uyguladığı (niceliksel ya da niteliksel) baskı eşitsizliğiyle tanımlanır.

Genel ekonomi artık doğru bir işlem olarak Amerikan zenginliğinin Hindistan'a karşılıksız transferini önermektedir. Hindu yaşamındaki gelişmelerin dünyada uyguladığı baskının –ve baskı dengesizliklerinin– Amerika için doğurduğu tehdidi bu amaçla hesaba katar.

2) Bu çağrışım "*tensel* günah" deyiminde açıkça içerilmiştir.

Bu mülahazalar, yalnızca temel bir kaynaşmanın dikkate alınması sayesinde açık seçik düşünülebilecek savaş sorununu ister istemez zirveye yerleştirir. Tek çare, yaşam düzeyinin dünya çapında yükselmesidir – mevcut ahlaki koşullarda, Amerika'nın fazlasını tek emebilecek, baskıyı tehlikeli noktanın altına indirebilecek şey budur.

Bu teorik anlayış, bu konuda yakın dönemde gün ışığına çıkmış ampirik bakış açılarından pek farklı değildir, ama daha radikaldir ve bu bakış açılarının önceden saptanmış anlayışlara cevap verdiğini saptamak ilginçtir: Bu onaylama, göründüğü kadarıyla, her ikisine de daha fazla güç verir.

10. Genel Ekonominin Çözümleri ve "Kendinin Bilinci"

Fakat şunu da eklemek gerekir: Çözümler ne kadar iyi belirlense de, onların istenen ölçekte hale yola konması öyle güçtür ki, daha baştan bu teşebbüs pek cesaretlendirici gelmez. Teorik çözüm vardır; bunun gerekliliği kararın bağlı gözüktüğü kişiler tarafından biliniyor olsa da bu vardır. Bununla birlikte, hatta daha açık seçik bir ifadeyle, *genel ekonominin* öncelikle tarif ettiği şey bu dünyanın patlayıcı niteliğidir; günümüzde bu nitelik patlamanın en uç noktadaki gerilime taşınmış olmasında görülür. İnsan yaşamı, baş döndürücü bir hareketi önleme gücünü kendinde bulamadığı ölçüde, bir lanetin ağırlığını elbette üzerinde hissedecektir.

Prensip olarak, böyle bir laneti ortadan kaldırmanın insana, *yalnızca insana* bağlı olduğunu hiç tereddütsüz belirtebiliriz. Ama bu lanetin temelindeki hareket *bilinçte* açık seçik bir şekilde belirmezse bu mümkün değildir. Bu açıdan, tehdit eden felakete çare olarak "yaşam düzeyinin yükseltilmesi"ni önermek zorunda kalmak oldukça hayal kırıcı geliyor. Bu çare, söylediğim gibi, karşılık vermek istediği gerekliliği *kendi hakikati* içinde *görmeme* iradesine bağlanır.

Ama bu çözümün hem zaafı hem de erdemi düşünülürse şu derhal ortaya çıkar: Bu çözüm, muğlak doğası gereği, oldukça geniş kabul edilebilecek tek çözümdür; görünüşte bilinçten ne kadar uzak olsa da berrak bir bilinç çabasını o ölçüde gerektirir ve buna yol açar. Bu yolda hakikatten kaçış, bir karşılıklılık oyunu dolayısıyla, hakikatin kabulünün garantisidir. Günümüz insanının zihniyeti, olumsuz olmasa da tumturaklı ve keyfi olan çözümlerden her koşulda tiksinir; tersine, insan yaşamını kendi hakikati ölçüsüne yavaş yavaş yerleştirme riski içeren tek şey olan bilincin bu

örnek kesinliğine bağlanır. Elbette ki bir *genel ekonomi* sunumu, kamusal işlere müdahaleyi gerektirir. Ama öncelikle ve daha derin olarak, onun hedeflediği şey bilinçtir; düzene koyduğu şey, öncelikle *kendinin bilincidir* – insan bunu, sonuçta, tarihsel biçimlerinin birbirine eklemlenmesinin berrak bilinci içinde gerçekleştirir.

Böylelikle, *genel ekonomi tarihsel verilerin* ilişkisiyle başlar; *mevcut verilere* anlamını veren de bunlardır.

II. Kısım

Tarihsel Veriler I

Tüketme Toplumu

1. Azteklerde Kurban Etme ve Savaş

1. Tüketme Toplumu ve Girişim Toplumu

Ekonominin genel bir hareketini belirginleştirebilmek için toplumsal olgular bütününü tarif edeceğim.

Öncelikle bir prensip ortaya koyacağım: Tanım gereği, etkisi savurganlık olan bu hareket kendinin dengi olmaktan uzaktır. Kaynaklar ihtiyaçlardan (karşılanmadığında toplumun acı çekeceği gerçek ihtiyaçları kast ediyorum) fazlaysa, bu fazlalık her zaman saf kayıp olarak tüketilmez. Toplum büyüyebilir, fazlalık da bu durumda kasıtlı olarak büyümeye ayrılabilir. Büyüme düzenleyicidir, dağınık bir kaynaşmayı verimli eserlerin düzenliliğine doğru çeker. Ama bilgilerin gelişiminin bağlı olduğu büyüme, doğası gereği, geçici bir durumdur; sonsuza dek süremez. Beşeri bilim, kendi oluşumunun tarihsel koşullarından kaynaklanan perspektifleri elbette düzeltmelidir. Büyümenin sonuçlarına, verimine tabi insan açısından en farklı olan şey, istikrarlı toplumların nispeten özgür insanıdır. Verili eserlerin çoğalmasını sağlayan girişim gereklerine cevap verebilmek için keyfince yaşamaya son verdiğinde, insan yaşamının görünümü değişir. Aynı şekilde, gecenin taşkınlığından sabahın ciddi işlerine geçtiğinde de bir insanın yüzü değişir. Büyümenin ciddi insanlığı uygarlaşır, yumuşar, ama yumuşaklığı yaşamın bedeliyle, sakin geçen zamanı yaşamın şiirsel

dinamiğiyle karıştırmaya yönelir. Bu koşullarda, şeylere dair genellikle sahip olduğu berrak bilinç, kendinin tam bir bilgisi olamaz. Bütün insanlık olarak kabul ettiği şey onu yanıltır: Çalışan insanlıktır bu; çalışmanın meyvelerinden özgürce yararlanmayan, çalışmak için yaşayan insanlık. Etnografinin ve tarihin sözünü ettiği nispeten aylak –en azından, eserlerini pek dert etmeyen– insan elbette insan-ı kâmil değildir ama eksikliğimizi ölçmemize yardım eder.

2. Azteklerin Dünya Anlayışında Tüketme

Öncelikle söz edeceğim Aztekler ahlaki bakımdan bizim taban tabana zıddımızdır. Uygarlık eserlerle ölçüldüğünden, onların uygarlığı bize zavallı gelir. Yine de yazıları vardı, astronomik bilgileri vardı; ama önemli eserleri bir işe yaramıyordu: Mimari bilgileri piramitler inşa etmeye yaramıştı, ama bunların üzerinde insan kurban ediyorlardı.

Onların dünya anlayışı, bizim faaliyet perspektiflerimizde etkili olan anlayışa taban tabana ve tuhaf bir şekilde zıttır. Tüketmenin onların düşüncesindeki yeri üretimin bizim düşüncemizdeki yerinden daha az değildi. *Çalışmak* bizim için ne kadar önemliyse *kurban etmek* de onlar için o kadar önemliydi.

Güneş onların gözünde kurban etmenin ifadesiydi. O, insan benzeri bir tanrıydı. Bir korun alevlerine kendini atarak güneş olmuştu.

16. yüzyıl ortasında yazan İspanyol Fransisken Bernardino de Sahagun, yaşlı Azteklerden işittiklerini aşağıdaki gibi anlatır:

> "Gün henüz yok diyorlardı, tanrılar *Teotiuacan* denen yerde toplandılar (...) ve birbirlerine, 'dünyayı aydınlatmaktan kim sorumlu olacak?' diye sordular. Bu soruya *Tecuciztecatl* denen bir tanrı cevap verdi: 'Ben kendimi aydınlatmaktan sorumlu kılıyorum.' Tanrılar ikinci kez konuştular ve dediler ki: "Başka kim?" Sonra birbirlerine bakarak bu ikincinin kim olacağını araştırdılar ve içlerinden hiçbiri bu görevi üstlenmeye cesaret edemedi; hepsi çekiniyor ve af diliyordu. İçlerinden dikkate alınmayan ve *buba*'ları olan biri konuşmuyor, diğerlerinin söylediklerini dinliyordu. Bunun üzerine, ona hitap ederek şöyle dediler: 'Sen ol, *küçük buboso.*' Kendisine emredilene seve seve itaat etti ve cevap verdi: 'Emriniz lütuf olur; dediğiniz gibi olsun.' Seçilen iki kişi öncelikle dört günlük bir ke-

farete giriştiler. Ardından bir kayanın oyuğunda açılmış bir ocakta ateş yaktılar (...). *Tecuciztecalt* adlı tanrı değerli şeyler sunabilmişti, demetler yerine *quetzalli* denen zengin tüyleri, saman yığınları yerine de altın topları sunuyordu; maguey dikenleri yerine değerli taşlardan yapılma dikenler ve kanlı dikenler yerine de kırmızı mercandan dikenler sunuyordu. Dahası, sungu olarak kullandığı reçine en iyisindendi. Adı *Nanauatzin* olan *buboso* ise sıradan dallar yerine üçer üçer bağlanmış dokuz yeşil kamış sunuyordu. Kendi kanına bulanmış *maguey* dikenleri ve saman yığınları sunuyordu ve reçine yerine de *buba*'larının bulamaçlarının sunuyordu.

Bu iki tanrının her biri için tümsek biçiminde birer kule dikildi. Orada dört gün dört gece kefaret ödediler. Dört kefaret gecesi sona erdiğinde, bu yerin etrafına dallar, demetler ve kullanmış oldukları bütün nesneler fırlatıldı. Ertesi akşam, vakit gece yarısını biraz geçmişken, ayinler başlayacakken, *Tecuciztecatl*'ın süslemeleri getirildi; bunlar *aztacomitl* denen tüylerden ve hafif kumaştan bir ceketten ibaretti. *Nanauatzin*'e, yani *buboso*'ya gelince, onun başına *anatzontli* denen kâğıttan bir başlık geçirdiler ve ona yine kâğıttan bir boyun atkısı ve bel kemeri taktılar. Gece yarısı olduğunda, bütün tanrılar *Teotexcalli* denen ocağın etrafına dizildiler ve ateş dört gün yandı.

İki sıraya ayrılan tanrılar, ateşin iki tarafına ayrı ayrı yerleştiler. İki seçilmiş tanrı ise ocağın yanına yerleştiler, yüzlerini ateşe dönmüşlerdi. İki sıra olmuş tanrılar, ayakta duruyorlardı ve *Tecuciztecatl*'a hitap ederek, ona, "haydi *Tecuciztecatl*, ateşe atla!" dediler. *Tecuciztecatl* ateşe atlamayı denedi, ama ocak büyük ve çok harlı olduğundan, bu büyük ısıyı hissederek korkuya kapıldı ve geri çekildi. İkinci kez cesaretini topladı ve ateşe atlamak istedi, ama yaklaşınca durdu ve hiç cesaret edemedi. Dört kez daha boşuna denedi. Kimsenin dört kezden fazla deneyemeyeceği emredilmişti. Dört sınama tamamlandığından tanrılar *Nanauatzin*'e hitap ederek şöyle dediler: "Haydi, *Nanauatzin*, sıra sende!" Bu sözler edilir edilmez, gücünü topladı, gözlerini kapadı, gerildi ve ateşe atladı. Kızaran bir nesne gibi derhal kızarınaya başladı. *Tecuciztecatl*, onun ateşe atladığını ve yandığını görünce, derhal gerildi ve korların içine kendini fırlattı. Bir kartalın da aynı anda ateşe girdiği ve orada yandığı söylenir. Bu kuşun tüyleri o yüzden şimdi simsiyahtır; peşinden bir kaplan gitti ama yanmadı, yalnızca alev aldı; bu yüzden beyaz-siyah benekli kaldı."[1]

1) Bernardine de Sahagun, *Histoire des Choses de la Nouvelle Espagne*, çev.: Jourdanet ve Siméon, 1880, 1. VII, bölüm II.

Bir süre sonra, diz çöken tanrılar *Nanauatzin*'in "güneş olup" doğudan yükseldiğini gördüler. "Kıpkızıldı, bir sağa bir sola sallanıyordu, kimse gözlerini ona dikemiyordu, çünkü onları kör ediyordu, her yana uzanan ve dağılan ışıkları öyle parlaktı." Sırası geldiğinde Ay da ufukta belirdi. *Tecuciztecatl*, tereddüt ettiği için, daha az parlaktı. Daha sonra tanrıların hepsi öldü; rüzgâr, yani *Quetzalcoatl* onları öldürdü: Rüzgâr kalplerini söktü ve bunlarla yeni doğan yıldızlara can verdi."

İnsanların ve yalnızca insanların değil, savaşların da "güneş yiyebilsin diye kalplerine ve kanlarına sahip olunabilecek insan bulma"[2] amacıyla yaratıldığı inancı da bu mite yakındır. Bu inancın da mit gibi, tüketmeye aşırı değer verme anlamı vardır. Her yıl Meksikalılar güneşin şerefine tanrıların tuttuğu dört günlük orucu tutuyorlar. Ardından derisi hastalıklı *buboso* gibi cüzamlıları kurban ediyorlardı. Çünkü düşünce onlarda edimlerin sergilenişinden başka bir şey değildi.

3. Meksika'da İnsan Kurban Etme

Dinsel ritüeller zinciri içinde bir dehşet abidesi yükselten Meksika'daki insan kurban etmeleri, daha eski zamanlara kıyasla daha bütünlüklü ve daha canlı bir şekilde biliyoruz.

Din adamları kurbanlarını piramitlerin tepesinde öldürüyordu. Onları taştan bir sunak üzerine yatırıyor ve göğüslerine obsidiyen bir bıçakla vuruyorlardı. Hâlâ çarpmakta olan kalplerini çıkartıyor ve güneşe doğru tutuyorlardı. Kurbanların çoğu savaş esiriydi. Bu durum güneşin yaşamı için savaşların gerekli olduğu fikrini doğruluyordu: Savaşların fetih değil tüketme anlamı vardı ve Meksikalılar eğer savaşlar sona ererse güneşin de artık parlamayacağını düşünüyorlardı.

"Diriliş Paskalya'sı yaklaşırken" eşsiz güzellikte bir genç adam kurban edilir. Esirler arasından bir yıl önce seçilir ve o tarihten beri tam bir efendi gibi yaşar. "Kendisine eşlik eden insanların ortasında, elinde çiçeklerle şehri dolaşıyordu. Rastladığı herkesi zarifçe selamlıyordu ve buna karşılık, onu *Tezcatlipoca*'nın (en büyük tanrılardan biri) tezahürü kabul eden bu insanlar da önünde diz çöküp ona tapıyorlardı."[3] Zaman zaman tapınakta

2) *Historia de los Mexicanos por sus Pinturas*, bölüm VI.
3) Sahagun, 1. II, bölüm V.

Quautixicalco piramidinin tepesinde görünüyordu: "Orada, kâh gündüz, kâh gece, canı ne zaman gitmek isterse, flüt çalıyordu ve çaldıktan sonra da, dünyanın diğer kısımlarına doğru buhurluk sallıyor, ardından kaldığı yere geri dönüyordu."[4] Prenslere yakışır yaşamının ve zarafetinin sürmesi için her türlü özen gösteriliyordu. "Vücudu yağ bağlarsa, narinliğini koruması için tuzlu su içiriliyordu."[5] Kurban şenliğinden yirmi gün önce bu genç adama gayet biçimli dört genç kız veriliyordu. Bu yirmi gün boyunca onlarla sevişip eğleniyordu. Ona verilen bu dört genç kız da bu amaçla titizlikle yetiştirilmişlerdi. Onlara dört tanrıça adı veriliyordu (...). Kurbanın öldürüleceği şenlikten beş gün önce, ona tanrı muamelesi yapılıyordu. Kral kendi sarayında kalırken, maiyeti genç adamın peşinden gidiyordu.[6] Serin ve hoş yerlerde onun için şenlikler düzenleniyordu (...). Ölüm günü geldiğinde, *Tlacochcalco* denen bir dua yerine götürülüyordu; ama daha oraya varmadan, *Tlapitzanayan* denen bir noktaya erişince, kadınları ondan uzaklaşıyor ve onu terk ediyordu. Öldürüleceği yere vardığında, tapınağın basamaklarından kendisi çıkıyor ve her bir basamakta, bütün yıl boyunca müzik çalarken kullandığı flütlerden birini kırıyordu.[7] Zirveye vardığında, onu öldürmeye hazır olan satraplar (din adamları) üstüne atılıyor, onu celladın taş kütüğüne yatırıyorlar ve ellerini, kollarını, başını sıkı sıkıya tutuyorlar, sırt üstü yatar vaziyetteyken de, obsidiyen bıçağı elinde tutan satrap bir darbede göğsüne saplıyordu ve bıçağı çektikten sonra, bıçağın açtığı delikten elini sokuyor ve kalbini çıkartıp hemen güneşe sunuyordu."[8]

Genç adamın cesedine saygı gösteriliyordu. Ölüsü yavaşça tapınağın avlusuna indiriliyordu. Sıradan kurbanlar ise basamaklardan en alta kadar fırlatılıp atılıyordu. Şiddetin en büyüğü sıradandı. Ölünün derisi yüzülüyor ve bir din adamı bu kanlı deriyi hemen üzerine geçiriyordu. İnsanlar harlı ateşlere atılıyordu: bir çengelle oradan çıkartılıp hâlâ canlı olanlar cellat kütüğüne yerleştiriliyordu. Kurban olduklarından kutsanmış etleri çoğu zaman yeniyordu. Şenlikler hiç aralıksız birbirini izlediğinden, tanrısal hizmet her yıl sayısız kurban gerektiriyordu: yirmi bin rakamı verilmektedir. Her işkence gören bir tanrıyı temsil ediyordu

4) *A.g.e.*, 1'e ek. II.
5) *A.g.e.*, 1. II, bölüm XXIV.
6) Sahagun, 1. II, bölüm XXIV.
7) *A.g.e.*, 1. II, bölüm V.
8) *A.g.e.*, 1. II, bölüm XXIV.

ve kurban edilmeye, bir tanrı gibi, ölümde kendisine eşlik eden yardımcılarla birlikte gidiyordu.

4. Cellatlarla Kurbanların Yakınlığı

Ölmesi gerekenlere karşı Azteklerin kendine özgü bir tutumu vardı. Bu esirlere insanca muamele ediyorlar, onlara talep ettikleri yiyeceği ve içeceği veriyorlardı. Bir savaşçı savaştan bir esirle dönüp onu kurban olarak sunduğunda, "onu oğlu yerine koyduğu, esirin de onu babası gördüğü"[9] söyleniyordu. Kurbanlar kendilerini ölmeye götürenlerle birlikte dans ediyor, şarkılar söylüyorlardı. Genellikle kaygılarını yatıştırmak istenirdi. "Tanrıların annesi"ni temsil eden bir kadın "şifacılar ve ebeler tarafından teselli ediliyor ve ona, 'Üzülme güzelim; bu geceyi kralla birlikte geçireceksin, zevk almaya bak' deniyordu. Öldürüleceğini hiç anlamaması sağlanıyordu, çünkü ölümü aniden ve beklenmedik olmalıydı." Esirler genellikle yazgılarını hiç bilmiyorlardı. Son geceyi zorunlu olarak şarkılar söyleyerek ve dans ederek geçirmeliydiler. Kimi zaman sarhoş ediliyorlardı ya da ölümün yakın olduğu fikrini uzaklaştırmak için, yanlarına bir "fahişe" veriliyordu. Ölümün bu çetin beklenişini kurbanlar farklı farklı karşılıyordu. Kasımdaki şenliklerden biri sırasında ölmesi gereken kölelerin "efendilerin evlerine gidip izin istedikleri" anlatılır: "Arkalarında da içi mürekkep dolu bir çanak taşıyan bir adam bulunmaktadır. Avazları çıktığı kadar, göğüslerini yırtarcasına şarkı söylüyorlardı ve efendilerinin evine vardıklarında, ellerini çanağa daldırıp, kapının eşiğine ve sütunlara sürüyorlar, buralarda el izlerini bırakıyorlardı. Aynı işlemi kendi akrabalarının evlerinde de yapıyorlardı. İçlerinden cesur olanlar yemek yiyecek gücü kendilerinde buluyorlardı; ama birazdan karşılaşacakları ölümü düşünen diğerleri ağızlarına lokma atacak cesareti bile bulamıyordu."[10] Tanrıça *Ilamatecultli*'yi temsil eden kadın bir köle baştan aşağı beyazlar giyiyor, beyaz ve siyah tüylerle süsleniyordu, yüzünün yarısı siyaha yarısı sarıya boyanıyordu. ""Bu kadın öldürülmeden önce, yaşlıların çaldığı ve şarkıcıların seslerine karışan enstrümanlar eşliğinde dans ettiriliyordu. Çok yakın olan ölüm düşüncesiyle ağlayarak, iç çekerek, kaygıyla ezi-

9) Sahagun, 1. II, bölüm XXI.
10) Sahagun, 1. II. bölüm XXXIV.

lerek dans ediyordu."[11] Sonbahar geldiğinde kadınlar *Coatlan* denen bir tapınakta kurban ediliyordu. "Bahtsız kadınlar tapınağın merdivenlerinden çıkarken kimileri şarkılar söylüyor, kimileri çığlık atıyor, kimileri ise gözyaşları döküyordu."[12]

5. *Savaşların Dinsel Niteliği*

Esirlerin bu kurban edilişi, bunları mümkün kılan koşullardan ayırt edilemez: Savaşlar ve üstlenilen ölüm riski. Meksikalılar ancak ölümü göze alarak kan döktüler.

Savaş ile kurban töreninin bu bağlantısının bilincindeydiler. Ebe yeni doğan bebeğin göbek bağını keserken şunu söylüyordu:

> "Gövdenin ortasındaki göbeğini kesiyorum. Şunu bil ve anla ki doğduğun ev senin konutun değildir (...). Beşiğindir, başını koyduğun yerdir (...). Senin gerçek vatanın başka yerdir; sen başka yerlere söz verdin. Sen muharebelerin yapıldığı yazı yabanlara aitsin; sen bunun için gönderildin; senin mesleğin ve ilmin savaştır; senin görevin güneşe içmesi için düşmanlarının kanını sunmak ve toprağa da yiyip bitirsin diye rakiplerinin bedenini vermektir. Vatanına, mirasına ve mutluluğuna gelince, bunları gökyüzündeki güneşin sarayında bulacaksın (...). Ömrünü savaş meydanlarında tamamlamaya ve yeşeren ölümü orada karşılamaya layık görülmen senin için mutlu bir talih olacaktır. Şimdi senin bedeninden ve karnının ortasından kestiğim şey, yeryüzü ve güneş demek olan *Tlalteculttli*'nin malıdır. Savaş kızışmaya başladığında ve askerler toplaştığında, biz bu göbeği kıymetli askerlere vereceğiz, onlar da baban ve anne olan güneş ve toprağa sunacaklardır. Onlar göbeği savaş çatışmalarının yaşandığı bölgenin orta yerine gömeceklerdir: Bu, senin toprağa ve güneşe sunulduğunun ve vaat edildiğinin kanıtı olacaktır; bu senin savaşçılık mesleğine girme vaadinin işareti olacaktır. Adın, asla kimse unutmasın diye, kişiliğin de unutulmasın diye, muharebe alanlarına yazılacaktır. Senin gövdenden toplanan bu değerli sunu, tıpkı bir maguey dikeni gibi, içecek kamış ve *axcoyatl* dalları gibidir. Dileğin ve kendini feda edişin onun tarafından onaylanır (...)."[13]

11) A.g.e., l. II, bölüm XXXVI.
12) A.g.e., l. II, bölüm XXXIII.
13) Sahagun, l. VI, bölüm XXXI.

Bu kutsal oyunda, esiri getiren de din adamı kadar yer alır. Kurbanın kanından, yaradan akan kanla doldurulmuş ilk çanak din adamları tarafından güneşe sunulur. İkinci çanağı kurban eden doldurur. O kişi tanrı resimlerinin önünde durur ve sıcak kanla dudaklarını ıslatır. Kurban edilenin bedeni onun payıdır: Onu evine götürür, başını ayırır, geri kalanı tuzsuz ve baharatsız pişirilerek şölen halinde yenir; ama davetliler yer, yoksa kurban eden değil, çünkü o kurbanını oğlu kabul etmektedir: öteki benidir. Şenliği bitiren dansta savaşçı onun başını elinde tutmaktadır.

Savaşçı galip gelmek yerine yenilseydi, muharebe alanındaki ölümü esirinin ritüel kurban edilişiyle aynı anlamı taşırdı: Bu kez kendisi, susamış tanrıları yatıştırırdı.

Tezcatlipoca'ya edilen duada askerler için şöyle deniyordu:

"Aslında onların savaşta ölmesini isterken haksız değilsiniz: çünkü siz onları bu dünyaya kanları ve etleriyle güneşe ve toprağa besin olarak hizmet etmekten başka bir amaç için göndermediniz."[14]

Kana ve ete doyan Güneş, kişiyi kendi sarayında ödüllendirir: Orada, savaşta ölenlerle kurban edilmiş esirler birbirine karışıyordu. Savaşta ölümün anlamı da aynı duada vurgulanıyordu.

"Onların cesur ve yürekli olmasını sağlayın, kalplerinden bütün zaafları alın ki, yalnızca ölümü sevinçle karşılamakla yetinmeyip ölüme arzu duysunlar, ölümde cazibe ve hoşluk bile bulsunlar; ne oklardan ne kılıçlardan çekinsinler ve tersine, sanki bunlar çiçek ve nefis yemeklermiş gibi, hoş şeyler olarak kabul etsinler."

6. *Dinin Önceliğinden Askeri Başarının Önceliğine*

Meksika toplumunda savaşın değeri bizi yanıltmasın: *askeri* bir toplum değildi. Din, oyunlarının belirgin anahtarı olmaya devam ediyordu. Aztekleri bir yere yerleştirmek gerekiyorsa, hesapsız, saf şiddetin ve savaşın gösterişçi biçimlerinin ortalığı kırıp geçirdiği savaşçı toplumlar arasına yerleştirilebilir. Akli bir savaş ve fetih örgütlenmesi tanımazlar. Gerçekten *askeri* bir toplum bir girişim toplumudur; buna göre savaşın

14) Sahagun, 1. VI, Bölüm III.

anlamı bir güç gelişimi, imparatorluğun düzenli ilerlemesidir.[15] Bu nispeten yumuşak bir toplumdur, girişimin akli ilkelerini âdetlere dahil eder, amaç istikbaldedir, kurban etmenin, fedakârlığın çılgınlığına yer yoktur. Askeri örgütlenmeye, köle kırımlarında temsil edilen servet israflarından daha aykırı bir şey yoktur.

Bununla birlikte, savaşçılık faaliyetinin aşırı önemi Aztekler açısından belirleyici bir değişime yol açmıştı: Tüketmenin acımasız *şiddetine* karşı, girişimin *aklı* öne çıkıyordu (sonuçlar ve başarı gücü dert edilirken, insanlığın başlangıcı da işin içine girer). "Kral sarayında kalırken", maiyeti, ("bir tanrının onurlandırdığı") kurbanın etrafını yılın en görkemli kurbanlarıyla çevreler. Bu konuda yanılmamak gerekir: bu ikâme bir kurban etmedir. Bir yumuşama, tüketmenin ahlaki ilkesi olan içsel şiddeti ötekine yöneltmiştir. Elbette ki, Aztek toplumunu harekete geçiren şiddet, dışardan çok içeriye hiç bu kadar çok dönmemişti. Ama içsel ve dışsal şiddetler, hiçbir şeyi ayrı tutmayan bir ekonomi içinde birleşiyordu. Esirlerin ritüel kurban edilişleri savaşçıların kurban edilmesini gerektiriyordu, kurban edilenler en azından kurban edenin israf harcamasını temsil ediyordu. Bir esirin kral yerine konması, bu kurban etme sarhoşluğunun tutarlı değilse de aşikâr bir yumuşamasıdır.

7. Kurban Etme ya da Tüketme

Bu yumuşama, öldürme törenlerinin denk düştüğü bir hareketi belirginleştirir. Bu hareket bize yalnızca mantıksal zorunluluğu içinde belirir ve olayların devamının buna ayrıntılı olarak uyup uymadığını bilemeyiz: Tutarlılık her koşulda verilidir.

> Kurban etme, kölece kullanımın değersizleştirip dindışı kıldığı şeyi kutsal dünyaya iade eder. Kölece kullanım bir *şeyi* (bir *nesne*) *özneyle* özünde aynı nitelikte yapar, özneyle gayet yakın bir katılım ilişkisi içine sokar. Kurban etmenin, kelimenin gerçek anlamıyla hayvanı ya da bitkiyi yok etmesi ve insanın bunu kendi kullanımında bir *şey* haline getirmesi şart değildir. En azından bunları "şey" olarak, *şey olmuş olanlar olarak* yok etmesi gerekir. İmha, insan ile hayvan ya da bitki arasındaki yararcı bir ilişkiyi inkâr etmenin en iyi yoludur. Ama ender olarak insan kıyımına kadar gider.

15) Marcel Granet ile Georges Dumézil'in görüşlerine dayanmaktayım.

Bağışların tüketilmesinin ya da *komünyon*'un ortak besin tüketmeye indirgenemez bir anlamı olması yeterlidir. Kurban edilen kurban, motorun yakıtı kullanarak tüketmesi gibi tüketilemez. Töreninin yeniden ortaya koyduğu şey, kurban edenin kurbana mahrem katılımıdır (kölece bir kullanım buna son vermişti). Çalışmanın kölesi olmuş ve bir başkasının mülkü olmuş köle, bir yük hayvanıyla aynı sıfatla bir *şeydir*. Kendi esirinin emeğini kullanan kişi, hemcinsiyle arasındaki bağı keser. Onu her an satabilir. Ama mülk sahibi yalnızca bu mülkiyeti bir *şey*, bir mal haline getirmekle kalmamıştır; birinin köle olan ötekini bir *şey* yapabilmesi için, aynı zamanda sıkı sıkıya kendi olan şeyden uzaklaşması, *şeyin* sınırlarını kendine edinmesi de gerekir.

Bu durumu dar anlamda düşünemeyiz: Kusursuz işlem yoktur; ne efendi ne köle *şeylerin düzenine kusursuzca* indirgenebilir. Köle, mülk sahibi için bir şeydir; ölüme tercih ettiği bu durumu kabul eder; kendi mahrem değerinin bir bölümünü kendi için fiilen yitirir, çünkü şu ya da bu olmak yetmez, aynı zamanda öteki için de olmak gerekir. Mülk sahibi kölenin hemcinsi olmaya son vermiş ve ondan kökten ayrılmıştır: Benzerleri onu bir insan olarak görmeye devam etseler de, o her zaman öteki için bir insan olsa da, bir insanın ancak bir *şey* olabildiği bir dünyadadır artık. Aynı yoksulluk insan yaşamı kadar –hava kötüyse– kıra da uzanır. Havanın kötü, güneşin bulutların arasından süzüldüğü, ışık oyunlarının yok olduğu an, "şeyler kendilerine indirgiyor" gibidir. Yanılgı aşikârdır: Karşımdaki şey yalnızca evrendir, evren bir *şey* değildir ve parlaklığını güneşte gördüğümde asla yanılmam. Ama eğer güneş saklanırsa, saman ambarını, tarlayı, çiti daha açık seçik görürüm. Saman ambarı üzerinde oynaşan ışığın parlaklığını artık görmem, ama evren ile aramdaki bir siper gibi bu ambarı ya da çiti görürüm.

Aynı şekilde, kölelik dünyaya, sahip olduğu *kullanma* indirgenmiş olan her bir *şeyin* ayrı konumu demek olan ışığın yokluğunu dahil ediyordu. Işık ya da parlaklık yaşamın mahremiyetini, özünün ne olduğunu gösterir, öznenin kendine denk olarak ve evrenin şeffaflığı olarak algıladığı şeyi gösterir.

Ancak, "var olan"ın *şeylerin düzenine* indirgenmesi kölelikle sınırlı değildir. Kölelik ortadan kaldırılmıştır, ama insanın *şey* düzeyine indirgendiği toplumsal yaşamın veçhelerini bizzat biliyoruz; alçaltınanın köleliği yumuşatmadığını bilmeliyiz. *Çalışmanın* dünyaya girişi, öncelikle, mahremiyetin, arzu derinliğinin ve arzuların serbestçe zincirinden boşanmaların yerine, şimdiki anın hakikatinin artık önem taşımadığı, ama *işlemlerin* sonraki sonucunun önem taşıdığı akılcı zincirlenmeleri geçirdi.

İlk çalışma, *şeyler* dünyasını temellendirdi; genellikle buna denk düşen şey Antik Çağ insanlarının dindışı dünyasıdır. Şeyler dünyasındaki konumuyla insan, en azından çalıştığı zaman içinde, bu dünyanın şeylerinden biri olur. İnsan daima bu gözden düşmeden kaçıp kurtulmaya çabalar. İnsan, tuhaf mitlerinde, acımasız törenlerinde öncelikle *yitik bir mahremiyet arayışındadır.*

Din bu uzun çaba ve bu kaygılı arayıştır: *Gerçek* düzenden, *şeylerin* yoksulluğundan kopulur daima ve *tanrısal* düzene teslim olunur; insanın *yararlandığı* hayvan ya da bitki (ancak *insan için* değerliymişler, kendileri için bir hiçmişler gibi) mahrem dünyanın hakikatine teslim edilmiştir; buradan kutsal bir ilişkiye geçer ve böylelikle içsel özgürlüğe emanet edilir.

Bu derin özgürlüğün anlamı yıkımda verilidir. Yıkımın özü, işe yarar ardışık eserlerden geriye kalan şeyi *kârsız* tüketmektir. Kurban etme, kutsadığı şeyi yok eder. Ateş gibi yok etmeye benzemez; sunuyu kârlı faaliyet dünyasına bağlayan bağı kesip atar yalnızca, ama bu ayrım mutlak bir tüketim anlamındadır; kutsanan sunu *gerçek* düzene iade edilemez. Bu ilke zincirden boşanmaya yolu açar, şiddeti serbest bırakarak, ortaksız egemen olduğu alanı ona ayırır.

Mahrem dünya, tıpkı ölçüsüzlüğün ölçüye, deliliğin akla, sarhoşluğun bilinç berraklığına karşıtlığı gibi, *gerçeğe* karşı durur. Yalnızca nesnenin bir ölçüsü vardır, ancak nesnenin kendisiyle özdeşliğinde akıl vardır, bilinç berraklığı ancak nesnelerin tek tek bilgisinde mevcuttur. Öznenin dünyası gecedir: Bu hareketli, sonsuzca şüphe çekici dünya, aklın uykusunda, *canavarlar doğurur. "Gerçek" düzene hiç de tabi olmayan ve ancak şimdiki zamanla ilgilenen özgür "özne" hakkında deliliğin bile yatıştırılmış bir fikir verdiğini ileri sürüyorum. Özne* kendi alanını terk eder ve gelecek zamanı dert ettiğinde, *gerçek* düzendeki *nesnelere* tabi olur. Çünkü *özne,* çalışmaya tabi olmadığı ölçüde, tüketmedir. "Olacağı" değil de "olanı" dert ediyorsam, yedekte hiçbir şey tutmamak için nedenim ne olabilir? Sahip olduğum bütün malları, karmakarışık bir halde, derhal anında tüketebilirim. Bu gereksiz tüketim *benim hoşuma gider,* yarın kaygısı anında ortadan kalkmıştır. Bu şekilde ölçüsüz tüketsem de, *mahrem halimi* hemcinslerime gösteririm: Tüketme, *tek tek varlıkların* ilişkiye girme yoludur.[16]

16) Temel bir veri üzerinde ısrarla duruyorum: Varlıkların ayrılığı gerçek düzenle sınırlıdır. Ayrım, ancak ben *şeylerin* düzeninde kalırsam *gerçektir.* Ayrım gerçekten de *gerçektir,* ama gerçek olan şey *dışsaldır.* "Bütün insanlar, *mahrem olarak,* birdir."

> Yoğun biçimde tüketenler arasında her şey az çok belli olur, her şey açıktır ve her şey sonsuzdur. Ama hiçbir şeyin hesabı yoktur, taşkınlık arttıkça şiddet sınırsızca serbest kalır ve zincirlerinden boşalır.

Şeyin mahrem düzene geri dönüşünü sağlayan, şiddetin kuşkusuz sınırlı olduğu ama ancak büyük çabalar sonucunda sınırlandığı bu tüketme odağına girişidir. Yıkımı dikkate alması gereken, geri kalanı ölümcül salgın tehlikesinden koruması gereken, daima kurban etme sorunudur. Kurban etme sorunuyla ilgili herkes tehlikededir; ama kurban etmenin sınırlı ve ritüel biçiminin etkisi düzenli olarak kurban verenleri güvenceye almaktadır.

Kurban etme coşkudur; ortak eserler sistemini oluşturan şeylerin yakınlığı bu coşkudadır. Bunun prensibi şiddettir, ama eserler şiddeti zaman ve uzam içinde sınırlandırırlar; şiddet ortak şeyi birleştirme ve koruma kaygısına tabi olur. Bireyler zincirlerinden boşanırlar, ama onları birbiriyle kaynaştırıp ayrımsızca hemcinslerinin arasına katan bir taşkınlık dindışı dönemin eserleri içinde onları birbirine bağlamaya katkıda bulunur. Zenginliğin sınırsız gelişimi amacıyla aşırı güçleri emen *girişim* henüz söz konusu değildir. Eserlerin dikkate aldığı şey ayakta kalma gücüdür. Şenliğin sınırlarını önceden verirler (bu eserlerin verimliliği şenliğin geri dönüşünü sağlar ve eserlerin verimliliğinin kökeninde de bu şenlik yatar). Ama yalnızca cemaat yıkımdan kendini kurtarabilir. *Kurban* şiddete teslim edilmiştir.

8. Lanetli ve Kutsal Kurban

Kurban, *yararlı* servet kitlesi içinden alınmış bir fazlalıktır. Ve ancak kârsız tüketilmek için buradan çekilip alınmıştır; sonuç olarak sonsuza dek yok edilmiştir. Seçildiği andan itibaren o *lanetli paydır*, şiddetle tükenmeye adanmıştır: Ama lanet onu *şeylerin düzeninden* söküp alır; bundan böyle canlı varlıkların mahremiyet, kaygı ve derinliğinin ışıldadığı figürünü tanınabilir kılar.

Ona gösterilen özenden daha çarpıcı bir şey yoktur. Bir şey olduğundan, onu bağlayan gerçek düzenden tam anlamıyla çekilip alınamaz; ancak yıkım ondan şey niteliğini çekip alırsa, yararlılığı da sonsuza dek ortadan kaldırmış olur. Kutsandığı sürece ve kutsamayı ölümden ayıran zaman boyunca, kurban edenlerin mahremiyetine dahil olur ve onların

tüketmesine katılır: Onlardan biridir ve yok olup gideceği şenlikte şarkılar söyler, dans eder ve onlarla birlikte bütün zevklerden yararlanır. Onda artık kölelik yoktur; hatta silah edinip mücadele bile edebilir. Şenliğin büyük kargaşası içerisinde yitip gitmiştir. Ve onu yitiren de tam budur.

Gerçekten de, gerçek düzenden tümüyle çıkacak olan yalnızca kurban olacaktır, çünkü şenlik hareketinin sonuna kadar taşıdığı yalnızca odur. Tanrılara sungu sunan rahibin kutsallığı çekincelerle doludur. Onda istikbal son derece çekincelidir, istikbal ondaki şeylerin ağırlığıdır. Geleneklerini Sahagun'un derlediği sahici teologlar[17] bunun gayet iyi farkındaydılar, Nanauatzin'in gönüllü kurban edilişini diğerlerinin üzerine yerleştiriyorlardı, savaşçıları tanrılar tarafından tüketildikleri için yüceltiyorlar ve tanrısallığa tüketme anlamı veriyorlardı. Mexico'da kurban edilenlerin kendi kaderlerini ne ölçüde benimsediklerini bilemeyiz. İçlerinden bazıları tanrılara sunulmaktan bir anlamda "şeref duymuş" olabilirler. Ama Sahagun'un bilgi edindiği dönemde bu ölüm orjilerine, yabancılara yöneldiği için hoşgörü gösterildiği açık seçik olsa bile, bunlar gönüllü olarak öldürülmezler. Meksikalılar aralarından seçilen çocukları öldürüyordu. Sunağa götürülürken kortejden ayrılanlara karşı ciddi cezalar öngörülmüş olmalıdır. Kurban etme, bir kaygı ve taşkınlık karışımıdır. Taşkınlık kaygıdan daha güçlüdür; ama dışarıya, yabancı bir mahkûma dönük olması koşuluyla. Kurban edenin, kurbanın kendisi için ifade edebileceği zenginlikten vazgeçmesi yeterlidir.

Bu açıklanabilir belirsizlik yine de törenin anlamını değiştirmez. Yalnızca hudutları aşan ve tüketilmesi tanrılara layık görülen bir fazlalık geçerliydi. İnsanlar bu bedelle kendi düşkünlüklerinden kaçıyorlardı, gerçek düzenin soğuk hesabının ve cimriliğinin onlara dahil ettiği ağırlığı bu sıfatla ortadan kaldırıyorlardı.

17) Basit anlamıyla, *tanrısallık* bilgisi. Benim ima ettiğim metinlerin Hıristiyan etkisine tanıklık ettiği düşünülmüştür. Bu hipotez bana gereksiz gelmektedir. Hıristiyan inançların özü de önceki dinsel deneyimden alınmadır ve Sahagun'un bilgi kaynaklarının temsil ettiği dünyanın, zorunluluğun dayattığı bir tutarlılığı vardır. Gerektiğinde, Nanauatzin'in iradi yoksulluğu bir Hıristiyanlaşma olarak görülebilir. Ama bu görüş bence Azteklerin küçümsenmesine dayanmaktadır ve Sahagun'un bunu paylaşmadığını söylemek gerekir.

2. Rekabetçi Bağış "Potlatch"

1. Meksika Toplumunda Gösterişçi Bağışların Genel Önemi

İnsan kurban etme israf döngülerinin aşırı bir momentidir. Piramitlerden kan döken tutku, genel olarak Aztek dünyasının sahip olduğu kaynakların önemli bir bölümünü üretim-dışı kullanmasına yol açıyordu.

Gösterişçi israf, büyük servetlere sahip olan hükümranın –"insanların şefi"nin– işlevlerinden biriydi. Muhtemelen bu israf da daha eski zamanlarda kurban etme döngülerinin vardığı nokta olmalıdır: Kendisi tarafından olmasa da, temsil ettiği halk tarafından rıza gösterilen kurban edişi, cinayetlerin kabaran dalgasına sınırsız bir tüketme değeri verebiliyordu. Sonunda gücü onu koruyordu. Ama onun bir israf insanı olduğu öyle belliydi ki yaşamını veremediğinden servetini veriyordu. *Vermek* ve *oynamak* zorundaydı.

> "Krallar," der Sahagun,[1] "cömert gözükmek ve bununla ünlenmek için fırsat arıyorlardı, bu nedenle savaşlar ya da *areytos* (kurban törenlerinden önceki ya da sonraki danslar) için büyük masraflarda bulunuyorlardı. Çok değerli şeylerle oyun oynuyorlardı ve aşağı tabakadan bir erkek ya da kadın

1) L. VIII, bölüm XXIX.

tesadüfen denk gelip onları selamlarsa ve memnun edici bir iki laf ederse, ona yiyecek, içecek, giyinmesi ve yatması için giysiler veriyorlardı. Biri onların hoşuna gidecek şarkılar bestelediğinde, meziyetleriyle ve verdiği zevkle orantılı bağışlarda bulunuyorlardı."

Hükümdar en zenginiydi, ama kendi güçlerine, görüntülerine göre zenginler, soylular ve "tacirler" de aynı beklentiye cevap vermeliydiler. Şenliklerde yalnızca kan değil genel olarak servet de oluk oluk akıyordu, herkes kendi gücü ölçüsünde katkıda bulunuyordu, herkese gücünü gösterme fırsatı verilmişti. Esir alma (savaşta) ya da satın alma yoluyla savaşçılar ve "tacirler" kurban sağlıyordu. Meksikalılar kutsal heykellerle süslü taş tapınaklar inşa ediyorlardı. Ritüel hizmet, çok değerli sunuları artırıyordu. Ayini yöneten din adamları ve kurbanlar son derece süslü oluyordu, ritüel şölenlerde önemli harcamalar yapılıyordu.

Kamusal şenlikler bizzat zenginler, özellikle de "tacirler" tarafından veriliyordu.[2]

2. *Zenginler ve Ritüel Savurganlık*

Meksika "tacirleri" ve gelenekleri konusunda İspanyol tarih yazarları belirgin bilgiler bırakmışlardır: Bu alışkanlıklar onları şaşırtmış olmalıdır. Bu "tacirler" pek güvenilir olmayan ülkelere seferler düzenliyorlar, genellikle savaşmaları gerekiyordu, çoğu zaman başarısı onların durumuna bağlı olan bir savaşın yolunu hazırlıyorlardı. Ama üstlenilen risk onları soyluların dengi yapmaya yetmezdi. İspanyolların gözünde ticaret, maceraya yol açsa da alçaltıcıydı. Avrupalıların zihniyeti, özellikle kâr üzerinde temellenen ticaret ilkesine dayanıyordu. Oysa Meksika'nın büyük "tacirleri" kâr kuralını tıpatıp izlemiyorlardı, onların ticareti pazarlıksız yapılıyordu ve tacirin ününü sürdürüyordu. Aztek "tacir" satmıyor, *bağış yoluyla takasta* bulunuyordu: "İnsanların şefi"nden (İspanyolların *kral* adını verdikleri hükümran) serveti bağış yoluyla alıyor ve bu zenginlikleri gittiği ülkelerin efendilerine *hediye ediyordu.* "Bu bağışları alan yörenin büyük efendileri (...) krala sunulması için (...) başka hediyeler vermek için birbirleriyle yarışıyorlardı." Hükümdar kadın mantoları, etekler, değerli giysiler veriyordu. "Tacir" de onun için zengin renkte ve çeşitli

2) Sahagun, 1. IX, bölüm IV.

biçimlerde tüyler, her çeşit yontulmuş taş, deniz kabukları, yelpazeler, kakao ağaçlarını sarsmak için kaplumbağa kabuğundan tokaçlar, üzerleri desenlerle süslü vahşi hayvan derilerini bağış olarak alıyordu.[3] Dolayısıyla "tacir"lerin yolculuklarından getirdikleri nesneler basit birer meta olarak görülmüyordu. Geri döndüklerinde bu eşyaları evlerine gündüz vakti sokmazlardı. "Geceyi ve uygun bir anı bekliyorlardı; *ce calli* (bir ev) olarak adlandırılan bir gün uygun görülüyordu çünkü taşıdıkları nesneler o gün eve girerse kutsallık kazanacaklarını ve evde de böyle kalacaklarını düşünüyorlardı."[4]

Bu uygulamalardaki mübadele nesnesi bir *şey* değildi; dindışı dünyanın ataletine, yaşam yokluğuna indirgenmiş değildi. Yapılan *bağış* bir şöhret işaretiydi ve nesnenin kendisi de şöhretin ışıltısına sahipti. Kişi, vererek kendi zenginliğini ve şansını (kudret) sergiliyordu. "Tacir" öyle bir bağış insanıydı ki, seferden döner dönmez ilk işi şölen vermek oluyordu, meslektaşlarını bu şölene çağırıyor ve onları hediyelere boğup öyle geri gönderiyordu.

Basit bir geri dönüş şöleniydi bu. Ama "eğer bir tacir servete kavuşur ve zengin biri olarak kabul edilirse, yüksek düzeydeki bütün tacir ve senyörlere şenlik ya da şölen veriyordu, çünkü ona her şeyi vermiş olan tanrıların lütfunu sergileyerek kişiliğinin ihtişamını yükseltecek bazı muhteşem harcamalara girişmeden ölmek aşağılanma olarak kabul edilirdi (...)."[5] Şenlik hayal görmeye yol açan toksik maddelerin alınmasıyla başlıyordu; davetliler, sarhoşluk geçince, gördüklerini birbirlerine anlatıyorlardı. İki gün boyunca, evin efendisi yiyecek, içecek, tüttürecek kamışlar ve çiçekler dağıtıyordu.

Daha ender olarak da "tacir" *panquetzalitzli* denen bir şenlik sırasında şölen veriyordu. Bu bir tür kutsal ve yıkıcı seremoniydi. Bunu kutlayan "tacir" bu vesileyle köle kurban ediyordu. Uzak çevresini çağırması gerekiyordu ve bir servet tutan hediyeleri bir araya getirmeliydi; "sayıları sekiz yüz ila bin arasındaki" manto, "en pahalılarından dört yüzünün ve sıradan kalitedeki diğerlerinin bir araya getirildiği" kemerler.[6] Bu bağışların en önemlileri komutanlara ve yüksek mevkideki kişilere gidiyordu: Daha alt mertebedeki insanlar daha az alıyordu. Bitmek bilmez *areytos*

3) Sahagun, l. IX, bölüm V.
4) Sahagun, l. IX, bölüm VI.
5) Sahagun, l. IX, bölüm X.
6) Sahagun, l. IX, bölüm VII.

dansı yapılıyor, göz kamaştırıcı biçimde süslenmiş köleler, boyunlarında kolyeler, çiçek taçları ve süslü kalkanlar taşıyarak dansa giriyordu. Köleler dans ediyor, kokulu kamışlarını sırayla içlerine çekip kokluyorlardı: Sonra bir sekinin üzerine çıkartılıyorlardı, buradan "davetliler onları gayet iyi görebiliyordu, onlara fazlasıyla hürmet gösterilerek yiyecek ve içecek veriliyordu." Kurban etme anı geldiğinde, şenliği düzenleyen "tacir" kölelerden biri gibi giyinerek rahiplerin beklediği tapınağa onlarla birlikte gidiyordu. Savaş silahlarını kuşanmış olan kurbanlar, yolda kendilerine saldıracak savaşçılara karşı kendilerini savunmalıydılar. Saldırganlardan biri eğer bir köleyi esir alırsa, "tacir" ona bunun bedelini ödemeliydi. Hükümran da kurban törenine eşlik ediyordu, ardından "tacir"in evinde etler ortak olarak yenecektir.[7]

Bu gelenekler, özellikle de *bağış yoluyla mübadele,* günümüz ticari uygulamalarının tam zıddıdır. Eğer hâlâ güncel bir kurumla, Kuzeybatı Amerika Yerlileri'nin *potlatch* geleneğiyle karşılaştırırsak bunun anlamı ortaya çıkar.

3. Kuzeybatı Amerika Yerlilerinin "Potlatch"ı

Klasik ekonomi ilk mübadeleleri takas biçiminde hayal ediyordu. Başlangıçta mübadele şeklindeki bir kazanç tarzının mal edinme ihtiyacına karşılık gelmediğini, tersine yitirme ya da israf ihtiyacına denk düştüğünü sanmak için ne gibi bir neden olabilir? Klasik anlayış günümüzde bir anlamda tartışmalıdır.

Meksika'nın "tacir"leri, bağışların düzenli olarak birbirine eklendiği bir sistem olarak tarif ettiğim haliyle, paradoksal mübadele sistemini uyguluyorlardı: Arkaik mübadele rejimini oluşturan şey takas değil, tam da bu "muzaffer" âdetlerdi. Günümüzde hâlâ Amerika'nın kuzeybatı sahili yerlilerinin uyguladığı *potlach* bunun tipik biçimidir. Etnograflar şimdi bu adı benzer ilkedeki kurumları belirtmek için kullanmaktadırlar ve bunun izlerini bütün toplumlarda bulurlar. Tlingitlerde, Haydalarda, Tsimşiamlarda, Kvakiutlarda *potlach* toplumsal yaşamda baş sıradadır. Bu halkların en az gelişmiş olanları, kişilerin statü değişikliğini belirten seremonilerde, erginlemeler sırasında, evlilik ve cenaze merasimlerinde *potlatch* uyguluyorlardı. Daha uygar kabilelerde *potlatch* hâlâ bir şenlik

7) Sahagun, 1. IX, bölüm XII ve XIV.

sırasında veriliyordu: *potlatch* vermek için herhangi bir şenlik seçilebileceği gibi, *potlatch*'ın kendisi de bir şenlik vesilesi olabilir.

Potlatch da ticaret gibi servet dolaşımının bir aracıdır, ama pazarlığı dışlar. Genellikle, önemli miktarda servetin törenlerle bağışlanması anlamına gelir; bir şef tarafından rakibine onu aşağılamak, ona meydan okumak, onu mecbur bırakmak için sunulur. Bağışta bulunan kişi aşağılanmayı silmeli ve meydan okumaya karşı koymalıdır, aradaki *yükümlülüğü* kabul ederek cevap vermelidir. Bir süre sonra, ilkinden daha cömert yeni bir *potlatch*'la cevap verebilir ancak: faiziyle geri vermelidir.

Potlatch'ın tek biçimi bağış değildir: Serveti törenlerle imha ederek de bir rakibe meydan okunur. Yıkım, kural olarak, bağışta bulunanın mitsel atalarına sunulur: kurban etmeyle arasındaki fark azdır. Daha 19. yüzyılda, bir Tlingit şefi bazı rakiplerinin karşısına geçerek kölelerini boğazlamıştır. Verilen sürenin sonunda, daha çok sayıda köle öldürerek imhaya karşılık verilmiştir. Kuzeydoğu Sibirya'daki Çukçilerin de benzer kurumları vardı. Çok değer taşıyan koşum köpeklerini boğazlıyorlardı: Rakip grubu ürküterek güç durumda bırakırlar. Kuzeybatı sahilindeki yerliler köyleri yakıyor ya da kanoları parçalıyorlardı. (Ünlerine, eskiliklerine göre) itibari değeri olan üzeri armalı bakır külçeleri vardı –kimi zaman bu külçeler bir servet değerindedir– ve bunları denize atar ya da parçalarlardı.[8]

4. "Potlatch" Teorisi: Bir Yetkenin "Elde Edilmesi"ne İndirgenmiş "Bağış" Paradoksu

Marcel Mauss'un *Essai sur le Don*'unun [Bağış Üzerine Deneme] yayımlanmasından itibaren *potlatch* kurumu kimi zaman muğlak merak ve ilgilerin konusu oldu. *Potlatch* dinsel tutumlar ile iktisadi tutumlar arasında bir bağ sezdirir. Yine de bu tutumlar arasında, iktisadınkilerle ortak olan yasalar yer almaz; tabii eğer ekonomiden anlaşılan şey, indirgenemez hareketi içindeki genel ekonomi değil de, üzerinde anlaşılmış insan faaliyetleri bütünüyse... Gerçekten de, *genel ekonomi*'nin tanımladığı bakış açısını önceden formüle etmeden, *potlatch*'ın ekonomik yanlarını dikkate

8) Bu ve aşağıdaki veriler Marcel Mauss'un muhteşem çalışmasından alınmadır: Marcel Mauss, *Essai sur le Don, Forme et Raison de l'Echange dans les Sociétés archaïques*, *Année Sociologique* içinde, 1923-1924, s. 30-186.

almak boşuna olacaktır.[9] Eğer genel olarak nihai sorun, yararlı servetlerin yok edilmesine değil edinilmesine yönelikse *potlatch* olmaz.

Bunca tuhaf –yine de pek aşina (birçok tutumumuz *potlatch* yasalarına indirgenebilir, onunla aynı anlamı taşır)– bu kurumun incelenmesi, genel ekonomide ayrıcalıklı bir değere sahiptir. Yaşadığımız uzam dolayısıyla, kullandığımız ama (akıl yoluyla aradığımız) yararlılığa indirgenemeyen bir enerji hareketi içimizde olsa bile bunu bilmeyebiliriz, ama yine de faaliyetimizi dışımızda süren gerçekleşme sürecine uyarlayabiliriz. Bu şekilde ortaya konan sorunun çözümü zıt iki yönde bir eylemi gerektirir: Bir yandan, genellikle içinde bulunduğumuz yakın sınırları aşmalıyız, diğer yandan ise aşmamızı bazı araçlarla kendi sınırlarımız içine sokmalıyız. Ortaya konan sorun, fazlalığın harcanmasıdır. Bir yandan vermeliyiz, yitirmeli ya da yok etmeliyiz. Ama, bağış eğer bir kazanım anlamı taşımayacaksa anlamsız olur (sonuç olarak, vermeye asla karar vermeyiz). Dolayısıyla *vermek, bir yetki edinmek* olmalıdır. Bağış, veren öznenin aşılması özelliğine sahiptir, ama verilen nesne karşılığında, özne aşmayı sahiplenir: Kendi erdemini, gücüne sahip olduğu şeyi, bir servet olarak, artık kendisine ait bir *yetki* olarak göz önünde bulundurur. Serveti küçümseyerek zenginleşir ve cimrilik olarak görülen şey cömertliğinin sonucudur.

Ama tek başına yalnızca yetki bırakmaktan ibaret bir yetkiyi edinebilir: Nesneyi sessizce, yalnızken yok etseydi, bunun sonucunda hiçbir *yetki* türü doğmazdı; öznede, karşılıksız olarak, yalnızca yetkiden kopuş olurdu. Ama eğer nesneyi bir başkasının önünde yok eder ya da onu verirse, veren kişi ötekinin gözünde vermenin ya da yok etmenin yetkisini fiilen edinir. Bundan böyle, zenginliği zenginliğin özünde istenen şekilde kullandığı için zengindir: Ancak tüketildiği için zenginlik olan şeyi gösterişli biçimde tükettiği için zengindir. Ama *potlatch*'ta –*öteki için tüketme*'de– gerçekleştirilen zenginlik, eğer öteki tüketim içinde değişmişse fiilen varlığa sahiptir. Bir anlamda, sahici tüketim tek başına olmalıdır,

9) Burada belirtmem gerekir ki, *Bağış Üzerine Deneme*'nin okunması, sonuçlarını bugün yayımladığım incelemelerin kaynağıdır. Öncelikle, *potlatch*'ın ele alınması beni *genel ekonomi*'nin yasalarını ifade etmeye yöneltti. Ama çözümlemekte zorluk çektiğim özel bir güçlüğü belirtmemek olmaz. Benim dahil ettiğim ve çok sayıda olguyu yorumlamayı sağlayan genel ilkeler, bence bütün bu ilkelerin kökeni olarak kalan *potlatch* içinde ortadan kaldırılamaz öğeler bırakıyordu. *Potlatch* tek yanlı olarak servetlerin tüketimi diye yorumlanamaz. Bu güçlüğü yakın zamanda aşabildim ve "genel ekonomi"nin ilkelerine oldukça muğlak bir temel bulabildim: Enerji israfı her zaman için bir *şey*'in tersidir, ama *şeylerin düzeni* içine girince, *şey* haline dönünce dikkate alınır.

ama öteki üzerindeki etkisinin sağladığı tamamlanmadan yoksun kalır. Ve öteki üzerinde uygulanan eylem, tam da bağışın, *yitirerek* kazanılan gücünü oluşturur. *Potlatch*'ın örnek özelliği, insanın kendi elinden kaçanı kavrama, evrenin sınırsız hareketlerini evrene ait sınırla birleştirme olanağında verilidir.

5. "Potlatch" Teorisi: Bağışların Belirgin Anlamsızlığı

Fakat, "vermek ve zaptetmek denk değildir" der eskiler.

Aynı anda hem sınırsız hem de sınırlı olmayı istemek çelişiktir ve sonuç bir komedidir: Bağış genel ekonomi açısından hiç anlam taşımaz; ancak bağışta bulunan için savurganlık vardır.

Üstelik bağışta bulunanın yalnızca görünüşte kaybettiği ortaya çıkar. Bağışta bulunulan kişi üzerindeki yetkisi yalnızca bağışın ona verdiği yetkiyle sınırlı değildir. O, aynı zamanda, bağışta bulunarak bu iktidarı yok etmeye de çabalar. Rekabet, karşılığında daha büyük bir bağışa yol açar: *Rövanşı* alabilmek için, bağışta bulunan kişi, yalnızca serbest kalmakla yetinmemeli, dahası "bağış yetkisi"ni rakibine de dayatmalıdır. Bir anlamda, hediyeler *faiziyle* verilir. Böylece bağış göründüğü şeyin tersidir: Vermek elbette yitirmektir, ama yitim göründüğü kadarıyla yitirene kazanç sağlar.

Doğrusu, *potlatch*'ın bu gülünç çelişik veçhesi aldatıcıdır. İlk bağışta bulunan, kendi hediyeleri ile kendisine verilenler arasındaki farklılığın sonucu olan belirgin bir kazanca *maruz* kalır. Veren kişinin tek duygusu –bir yetki, iktidar– edinmek ve yenmektir. Hakikatte, söylemiş olduğum gibi, ideal olan, bir *potlatch*'ın geri verilememesidir. Sağlanacak yarar asla kazanç arzusunun karşılığı değildir. Buna karşılık, kazanç elde etmek daha fazla vermeye teşvik –ve mecbur– eder, çünkü sonuçta bundan kaynaklanan yükümlülüğü ortadan kaldırmak şarttır.

6. "Potlatch" Teorisi: "Mertebe" Edinme

"Potlatch" ellbette yitirme arzusuna indirgenemez; ama bağışta bulunana sağladığı şey, karşılık olarak yapılan bağışların kaçınılmaz artışı değil, son sözü söyleyene verdiği "mertebe"dir.

Prestij, şan, mertebe *güçle* karıştırılmamalıdır. Veyahut, prestijin *güç* olması, gücün genellikle indirgendiği fiili ya da hukuksal değerlendirme-

lerin dışında olmasına bağlıdır. Hatta güç ile yitirme yetkisinin/erkinin özdeşliğinin temel olduğunu da söylemek gerekir. Çok sayıda faktör bu duruma karşı çıkar, araya girer ve sonuçta baskın çıkar. Ama hepsi birlikte ele alındığında, ne güç ne de hak, kişilerin farklılaşmış değerinin *insani bakımdan temelidir.* Belirleyici bir şekilde, ve belirgin kalıntılar içerisinde, *mertebe* bir kişinin bağışlama yeteneğine göre değişir. Hayvani unsur (bir mücadelede yenme yeteneği), bütün olarak, bağışın değerine tabidir. Bu, kuşkusuz ki, bir yeri ya da malları sahiplenme yetisidir, ama bu aynı zamanda oyuna bütünüyle girmiş insanın durumudur. Hayvani güce başvurudaki bağış görünümü, savaşçının kendini adadığı ortak bir dava için yürütülen mücadelelerde zaten belirgindir. Bir üstünlüğün sonucu olan *şöhret,* ötekinin yerini alma veya mallarına el koyma gücünden başka bir şeydir: anlamsız bir taşkınlık hareketinin, coşkulu mücadelenin gerektirdi ölçüsüz bir enerji harcamanın ifadesidir. Mücadele, herhangi bir anlık hesabın daima ötesinde olduğu için muzafferdir. Ama, bir yanıyla, yaşamsal kaynakların ölçüsüz harcanması yoluyla –ki bunun en belirgin biçimi *potlatch*'tır– *mertebe* edinmeye indirgenirse savaşın ve şöhretin anlamı yanlış kavranır.

7. "Potlatch" Teorisi: İlk Temel Yasalar

Fakat *potlatch*'ın bir vurgunun, yarar sağlayan bir mübadelenin ya da genel olarak mal edinmenin tersi olduğu doğru olsa da, edinim yine de nihai amaçtır. *Potlach*'ın düzenlediği hareket bizimkinden farklı olduğundan, bizim gözümüzde daha tuhaftır, dolayısıyla genellikle bizden kaçan şeyi ortaya koymaya daha yatkındır ve bize öğrettiği şey ise bizim temeldeki muğlaklığımızdır. Bu durumdan aşağıdaki yasalar çıkartılabilir ve kuşkusuz ki, insan kesin olarak tanımlanabilir değildir (özellikle bu yasalar, etkileri yansızlaştırılmış olsa bile, tarihin farklı evrelerinde farklı biçimde etkide bulunurlar), bununla birlikte, temelde, belirleyici bir güçler oyunu sergilemeye devam ederler:

– Toplumların sabit biçimde sahip oldukları kaynak fazlalığı, belirli noktalarda, belirli anlarda, tam bir sahiplenmenin konusu olamaz (yararlı bir şekilde kullanılamaz, üretici güçlerin gelişiminde kullanılamaz), ama bu fazlalığın israfı da sahiplenme konusu olabilir.

– İsrafta sahip olunan şey, israfta bulunana (birey ya da grup) verdiği prestijdir, bu onun tarafından bir mal olarak edinilir ve onun "mertebe"sini belirler.

– Karşılık olarak, toplumdaki "mertebe" (ya da bir bütünün içinde bir toplumun "mertebe"si), tıpkı bir aygıt ya da yer gibi sahiplenilir; sonuçta kâr kaynağı olsa da, ilkeyi belirleyen şey yine de, kaynakların kararlılıkla israfıdır (teoride bu kaynaklar edinilebilir).

8. "Potlatch" Teorisi: Muğlaklık ve Çelişki

İnsan, sahip olduğu kaynaklar enerji miktarlarına indirgenebilir olsa da, bunları, sonsuz olamayacak, özellikle de süreğen olamayacak bir büyümenin amaçlarına sürekli vakfedemez. Fazlalığı israf etmesi gerekir; ve israf ederken bile elde etme açlığı içinde kalır ve israf etmeyi bile bir kazanç konusu yapar; kaynaklar bir kez uçup gittiğinde, geride israf edenin *edindiği* prestij kalır. Savurganlık, bu vesileyle gösterişli bir şekilde har vurup harman savurur, bu araçla ötekiler üzerinde kendine bir üstünlük atfetmeyi amaçlar. Ama buna karşılık, israf ettiği kaynakların yararını inkâr edişini kullanır. Böylece yalnızca kendisini değil, bütün olarak insan varlığını çelişkiye düşürür ve bir muğlaklık içine girip orada kalır: Yaşamın değerini, prestij ve hakikatini malların kölece kullanımının inkârı içine yerleştirir, ama aynı anda bu inkârı kölece kullanır. Bir yandan, yararlı ve kavranabilir şeyin içinde, kendisine gerekli olarak, büyümeye (ya da varlığını sürdürmeye) hizmet edebilecek şeyi ayırt eder, ama dar anlamda zorunluluk onu bağlamaya son verse de, bu "yararlı şey" onun dileklerine bütünüyle denk düşemez. Artık kavranılamaz olana, kendinin, mallarının gereksiz kullanımına, *oyuna* çağrı yapar, ama kendisinin *kavranılmaz* olmasını istediği şeyi *kavramaya, yararlılığını* inkâr ettiği şeyi *kullanmaya* çalışır. Sağ elimizle verdiğimiz şeyi sol elimizin *bilmesi* yetmez: dolambaçlı bir şekilde, onu almaya çalışır.

Mertebe tamamen bu çarpıtılmış istencin etkisidir. *Mertebe,* bir anlamda bir şeyin zıddıdır: Onu temellendiren şey kutsaldır ve *mertebelerin* genel düzenlenişi *hiyerarşi* adını alır. Bu, özü kutsal olanı, elin, hiç utanmadan, kölece amaçlarla, çekici kaldırıp tahtaya çiviyi çaktığı yararcı ve dindışı alana tamamen yabancı olanı elde bulunan ve kullanılabilir *şey* olarak görme taraflılığıdır. Ama muğlaklık, anlamdan boşalttığı ve belirgin bir komedi haline getirdiği arzunun şiddetini, dindışı işlemin gerekliliklerini aynı ölçüde borca batırır.

Doğamızda verili bu uzlaşma, tarihin görünür akıldışılığını zaman içinde düzenleyen aldatmaca ve sürçmelerin, tuzakların, sömürme ve öfkelerin birbirine eklenişinin habercisidir. İnsan ister istemez bir serap içindedir, düşündükçe kendi kendini mistifiye eder, kavranılamaz olanı kavramakta, yitik nefret taşkınlıklarını alet olarak kullanmakta inat eder. Yitimin kazanıma dönüştüğü *mertebe,* düşünce nesnelerini *şeylere* indirgeyen zekânın faaliyetine karşılık verir. Gerçekten de, *potlatch*'ın çelişkisi yalnızca bütün tarihten değil, daha derin olarak, düşüncenin işlemlerinden kaynaklanır. Genel olarak, kurban etmede ya da *potlatch*'ta, eylemde (tarihte) ya da tefekkürde (düşünce) olan şey, bizim aradığımız şey daima bu gölgedir; –tanım gereği kavrayamadığımız– boş yere şiir diye, tutkunun derinliği ya da mahremiyeti diye adlandırdığımız şeydir. İster istemez aldatıldık çünkü bu gölgeyi *yakalamak* istedik.

Tabi kılınmış ve çekip çevrilmiş şeylere onu indirgemek isteyen bilgi yok olmadan, bilginin nihai nesnesine erişemeyiz. Bilginin nihai sorunu, tüketiminkiyle aynıdır. Kimse hem bilip hem yok olamaz, kimse hem serveti tüketip hem artıramaz.

9. *"Potlatch" Teorisi: Lüks ve Sefalet*

Sonsuz canlılıktan kopmuş varlıkların (ya da grupların) yaşam gerekliliği her işlemin indirgendiği bir çıkarı tanımlasa da, yaşamın *genel* hareketi yine de bireylerin gerekliliğinin ötesinde gerçekleşir. Bencillik tam bir aldatmadır. Bencillik baskın çıkıyor ve çaresiz bir sınır çiziyor gözükse de, her koşulda aşılır. Hiç kuşkusuz, bireyler arasındaki rekabet, enerjinin global taşkınlığı yoluyla doğrudan doğruya aşılma erkini çokluktan çekip alır. Zayıf güçlü tarafından haraca bağlanmıştır, onun tarafından sömürülür, güçlü ise bu durumu aşikâr yalanlarla öder. Ama bu, bireysel çıkarın alaya alındığı ve *zenginlerin yalanının hakikate dönüştüğü* bütünsel sonuçları değiştirmez.

Sonuç olarak, büyüme ya da sahiplenme olasılığının bir noktada kendi sınırı olduğundan, tek tek her bir varlığın açgözlülük nesnesi olan *enerji* ister istemez serbest kalmıştır: Yalan kisvesi altında gerçekten de serbest kalır. Sonuç olarak, insanlar yalan söyler, bu serbestliği çıkara indirgemeye çabalar ve bu serbestleşme onları daha uzağa sürükler. Böylelikle, bir anlamda, her koşulda yalan söylerler. Kaynakların bireysel birikimi, ilke olarak, yıkıma mahkûmdur: Bu birikimi gerçekleştiren bireyler, bu servete,

bu mertebeye gerçekten sahip değillerdir. İlkel koşullarda, servet daima cephane depolarına benzer; servete sahip olmayı değil, yok olmayı net bir biçimde ifade eder. Ama bu imge, *mertebenin* aynı ölçüde gülünesi olan hakikatini ifade etmek söz konusu olduğunda da doğrudur: o da patlayıcı bir yüktür. Yüksek mertebedeki insan esasen patlayıcı bir bireydir (bütün insanlar patlayıcıdır, ama o özellikle öyledir). Elbette ki patlamadan kaçmaya, en azından patlamayı geciktirmeye çalışır. Kendi servetini ve erkini, gülünç derecede, olduklarından farklı kabul ederek kendi kendine yalan söyler. Bu servet ve erkten huzurlu bir şekilde yararlanmayı başarırsa, bu, kendini, kendi gerçek doğasını bilmeme pahasınadır. Aynı anda herkese yalan söyler; tersine, onlar karşısında, kaçmaya çabaladığı bir hakikatin (patlayıcı doğasını) olumlanmasını sürdürür. Elbette ki, o bu yalanların içine gömülüp gidecektir: *Mertebe* bir sömürü rahatlığına, utanç verici bir kâr kaynağına indirgenmiş olur. Bu sefalet, taşkın hareketleri hiçbir biçimde kesintiye uğratamaz.

Niyetlere, çekincelere ve yalanlara ilgisiz olan servet hareketi enerji kaynaklarını yavaş yavaş ya da aniden dışarı atar ve tüketir. Bu çoğu zaman tuhaf gelir; ama bunun nedeni yalnızca bu kaynakların yeterli olması değildir: üretken olarak bütünüyle tüketilemezlerse, genellikle yok edilmesi gereken bir fazlalık kalır. İlk bakışta *potlatch* bu tüketimi başaramaz. Zenginliklerin imhası henüz kural değildir: Bunlar ortak olarak verilidirler, sonuçta işlem içinde yitiren yalnızca bağışta bulunan olur: Zenginliklerin bütünü korunur. Ama bu yalnızca görünüştedir. *Potlatch* kurban etmeye her noktada benzer bir edime ender olarak varsa da, yine de, *anlamını üretici tüketimden alan bir kurumun tamamlayıcı biçimidir.* Genel olarak, kurban etme, yararlı nesneleri dindışı dolaşımdan alır; *potlatch*'ın bağışları ise, esasen, daha baştan yararsız nesneleri seferber eder. Arkaik lüks endüstrisi *potlatch*'ın temelidir: bu sanayi elbette ki mevcut insan emeği miktarlarıyla temsil edilir. Bunlar, Azteklerde, "paltolardır, eteklerdir, değerli kadın giysileridir." Ya da "zengin renkli tüylerdir (...) yontulmuş taşlardır (...) deniz kabukları, yelpazeler, hayvan kabuklarından tokaçlardır (...) desenlerle süslenerek hazırlanmış vahşi hayvan derileridir." Amerika'nın kuzeybatısında kanolar ve evler imha edilir, köpekler ya da köleler boğazlanır: Bunlar gerekli zenginliklerdir. Esasen bağışlar, lüks nesneleridir (ayrıca yiyecek bağışları da daha baştan itibaren şenliklerdeki işe yaramaz tüketimine yöneliktir).

Hatta *potlatch*'ın lüksün özgül tezahürü, anlamlı biçimi olduğu bile söylenebilir. Arkaik biçimlerin ötesinde, gerçekten de lüks, *potlatch*'taki

mertebe yaratıcı işlevsel değeri korumuştur. Lüks, onu sergileyenin *mertebesini* hâlâ belirlemektedir; şatafat gerektirmeyen yüksek *mevki* yoktur. Ama lüksten yararlananların küçük hesapları her açıdan geride bırakılmıştır. Kusurların arasında, zenginlik içinde parıldayan şey, güneşin ışıltısını sürdürür ve tutkuya çağrı yapar: Onu kendi *yoksulluklarına* indirgeyenlerin hayal ettikleri şey değildir; engin canlılığın taşkınlığın hakikatine geri dönüşüdür. Bu hakikat onu olmadığı şey olarak kabul edenleri yok eder: Bu konuda söylenebilecek en az şey, servetin mevcut biçimlerinin, bu servete sahip olduğunu sanan insanları çözdüğü ve onları insanlığın alayı haline getirdiğidir. Bu açıdan, günümüz toplumu, *servetin* bu *hakikatinin* sinsice *sefaletin* içine geçtiği engin bir düzmecedir. Zamanımızın gerçek lüksü ve derin *potlatch*'ı sefalete uygun düşer, yeryüzünde yayılanı anlar ve onu küçümser. Sahici bir lüks zenginlikleri tam anlamıyla küçümseyiş, çalışmayı reddedenin ve kendi yaşamını bir yanıyla son derece harap olmuş bir görkem, diğer yanıyla zenginlerin zahmetli yalanına sessiz bir hakaret haline getiren kişinin karanlık ilgisizliğini gerektirir. Askeri bir sömürünün, dinsel bir mistifikasyonun ve ve kapitalist bir zimmete para geçirmenin ötesinde, artık kimse servetin anlamını kavrayamaz, onun –paçavraların görkemi ve ilgisizliğin meşum meydan okuması değilse– patlama, müsriflik ve taşkınlık olarak duyurduğu şeyi bulamaz. Sonuçta yalan, yaşamın taşkınlığını isyana adar.

III. Kısım

Tarihsel Veriler II

Askeri Girişim Toplumu ile
Dinsel Girişim Toplumu

1. Fetihçi Toplum: İslam

1. Müslüman Dinine Anlam Vermenin Güçlüğü

İslam –Muhammed'in dini– Budizm ve Hıristiyanlıkla birlikte üç evrensel dinden biridir. Yeryüzü nüfusunun önemli bir bölümünü kapsar ve müminin yaşamı boyunca belirgin ahlaki yükümlülükleri yerine getirmesi koşuluyla, ahiret mutluluğu vaat eder. Hıristiyanlık gibi, tek Tanrı'nın varlığını ileri sürer, ama sadelikten asla taviz vermez: Üçlem dogmasına dehşet gözüyle bakar. Müslüman tek bir Tanrı tanır, Muhammed de onun elçisidir, ama tanrısallığa erişilemez. Muhammed, hem insana hem Tanrı'ya benzeyen, iki dünya arasında aracı olan İsa gibi değildir. İslam'ın tanrısal aşkınlığında bir azalma görülmez: Muhammed yalnızca bir insandır, kesin bir vahiyle onurlandırılmıştır.

Genel olarak bu tutumlar İslam'ı yeterince tanımlamaktadır. Burada Yahudi-Hıristiyan geleneğinin ikinci planda tanındığını görüyoruz (Müslümanlar İbrahim'den, İsa'dan söz ederler, ama İsa yalnızca bir peygamberdir). Geriye Muhammed'in müritlerinin oldukça bilinen hikâyesi kalır: İlk halifelerin fetihleri, imparatorluğun parçalanması, Moğolların ve Türklerin ardışık istilaları, sonra günümüzde Müslümanların gücünün düşüşü.

Bütün bunlar açıktır, ama doğrusu ancak yüzeysel olarak böyledir. Engin bir harekete karar veren ve yüzyıllar içinde kalabalıkların yaşamını

düzenleyen zihni kavramaya çalışsak da bizi kişisel olarak ilgilendiren şeyi algılamayız; ama biçimsel verilerin mümin üzerindeki etkisi bizim için giysilerin yerel rengini, yerinden yurdundan edilen şehirleri ve bir dizi ayin tavır ve davranışlarını göstermesi ölçüsünde hissedilir olabilir. Yaşamını bildiğimiz Muhammed, Buda'nın ya da İsa'nın bizim için açık seçik ve yeri doldurulmaz dilini konuşmamaktadır. Biraz uyanık olsak, Buda ve İsa bize hitap eder, ama Muhammed başkalarına...

Bu gayet doğrudur; inkâr edilemez bir baştan çıkarmaya maruz kaldığımız anda bile kalıplaşmış ifadelerle karşılaştığımızda ne diyeceğimizi bilemeyiz. Bu durumda ilkeler kendilerini oldukları gibi gösterirler: Bizi ilgilendiren şeye yabancı. İşimizi kolaylaştıracak şeye başvurabiliriz yalnızca.

Cahiers du Sud'ün İslam'a ayırdığı çok zengin kitabı İslam'ın bize getirdiği değerlere genel bir bakışla sonuçlandıran Emile Dermenghem'in samimiyetinden –ve de yeteneğinden– kuşku duyamayız.[1] Baş edilmez bir güçlükten başkasını kınamak gereksiz olur: Ama vurgunun –köleliğin tersine– özgürlük üzerine, –şiddetin tersine– hoşgörü üzerine yapılmasında şaşırtıcı bir şey vardır ve derin bir sempati ifade etmek isteyen birinin şaşkınlığını belirtir. Dermenghem özgürlükten bahsetse de (s. 373), hem özgürlüğe hem İslam'a duyduğu sempatiyi ifade eder, ama ileri sürdüğü alıntılar ikna edemez. "Tanrı baskıcıları sevmez" der Kuran. Tanrı fikri ile haksız bir baskının karşıtlığı kabul edilmektedir, ama bu Müslüman bir özellik değildir. Yine de, İslam'da egemenliğin genel olarak despotik niteliği unutulmaz. Özgürlüğün temelleri isyanda değil midir? İtaatsizlikle özgürlük aynı şey değil midir? Oysa *İslam* kelimesi bile itaat anlamına gelir. Müslüman ise *boyun eğendir*.[2] Tanrı'ya boyun eğer, Tanrı'nın gerektirdiği disipline boyun eğer, sonuçta vekillerinin gerektirdiği disipline boyun eğer: İslam, çoktanrılı Arap kabilelerindeki bireyciliğe, kaprisli erkekliğe karşıt disiplindir. Eril *özgürlük* kelimesinin bizim gözümüzde belirttiği fikirlere bundan daha zıt bir şey yoktur.

Savaş üzerine bir bölüm (s. 376-377) de aynı ölçüde tuhaftır. Dermenghem Muhammed'e göre büyük *cihad*'ın Müslümanların zındıklara

1) *Témoignages de l'Islam. Notes sur les valeurs permanentes et actuelles de la civilisation musulmane*, s. 371-387.

2) Elbette ki, Emile Dermenghem bunu bilmiyor değildir, daha ileride şunu yazar (s. 381): "...Müslüman, tam olarak, tevekkül gösteren, itaatkâr anlamına gelir..." Dermenghem'in İslam konusundaki yeteneği reddedilemez, kimi zaman Müslüman mistisizminden hayranlıkla bahsetmiştir ve yalnızca İslam'ın *daimi* değerlerini tanımlamak istediğindeki kafa karışıklığı tartışma konusudur.

karşı savaşı değil, kişinin feragat yoluyla, kendine karşı sürekli olarak sürdürmesi gereken savaş olduğunu vurgularken kuşkusuz haklıdır. Keza, İslam'ın ilk fetihlerinin aşikâr biçimde insaniliğini ve ılımlı niteliğini vurgularken de haklıdır. Ama Müslümanları övmek için "savaştan" söz ediliyorsa, bu ılımlılığı ilkelerinden ayırmamak doğru olur. Onların gözünde, şiddete dayalı her eylem zındığa karşıysa iyidir. Daha ilk baştan itibaren, Medine'de, Muhammed'in yandaşları talanla yaşadılar. "İslam-öncesinin kutsal aylarının ateşkesini ihlal eden Müslümanların gerçekleştirdiği bir talan vesilesiyle," diye yazar Maurice Gaudefroy-Demombynes, "Kuran (II, 212) Müslümanlara savaş buyurur."[3]

Hadis (eski İslam'ın yazılı geleneği ve yasa türü) fethi sistematik olarak düzenler. Gereksiz şiddetleri ve haksızlıkları dışlar. Galiple anlaşan mağluplara dayatılan rejim insani olmalıdır; özellikle kitap ehli (Hıristiyan, Yahudi ve Mecusi) söz konusu olduğunda. Bunlar yalnızca vergiye tabi tutulur. Keza *hadis*, ekime, ağaçlara, sulama çalışmalarına saygı gösterilmesini emreder.[4] Ama "Müslüman cemaatin imamı" "dar-ül İslam"ın hemen yakınında bulunan "dar-ül harb" halklarına karşı *cihad* ilan etmelidir. Ordu komutanları bu halkların İslam'ın doktrinlerini bildiğinden ama uygulamayı reddettiğinden emin olmalıdır, bu durumda onlarla savaşmak gerekir. Dolayısıyla cihad sürekli olarak İslam'ın hudutlarındadır. Müslümanlarla zındıklar arasında gerçek barış imkânı hiç yoktur. "Bu, olgulara direnemeyecek teorik ve mutlak bir kavramdır ve buna uyum sağlarken bundan kaçınmak için hukuksal çare –*hile*– bulunmuş olmalıdır. Doktrin, Müslüman devletin aşılmaz zayıflığı ve çıkarı durumunda, Müslüman hükümdarların zındıklarla en fazla on yıllık ateşkes anlaşmaları yapabileceğini kabul etmiştir. Bu anlaşmaları keyiflerince bozmakta özgürdürler, ihlal ettikleri yeminlerini telafi ederler." Bu buyruklarda bir yayılma –tarifsizce büyüme– yöntemi görmemek, hem de prensip bakımından, etkileri, etki süresi bakımından en kusursuzunu görmemek mümkün müdür?

Dermenghen'in başka bazı görüşleri de aşağı yukarı karşılıksız çıkar. Ama şu açıkça ortadadır: Varlık nedenine rağmen yaşayan bir kurumun anlamı nasıl kavranır? İslam, sistematik bir fetih çabasıyla uygulanan bir disiplindir. Tamamlanmış teşebbüs boş bir çerçevedir; sahip olduğu ahlaki zenginlikler insanlığın ortak malıdır, ama dışsal sonuçları daha belirgindir, daha istikrarlıdır ve daha resmidir.

3) *Les Institutions musulmanes*, 3. baskı, 1946, s. 120.
4) *A.g.e.*, s. 121.

2. Hicret Öncesi Araplarda Tüketme Toplumları

Peygamberin ve İslam'ın anlamını belirtmemiz gerekse, bizim yanımızda ölümün ve harabelerin güzelliğini sürdüren bu dinin hayatta kalmış olmasından yola çıkamayız. İslam, içinde doğduğu Arap dünyasının karşısına o zamana dek dağınık öğelerden bir imparatorluk yaratan kararlılığı çıkartır. Kabile sınırlarını aşmayan, Hicret'ten önce güçlükle yaşayan küçük Arap cemaatlerini nispeten iyi biliyoruz. Bunlar her zaman göçebe değillerdi, ama göçebelerle küçük yerleşim yerlerinde yaşayanlar arasındaki –örneğin Mekke'de ya da Yatrib'de (gelecekteki Medine)– farklılık nispet zayıftır. Kabilenin sert kuralları içinde ürkek bir bireyciliği sürdürüyorlardı, şiirin önemi buna bağlıydı. Kişisel ya da kabileler arası rekabet, yiğitlik, çapkınlık, savurganlık, hitabet, şiirsel yetenek atışmaları burada çok büyük rol oynuyordu. Bağış ve gösterişli savurganlık ortalığı kırıp geçiriyordu ve Kuran'ın "Daha fazla sahip olmak için verme!" (LXXIV, 6) şeklindeki bir buyruğundan, *potlatch*'ın ritüel biçiminin varlığı sonucuna kuşkusuz varılabilir. Çoktanrılı kalmış olan bu kabilelerin çoğunda kanlı kurban törenleri mevcuttu (kimileri Hıristiyandı, kimileri Yahudiydi, ama o dönemde bir dini seçen birey değil kabileydi; ve yaşam tarzının çok değişmiş olma ihtimali pek azdır). Kan davası, öldürülen bir adamın akrabalarının katilin akrabalarından intikam alma zorunluluğu, bu müsrif şiddet tablosunu tamamlıyordu.

Güçlü bir askeri örgütlenmeye sahip komşu bölgelerin istilayla karşılaşma olasılığına kapalı olduklarını varsayarsak, bu masraflı yaşam tarzı kalıcı bir denge sağlayabilirdi (yeni doğan kız bebeklerin sık sık öldürülmesi sayısal fazlalığı önlüyordu). Ama komşular zayıfladığında, tutarlı güçlerin bileşimini engelleyen bir yaşam tarzı sürdürüldüğünden, bundan yararlanılamıyordu. Öncelikle geleneklerde yapılacak bir reform, güçlerin ele geçirilmesi, birleştirilip geliştirilmesinden önce gelen bir ilkenin durumu, çöküş halindeki devletlere karşı saldırganlık için bile zorunluydu. Görünüşe bakılırsa, Muhammed'in komşu devletlerin zayıflığından kaynaklı ihtimallere cevap verme niyeti yoktu: Onun öğretisi, durumdan yararlanma fikrine açıkça sahip olsa bile aynı kapsamda değildi.

Açıkçası, İslamiyet-öncesinin bu Arapları, askeri girişim toplumu evresine Azteklerden daha yakın değillerdi. Bu yaşam tarzları bir tüketme toplumu ilkesine denk düşer. Ama aynı evredeki halklar arasında Aztekler askeri hegemonya uygulamışlardı. Komşuları Sasani İran'ı ve Bizans olan Araplar ise sürünmeye mahkûm edilmişti.

3. Doğmakta Olan İslam ya da Askeri Teşebbüse Mahkûm Toplum

"İlkel İslam'ın Piyetizmi," diye yazar H. Holma, "özellikle de Max Weber ile Sombart'ın kapitalizmin kökenlerinde ve evriminde Piyetist anlayışın önemini her koşulda kanıtlamalarından bu yana, daha derinden incelenip araştırılmayı elbette hak eder."[5] Yahudilerin ve Protestanların Piyetizmi kapitalizme yabancı niyetlerle harekete geçtiğinden Finlandiyalı yazarın bu düşüncesi sağlam temellere dayanmaktadır. (Ortaçağ'da kural olan tüketmenin aleyhine) sermaye birikiminin egemen olduğu bir ekonominin doğuşuna yol açan etkiler burada da vardır.[6] Ne olursa olsun, Muhammed, döneminin Araplarının yitik ve yıkılmaya yüz tutmuş hareketliliğini etkili bir fetih aracına dönüştürmeyi kasıtlı olarak istemiş olsaydı bundan daha iyisini yapamazdı.

Müslüman püritenliğinin tavrı, kargaşanın egemen olduğu bir fabrikanın yöneticisinin tavrıyla karşılaştırılabilir: Enerjinin yok olmasına yol açmış ve verimliliği hiçe indirgemiş kurum içindeki bütün çatlaklara akıllıca çare bulur. Muhammed, İslam-öncesi kabilelerin bireysel ve muzaffer "erkeklik" idealinin, *mürüvvet*'in karşısına *din*'i, imanı, itaatkâr disiplini çıkartır (feodal onur ve düello gelenekleriyle çarpışan Richelieu de hesaba dayanarak bu aynı yönde ilerliyordu). Müslüman cemaat içinde kan davasını yasaklar, ama zındıklara karşı kabul eder. Çocukların öldürülmesini, şarap içmeyi ve rekabet bağışını mahkûm eder. Saf zafer anlamına gelen bu bağışın yerine toplumsal olarak yararlı sadakayı koyar. "Yakınlarına borcunu öde" der Kuran (XVII, 28-29), "yoksula ve gezgine de ver, bir müsrif gibi savurganlık yapma. Çünkü aslında müsrifler iblislerin kardeşidir." Kabilelerin temel erdemi olan aşırı cömertlik aniden nefret edilen bir şey olur ve bireysel kibir lanetlenir. Müsrif, uzlaşmaz, vahşi, âşık ve kızların sevgilisi savaşçı, kabile şiirinin kahramanı, yerini sofu askere, disipline ve kurallara biçimsel olan uyan kişiye bırakır. Ortak ibadet âdeti bu değişimi dışarıda onaylamaya devam eder: Bunu, haklı olarak, kalpleri birleştiren ve mekanikleştiren askeri talimle karşılaştırmışlardır. Kuran'ın (ve hadisin) şiirin kaprisli dünyasıyla tezadı bu inkârı simgeler. Sofu ordunun karşı konulmaz fetih dalgasının ardından şiirsel gelenek yeniden ele alınmıştır: Muzaffer

5) *Mahomet, Prophète des Arabes*, 1946, s. 72.
6) Bkz. bu kitap, daha ileride s. 113.

İslam aynı sertliğe tabi tutulmamıştı, özlemi hâlâ hatırlanan cömert israf, imparatorluk tahakkümünü sağlamlaştırdığı andan itibaren artık bir sakınca içermez.

Biriktirmeye dayalı kemer sıkma ile saçıp savuran müsrifliğin birbirinin yerine geçmesi, enerji kullanımının sıradan ritmidir. Canlı varlıklardan ya da toplumlardan oluşan güç sistemlerinin büyümesini sağlayan tek şey, nispi kemer sıkma ile müsriflik yokluğudur. Ama, en azından bir süreliğine de olsa büyümenin kendi sınırları vardır ve birikemeyen fazlalığı saçıp savurmak gerekir. Bu davranışlar arasında İslam'ı ayrı bir yere yerleştiren şey, görünüşte sınırsız bir kuvvet büyümesine yönelik açıklığıdır. Bu asla izlenen bir hedef, bir proje değildi, ama bütün olasılıkları gerçek kılan şey şansın kendisiydi. Şans, asgari bir gereklilikle taşınıyordu. İnsanlara coşku aşılayarak onları bir araya getirmek nispeten kolaydır. Ama onlara *yapacak* bir iş vermek gerekir. Bir araya getirmek, coşturmak, öncelikle uygulanmayan bir gücü ortaya çıkarmaktır: Ancak sahip olunduğunda kullanılırsa, itkinin peşinden gidebilir ve atılım gösterebilir. İslam, daha baştan itibaren, doğduğu dünyaya şiddetle karşı koyma şansına sahipti. Muhammed'in öğretisi, onu, geleneklerine hakaret ettiği kabileyle karşı karşıya getirir. Kabile onu dışlamakla tehdit eder ve bu tehdit ölümle eşdeğerdi. Böylece kabile bağını inkâr etmek zorunda kalmıştır ve o dönemde bağsız bir varoluş düşünülemediğinden, yandaşları ile arasında başka nitelikte bir bağ kurmak zorunda kalır. Müslüman çağın doğrudan doğruya başlangıcı olan Hicret'in anlamı buydu: Muhammed'in Mekke'den Medine'ye kaçışı, kan bağlarının kopuşunu ve dinsel biçimlerini her benimseyene açık, seçmeli bir kardeşlik üzerinde temellenen yeni bir cemaat durumunu onayladı. Hıristiyanlık, kurtarıcı bir tanrının bireysel doğuşuna tarihlenir: İslam ise temeli ne kan ne toprak olan yeni tür bir devletin, bir cemaatin dünyaya gelişine tarihlenir. İslam'ı Hıristiyanlıktan ve Budizmden farklılaştıran şey, önceden oluşmuş bir toplum (kan ya da yerel cemaat) çerçevesinde dağınık bir öğretiden başka bir şey –Hicret'ten itibaren– olmasıyla farklılaşır: Yeni öğreti üzerinde temellenen bir toplumun kuruluşu bu olmuştur.

Bu ilke bir anlamda kusursuzdu. Muğlaklıklarla ya da uzlaşmalarla işi yoktu: Dinsel şef aynı zamanda yasa koyucu, yargıç ve başkomutandı. Bundan daha kesin olarak birleşmiş bir cemaat hayal bile edilemez. Toplumsal bağın tek kökeni iradeydi (ama bu bağı irade parçalayamazdı), bu durum yalnızca derin moral birliği sağlamakla kalmıyor, dahası İslam'a sonsuz bir genişleme alanı da açıyordu.

Bu hayranlık verici bir düzenekti. Askeri düzen, rakip kavimlerin anarşisinin yerini alıyordu ve artık boş yere israf edilmeyen bireysel kaynaklar silahlı cemaatin hizmetine giriyordu. Vaktiyle büyümenin önündeki engel (kabilenin sınırı) ortadan kalkınca, bireysel güçler askeri seferlere ayrılmaya başlıyordu. Nihayet, hadislerin sistematik bir yaygınlaşma aracı haline getirdikleri fetih, yeni kaynakları, önemli ölçüde bir imha olmadan, giderek daha genişleyen ve daha hızlı büyüyen kapalı bir güçler sistemine yatırdı. Hareket, kapitalist birikim yoluyla sanayi gelişimini hatırlatır: Eğer israfa bir fren getirilirse, gelişmenin biçimsel sınırı artık yoksa, enerji akışı büyümeyi düzenler, büyüme de birikimi artırır.

Yine de bu kadar ender bir kusursuzluk karşılıksız değildir. Hıristiyan ya da Budist dinlerin gelişimi karşısına Müslüman fetihler çıkartılırsa, İslam'ın nispi güçsüzlüğü hemen fark edilir: çünkü kuvvetin oluşabilmesi için, kullanmaktan vazgeçmek gerekir. Sanayinin gelişimi tüketime sınır gerektirir: Alet edevat en başta gelir, dolaysız çıkar buna tabi kılınır. Bizzat İslam'ın ilkesi de aynı değerler düzenini gerektirdi: Daha büyük bir güç arayışı peşindeki yaşam dolaysız düzenleme iktidarını yitirir. İslam, (değişmez bir politik sisteme hizmet etmeye mecbur bırakılmış) Hıristiyan ve Budist cemaatlerin moral zayıflığından kurtularak, dinsel yaşamın askeri zorunluluğa kusursuz itaatinin sonucu olan daha büyük bir zayıflığa düşmüştür. Sofu Müslüman yalnızca kabile dünyasının israflarından vazgeçmekle kalmadı, genel olarak her türlü güç israfından da vazgeçti (zındık düşmana dönük şiddet hariç). Dinsel bir yaşamı temellendiren ve kurban etmede doruğa erişen iç şiddet ilk dönemlerin İslam'ında ancak tali bir rol oynadı. Çünkü İslam öncelikle tüketme değildir; kapitalizm gibi, mevcut güçlerin birikimidir. Birincil özü içerisinde her türlü dramatizasyona, her türlü donmuş dram tefekkürüne yabancıdır. Çarmıhtaki İsa'nın ölümüne ya da Buda'nın yok oluş sarhoşluğuna denk düşen bir şey yoktur İslam'da. Şiddetini düşmana boşaltan askeri hükümran olarak, şiddete maruz kalan dinsel hükümranın zıddıdır. Askeri hükümran asla öldürmez ve hatta kurban etmeye son vermeye çalışır; o şiddeti dışarıya yöneltmek ve cemaatin canlı gücünü içerideki tüketimden –yıkımdan– korumak için vardır. O, baştan itibaren, mal sahibi olmanın, fethin, hesaplı harcamanın yoluna girmiştir ve bütün bunların amacı birikimdir. İslam, bir anlamda, kendi birliği içinde, dinsel ve askeri biçimlerin bir sentezidir, ama askeri kral, dinsel biçimleri de olduğu gibi koruyabilir: İslam dinsel biçimleri askerlere tabi kılar, kurban etmeleri azaltır, dini ahlakla, sadakayla ve ibadete riayetle sınırlandırır.

4. Geç İslam ya da İstikrara Geri Dönüş

Kuruluş ve fetih içinde oluşan İslam'ın anlamı, Müslüman imparatorluğu meydana geldiğinde kaybolur. Zaferleri nedeniyle İslam, canlı güçlerin kesin olarak büyümeye adanması olmaktan çıktığında, geriye boş ve katı bir çerçeve kalır. Zaten bu imparatorluğa katılan da, bu kesin bağdaşıklık içinde, ancak bağlam değiştirerek katılır. Ama eğer bağdaşıklık bir yana bırakılırsa, onda önceden verili olmayan hiçbir şey yoktur. Zenginliklerini miras aldığı fethedilen ülkelerin etkisine hızla açılır.

Daha az tuhaf olanı, fetihler bir kez yerleştiğinde, inkârı bir temel oluşturmuş Arap uygarlığının özü canlı bir şekilde ve deyim yerindeyse değişmeden karşımıza çıkar. Muhammed'in Kuran'ın kesinliklerini karşılarına çıkardığı kabilelerin bu *mürüvvet*'inin kimi özellikleri, şiddetin savurganlıkla, aşkın şiirle bir arada bulunduğu şövalye değeri geleneğini koruyan Arap dünyasında varlığını sürdürür. Dahası, bizim İslam'a bağladığımız şey, Muhammed'in katkısına değil, özellikle bu mahkûm edilen değere bağlıdır. Bizim şövalyece "din"imizde, Müslüman dünyasına çok yabancı olan Ortaçağ destanlarında belirtilen şövalye kurumundan çok farklı bir Arap etkisi saptamak ilginçtir. Hatta *şövalyece* deyimi bile Haçlılar zamanında yeni bir şiirsel anlam edinir ve tutkunun değerine bağlanır. 12. yüzyılda Batı'da silahlanma ritüelinin sıradan yorumu Müslümanlığa özgüydü. Ve Fransa'nın güneyinde tutku şiirinin doğuşu, görünüşte, Endülüs aracılığıyla, peygamberin sert tepkisine yol açan kabilelerin şiir atışmalarına uzanan bir geleneğin devamıdır.[7]

7) Henri Pérès Endülüs etkisi sorununa *L'Islam et l'Occident* dergisinde bir makale ayırmıştır: *La Poésie arabe d'Andalousie et ses relations possibles avec la Poésie des Troubadours* (s. 107-130). Yazara göre, sorun kesin olarak çözümlenemez, ama ilişkiler gayet belirgindir. Bunlar yalnızca içerikle, ana temalarla değil, şiirin biçimiyle de ilgilidir. Endülüs Arap şiirinin önemli dönemi (11. yüzyıl) ile Oc dilindeki saray şiirinin doğuşunun (11. yüzyıl sonu) çakışması çarpıcıdır. Diğer yandan, İspanyol Müslüman dünyası ile İspanya'nın kuzeyindeki ya da Fransa'daki Hıristiyan dünyası arasındaki ilişkiler kesin olarak saptanabilir.

2. Silahsızlanmış Toplum: Lamacılık

1. Huzurlu Toplumlar

İslam, sıradan askeri girişim toplumlarından bir anlamda abartılı özelliklerle farklılaşır. Klasik Antikçağın ya da Çin'in imparatorluk teşebbüslerinde fazla belirgin olmayan eğilimlerin burada aşırı uca taşındığı görülmektedir. Burada bir ahlakın bağlantılı doğuşunun görüldüğü doğrudur: İslam kendisinden önce verili bir ahlakı benimsedi. Ama içinden çıktığı toplumdan belirgin kopuşu, onun oluşturduğu görüntüye en eski imparatorlukların sahip olmadıkları bir netlik kazandırdı. Fethin ahlaka tabi olması bunu belli eder ve anlamını özetler.

Bir uygarlık türünü açıklamak için onu daha klasik olan Roma ya da Çin'e tercih etmek belki de paradoksaldır. Keza, Hıristiyan kilisesi yerine, silahsız bir toplum tarif etmek için Lamacılığı ileri sürmek de tuhaftır. Ama karşıtlık daha belirgindir, öğelerin oyunu aşırı örnekler vermek için daha anlaşılırdır.

Her yanda savaş çıkarmaya hazır bir insanlık arasında Tibet, paradoksal bir halde, huzurlu bir uygarlık toprağıdır, saldırıya olduğu kadar savunmaya da yatkın değildir. Yoksulluk, enginlik, engebe, soğuk, burada askeri gücü olmayan bir ülkenin tek savunucularıdır. Hunların ve Moğolların soyundan pek farklı olmayan nüfus (vaktiyle Tibetliler Çin'i istila

ediyor, imparatorlardan haraç istiyorlardı), 20. yüzyıl başında askeri olarak savaşacak durumda değildir; iki istilaya –İngiliz (1904), Çin (1909)– bir gün bile direnişle karşı koyamaz. Aşılmaz bir silahlanma düşüklüğünün istilacının bozgununu şüpheli kıldığı doğrudur. Bununla birlikte, donanımsız başka ordular başka yerlerde zırhlı kuvvetlere bile gayet iyi karşı koyarlar. Ve Tibet deyim yerindeyse erişilmez bir konumun avantajına sahiptir. Gerçekten de kararlı bir azim söz konusudur. Irkları, coğrafi konumu ve maddi uygarlığı pek farklı olmayan Nepalliler ise, tersine, büyük bir askeri kapasiteye sahiptirler (hatta Tibet'i defalarca istila ederler).

İlk bakışta, bu huzurlu niteliğe bir gerekçe bulmak kolaydır: Yandaşlarına öldürmeyi yasaklayan Budizm bunun kökenidir. Savaşçı Nepal politik olarak Gurkaların askeri Hindu aristokrasisinin egemenliği altındadır. Budist Tibetliler çok dindardır: hükümranları ruhban sınıfından üst düzey biridir. Yine de bunun açıklaması o kadar açık seçik değildir: Her şeye rağmen, istila karşısında oldukça gevşek bir tepki tuhaftır. Kimi dinler savaşı mahkûm ederler: ve bu dinleri savunan halklar da elbette birbirlerini öldürür. Olaylara yakından bakmak hoş olur: Bir Britanya ajanı olan Sir Charles Bell'in ölümünden sonra yayımlanan eseri on üçüncü Dalai-Lama'nın (1876-1934) kişisel yaşamına olduğu kadar onun hükümranlığı altındaki Tibet tarihine de ayrılmıştır, dolayısıyla *sistemin maddi* mekanizmasını gayet iyi izlemeyi sağlar.[1]

2. Modern Tibet ve İngiliz Tarih Yazarı

Charles Bell'in bu kitabı bir biyografiden ya da bir tarih çalışmasından daha iyidir: bu birleşik bir eser değildir. Birinci elden bir belgedir, olaylara karışmış bir tanığın rastgele tuttuğu günlüğüdür, başına gelenleri yavaş yavaş anlatmaktadır. Kısacası, yazar doğrudan tanımadığı şeyi ortaya sermekte, ama kendi yaşamının ufak tefek olayları üzerinde daha öteye gitmektedir: Tibet'te kalmasını ya da Hin'te Dalai-Lama'yla temasta bulunmasını bize hemen anlatır. Eser belki kötü yazılmıştır, ama çok canlıdır ve kurallı bir incelemeden daha fazlasını verir; karışık bir yığındır, ama bunun pek önemi yoktur: Tibet uygarlığı üzerine daha az sistematik ya da daha eksiksiz bir belge yoktur. Charles Bell Dalai-Lama'yla bir tür dostluk üzerinde kurulu sürekli ilişki içindeki ilk Beyazdır. Bu çok dürüst

1) *Portrait of the Dalai-Lama*, Londra, 1946, 8 içinde.

diplomatik ajan kendi ülkesinin çıkarlarına olduğu kadar dilini gayet iyi bildiği Tibet'in çıkarlarına karşı da içten gözükmektedir. İlişki kurmayı pek dert edinmeyen Hint yönetimi bile biraz daha az tereddütle onun hizmetlerine başvurmuş gözükmektedir. Charles Bell'in anlayışına göre, İngilizler Tibetlilere bağımsızlıklarını korumalarında, Çin sultasından kesin olarak kurtulmalarında yardım etmeliydi. İngilizler Tibet'i bir nüfuz bölgesi haline getirecek olan bu politikaya sonunda giriştilerse de ihtiyatlı davrandılar: Bir tampon-devletin avantajının farkındaydılar, özerk ve güçlü bir Tibet'i şiddetle arzuluyorlardı, ama olası engellere karşı bir siperin bedelinin ciddi engellerle ödenmemesi gerekiyordu. Çin'le komşu olmak istemiyorlardı, ama onlara karşı düşmanlıkları dolaylı olarak da olsa desteklemek istemiyorlardı.

1920'li yıllarda oldukça sıcak olan bir İngiliz-Tibet dostluk dönemi, en azından yazarın, bir yüzyılı aşkın bir süredir Beyazlara kapalı kalmış bir ülkede keyfince kalmasına ve politik tavırlar almasına imkân tanımıştı. Ve hiç kuşkusuz Bell'e kadar, Tibet kurumları bilinse de, yaşam ve değişim içeriden kavranamıyordu. Bir sisteme, ancak dalgalanmalarını kavrayabilirsek, öğelerin etkileşimini sağlıklı bir şekilde keşfedersek nüfuz edebiliriz. Charles Bell, Lhasa'da bir yıl kalırken Tibet yönetimini askeri bir politika geliştirmeye zorladı. Tibet kendi imkânları ölçüsünde bir orduya sahip olamaz mıydı? Karşılaştığı güçlükler özellikle ekonomik bir paradoksu izlemesine imkân tanır. İnsan toplumunun çeşitli olasılıkları ve bir dengenin genel koşulları bu durumda daha net olarak ortaya çıkar.

3. Dalai-Lama'nın Saf Anlamda Dinsel İktidarı

Charles Bell'in (1940'ta öldü) son kitabının konusu on üçüncü Dalai-Lama'nın biyografisidir. Bu konu onu doğal olarak gerektiğinde papalıkla benzeşim kurulacak bir kurumun bilinen kökenlerini hatırlatmaya yöneltti. Ben bu tarihsel verileri özetleyeceğim. Budizm Tibet'e 640 yılında girdi. Tibet o dönemde kralların yönetimindeydi ve ilk başlarda bu dinin gelişimi bu ülkeyi asla zayıflatmadı ve 8. yüzyılda Asya'nın önde gelen askeri kuvvetlerinden biri oldu. Ama Budist monarşi burada yaygınlaştı ve manastırların etkisi sonunda ülke içindeki kralların nüfuzunu tehdit eder hale geldi. Bir reformcu olan Tsong-Ka-Pa 11. yüzyılda, keşişlerin bekârlığa katı bir şekilde uydukları daha ciddi bir tarikat kurdu. "Sarı bereliler"in reform geçiren tarikatı, "kızıl bereliler"in gevşek tarikatıyla

karşı karşıya geldi. "Sarı bereliler"in en yüksek mertebesinde olanlara azizlik, kutsallık niteliği verildi; hatta ardılları onlara tinsel güç ve dinsel egemenlik verdi. İçlerinden biri, Lhasa'nın komşu manastırı "Pirinç Yığını" büyük laması, "kızıl bereliler"in sonuncu kralını yenen bir Moğol şefine dayanır. Böylelikle Tibet, bu insanüstü kişinin beşinci enkarnasyonuna Moğolların verdiği sıfat olan "Dalai-Lama"nın otoritesine geçer.

Bu Dalai-Lama elbette Tibet'teki enkarne etmiş tanrıların en önemlisi değildi. Kökenlerle ilgili yarı-efsanevi anlatılar, (Lhasa'nın batısında bulunan manastır olan) Ta-shi Lun-po'nun "Panchen"ine bir anlamda yüksek bir saygınlık verirler. Aslında Dalai-Lama'nın tinsel otoritesi dünyevi otoritesi nedeniyle artar. Panchen'in kendisi, büyük bir dinsel prestijin dışında, bir vilayetin laik yöneticisidir; boyun eğmez vasal sıfatıyla kendi özel politikası vardır. Daha az derecelerde de olsa, başka büyük lamaların durumu da aynıdır, çünkü önemli bir manastır, çok merkezileşmemiş bir krallıkta fief niteliği taşır ve devlet içinde devlet gibidir. Ama Dalai-Lama'nın egemenliği, bu egemenliğin kurulmasını sağlamış işleve bağlı olmaktan çıkarak istikrar kazandı. Günümüzde Tibet yönetiminin başının "Pirinç Yığını" büyük laması olmasına pek az rastlandığından, bu manastır kimi zaman isyan ederek Çin-yanlısı bir politika sürdürmüş ve Lhasa'nın İngiliz yanlısı politikasına karşı çıkabilmiştir.

Yerel kurumların bu belirsiz niteliği Tibet'in Çin'le ilişkilerinde tekrar karşımıza çıkar. Hiçbir askeri güçten destek almayan Dalai-Lama'nın otoritesi, gerçek bir engel oluşturamadığı güçler oyununda istikrarsız bir egemenlik kurabilmiştir. Hem halkın gözünü dinsel olarak boyayamayan hem de bir ordunun yarı-çıkara dayalı yarı-duygusal itaatini sağlayamayan bir hükümranlık eğretidir. Dolayısıyla teokratik Tibet kısa süre içerisinde Çin'in vesayetine girmiştir. Bu vasallığın kökeni belirgin değildir. Tibetliler Çin versiyonuna itiraz ederken, Çinliler de Tibet versiyonuna itiraz etmektedirler. Tibet Antikçağdan bu yana sık sık Çin'e tabi olmuştur, ama bir metbunun fiefi olarak değil (iki tarafın da kabul ettiği bir gelenek üzerinde temellenen hak nedeniyle): Güç söz konusuydu ve güç, gücün kurduğu şeyi hızla yıkıyordu. Çin 17. yüzyıldan itibaren Tibet'e müdahale etti, elinden geldiğince Dalai-Lama'ların seçimini denetledi; bir garnizondan destek alan yüksek komiser olan bir *amban*, din-dışı iktidarın gerçekliğine sahipti. Genellikle garnizon zayıf gözüküyordu, Tibet bir protektora değildi (sömürgeleştirme yoktu, idare tamamen Tibetlilerdeydi). Ama Çin'in etkisi büyüktü ve ajanları nedeniyle Dalai-Lama'nın hükümranlığı hayaliydi: Tanrısal olduğu ölçüde güçsüzdü.

Tuhaf bir veraset tarzı, uzun süren fetret dönemleri boyunca ülkeyi düzenli olarak naiplere bıraktığından Dalai-Lama'nın iktidarını ortadan kaldırmak daha kolaydı. Tibetlilerin gözünde Dalai-Lama ölümsüz değildir; daha doğrusu, görünüşte ölüp anında reenkarne olur. Daha baştan itibaren ona mitsel bir varlığın, Budistlerin pantheonunda bulunan Tibet tanrısı ve koruyucu Şen-re-zi'nin enkarnasyonu gözüyle bakılmıştır. Budistlere göre insan varlıkların ölümlerinden sonra (hayvan ya da insan başka yaratıklar halinde) genel reenkarnasyonu temel bir inanç konusudur. Örneğin her zaman için ölme *arzusuna* bağlanan bir Dalai-Lama'nın vefatında, kısa süre içinde onun vücudunda yeniden doğacak erkek çocuk arayışına girişilir. Resmi bir kâhin yöreyi saptar, müteveffanın ölümüne denk düşen süre içinde dünyaya gelmiş çocuklar üzerinde araştırmalar yürütülür. Belirleyici işaret önceki enkarnasyona hizmet etmiş nesnelerin tanınmasıdır: Çocuk bunları benzer başka işaretler arasından seçebilmelidir. Dört yaşında açıklanan genç Dalai-Lama o dönemde takdim edilip başa çıkartılır, ama on dokuz yaşına gelmeden iktidar uygulamaz. Böylece, bir reenkarnasyon süresi dikkate alındığında, iki hükümranlık arasındaki dönem arasında yirmi yıllık bir naiplik mevcuttur. Çoğu zaman daha uzun sürdüğü de olur. Genç hükümranın erken ölmesi bunun için yeterlidir. Gerçekten de, on üçüncüden önceki dört Dalai-Lama ya iktidarı elde etmeden ya da kısa süre sonra ölmüşlerdir. Çinli *amban*'ların çıkarlarına bu durum uygundur. Bir naip daha uysaldır; üstelik zehrin kolaylıklarına başvurmakta kendi çıkarı da olabilir.

4. Onüçüncü Dalai-Lama'nın Güçsüzlüğü ve İsyanı

İstisnai olarak, on üçüncü Dalai-Lama hayatta kaldı. Belki de Çin nüfuzunun belirgin biçimde azalmasıdır bunun nedeni. Çocuğun seçilmesi sırasında *amban* kendini zaten geri çekmişti. Bu yeni tanrı 1876 yılında doğmuştu, 1895 yılında hem dini hem din-dışı tam yetkilere sahip oldu. O dönemde Tibet geçmiştekinden daha iyi silahlanmış değildi, ama genellikle ulaşımın çok derece güç olması sayesinde korunuyordu. Dalai-Lama'nın fiili iktidarı Çinlilerin dikkatinin ilk gevşediği an mümkündür, ama bu durum da tamamen geçicidir. Genç hükümdar, kendini her şeyden uzak tutan cahilliğe ve bir idol olarak, meditasyon içinde yitip gitmiş keşiş olarak gördüğü eğitime rağmen bunu çabucak öğrenir ve ilk hatasını işler: Hindistan genel valisinin bir mektubu Tibet pazarlarının

Hindulara açılmasını talep ediyordu: Dalai-Lama mektubu açmadan geri gönderdi. Olayın kendi başına pek önemi yoktu ama İngilizler yanı başlarında kendilerine kapalı olan ve Rus nüfuzuna açılma riski taşıyan ve hatta Çinliler tarafından Rusya'ya teslim edilme ihtimalinden söz edilen bir ülkenin varlığına dayanamıyorlardı. Hindistan hükümeti Lhasa'yla tatminkâr ilişkiler kurmakla görevli politik bir heyet yolladı. Tibetliler elçilerin kendi topraklarına girmesine karşı çıktılar. Bunun üzerine askeri heyet gönderildi: bir müfrezenin başına geçen Albay Longhusband direnişi kırdı ve Lhasa'nın üzerine yürüdü. Çinliler yerlerinden kımıldamadı, Dalai-Lama kaçtı ama kaçmadan önce de yönetim mührünü azizliği ve âlimliğiyle bilinen bir din adamına teslim etti. İngilizler Lhasa'dan çekilirlerken, üç Tibet şehrinin ticarete açılmasından, bir hudut vilayeti olan Sikkim'de kendi protektoralarının tanınmasından başka koşul dayatmadılar; son olarak da hiçbir yabancı güç Tibet'e müdahale etmemeliydi. Bu anlaşma bir İngiliz nüfuz bölgesi tanımlıyordu, ama diğer yandan zımni olarak Tibet'in hükümranlığını kabul ediyordu: Çin metbuluğunu reddediyordu. Çinliler Tibet'in bazı şehirlerinde Dalai-Lama'nın tahttan indirildiğini duvar afişleriyle duyurdular, ama halk bu kâğıtların üzerini pislikle kapladı. Dalai-Lama dört yıl Çin'de kaldı, Moğolistan'dan Chansi'ye, ardından Pekin'e geçti: yaşayan Buda'nın Tanrı'nın Oğlu'yla ilişkileri bütün bu zaman boyunca belirsizliğini korudu (Çinliler tahttan indirmeyi unutmuş gözüktüler) ve gerilim sürdü. Aniden Dalai-Lama yeniden Tibet yolunu tuttu. Ama Lhasa'ya vardığı gün, ardında, bakanlarını öldürmekle ve kendisini de bir tapınağa kapatmakla görevli bir Çin ordusu vardı. Dalai-Lama sürgün yolunu tutarak bu kez güneye gitti. Kışın ortasında, kar fırtınaları arasında, at sırtında, bitkin bir halde, peşinde adamlarıyla birlikte, bir hudut karakoluna vardı ve orada geceleyin uyandırdığı iki İngiliz telgrafçıdan koruma talep etti. Böylece en sağlam dinsel iktidarın bile, silahlı bir güç üzerinde temellenen gerçek bir iktidarın insafına kalmış olduğunu kanıtlıyordu. Kendisi ise iktidarını ancak komşu ülkelerin yorgunluğuna, gerektiğinde ihtiyatına dayandırabilirdi. İngilizler kendi başına yönetemeyen, ama yokluğunda otoritenin de bir işe yaramadığı bu kaçağı seve seve kabul ettiler. Diğer yandan, acı bir deneyimden ders almış olan Dalai-Lama İngiliz Hindistan'ı ile Çin arasındaki uzlaşmazlıktan yararlanabileceğini gördü. Ama bu durumu aşırı abarttı. Komşular ile egemen bir otorite arasındaki uzlaşmazlık bir devletin özerkliği için gereklidir ama bunlar tek başına özerkliği sağlayamaz. Yardım istenen İngilizler sürgündeki adamın kaygılı beklentisine karşılık vermediler. Destek

vermeyi reddederek, günün birinde Tibet'i güçlü ve Çin'in sultasından kurtulmuş görme dileklerini dostça ifade etmekle yetindiler. Ancak Çin'in iç güçlükleri (1911 yılında İmparatorluğun çöküşü) sonunda durumu altüst etti. Tibetliler Lhasa'dan komutanlarının artık otorite kuramadıkları bir garnizonu sürdüler. *Amban* ve Çin kuvvetlerinin komutanı teslim oldular. Dalai-Lama başşehre geri döndü ve yedi yıllık bir sürgünün ardından iktidarı yeniden ele aldı: Ölümüne dek (1934) iktidarda kalmayı başardı.

Bu durum, hayatta kalmayı başararak iktidar deneyimi edinen bu on üçüncü Dalai-Lama'yı diğerlerinden farklılaştırır. Ama en tezat koşullarda. Ona rehberlik edebilecek hiçbir gelenek yoktur. Ustaları ona bir keşişin bilgilerini vermişlerdir; titiz spekülasyonlar, derin bir mitoloji ve metafizik gerektiren büyüleyici ve huzurlu Lama meditasyonunu öğrenmişti yalnızca. Tibet lamalıklarında sürdürülen çalışmalar son derece bilgelik gerektiren şeylerdi ve keşişler çetrefil tartışmalarda çok ustaydılar. Ama böyle bir eğitimin politik zorunluluk duygusu uyandırmaktan ziyade bu duyguyu uyutması beklenebilir; özellikle dünyanın bu erişilmez ve dışarıya iradi olarak kabalı bölümünde; özellikle Tibet'e kabul edilen tek yabancının Çinliler olduğu, onların da bilgi edinme arzu ya da olanakları bulunmadığı bir dönemde...

On üçüncü Dalai-Lama yavaş yavaş, ama belirgin bir maharet ve kavrayışla, dünyayı keşfetti. Sürgün yıllarından yararlandı, yönetimi sürdürmeye yararlı bilgiler edinme fırsatını hiç kaçırmadı. Genel valinin kabul ettiği Kalküta'dan geçerken ileri uygarlıkların kaynaklarını tanıdı. Artık kendi oyununu oynayacağı dünyanın geri kalanını da biliyordu. Tibet, onun kişiliğinde, göz ardı etmenin ya da inkârın cezasız kalamayacağı dış güçlerin oyununun bilincine vardı. Daha kesin ifadeyle, onun oluşturduğu bu dinsel ve tanrısal güç kendi sınırlarını kabul etti: Askeri güç olmadan hiçbir şey yapamazdı. İktidarı içsel egemenlikle, kutsal seremoniler ve sessiz meditasyonlar üzerindeki hükümranlığıyla öyle açık seçik sınırlıydı ki, dışsal egemenlik yükünü ve Tibet'in dışarıyla ilişkileriyle ilgili kararı İngilizlere oldukça naif bir şekilde sundu; içeride ise varlık göstermemeye devam edeceklerdi yalnızca. (Bhutan o dönemde bu koşulları kabul etmiş ve benimsemişti; ama Hindistan'ın kuzeyindeki bu küçük ülke, işleri pek yolunda gitmeyen bir devlettir). İngilizler öneriyi incelemediler: Tibet'te kendilerinden başka bir etki olsun istemiyorlardı, ama vergi değil, başkalarının haklarını sınırlandıran haklar istiyorlardı. Aşağı yukarı hiç yardımsız ve güç kullanmadan, Dalai-Lama dünyanın geri kalanına karşı koymak zorundaydı ve bu görev ona ağır geliyordu.

Oysa, "kimse iki efendiye birden hizmet edemez." Tibet, onun döneminde, keşişleri seçmişti: krallarını ihmal etmişti. Efsanelerle ve tanrısal törenlerle çevrili lamalar son derece prestijliydi. Bu sistem askeri gücün terk edilmesine yol açmıştı. Daha doğrusu askeri iktidar ölmüştü: Bir lamanın bir kralın prestijini sarsması, kralı dışarının baskısına direnme gücünden yoksun bırakmıştı. Bu amaçla, yeterli bir ordu toplamaya gereken çekim gücüne artık sahip olamıyordu. Ama, bu koşullarda, onun yerine gelen hükümran da ancak görünüşte böyle bir güce sahip olabilirdi: Yok etmiş olduğu bu askeri yetkiyi miras almamıştı. İbadetlerin dünyası silahların dünyasına baskın çıkmış, ama bu dünyayı güç edinmeden yok etmişti. Dolayısıyla mağlup etmek için dış ülkelere başvurmak zorundaydı ve dış güçlerin insafına kalmıştı, çünkü içeride, direnen ne varsa yok etmişti.

Geri dönüşünden hemen sonra dışarıdan gelen baskının bu tesadüfi gevşekliği on üçüncü Dalai Lama'nın varlığını sürdürmesine imkân tanımış ama sonuçta ona yalnızca kendi yoksunluğunu kanıtlamıştı. Mevcut haliyle aslında var olacak güce sahip değildi. Aslında iktidar imkânı verildiği gün yok olmuştu. Yazgı belki de, ergenliklerinde öldürülen dokuzuncu, onuncu, on birinci ve on ikinci Dalami-Lama'ya aykırı değildi. Ve on üçüncünün belirgin şansı belki de onun bahtsızlığıydı. On üçüncüsü, yine de bu iktidarı, *uygulanamayan iktidar* görevini, özü gereği dışarıya açık olan ve dışarıdan yalnızca ölümü bekleyebileceği bu iktidar görevini kılı kırk yararak aldı. Bunun üzerine özünden vazgeçmeye karar verdi.

5. Askeri Bir Örgütlenme Teşebbüsüne Karşı Keşişlerin İsyanı

Dalai-Lama, varlığını sürdürmesini, ardından da güçlüklerin üstesinden gelmesini sağlamış olan bir soluklanma (yorgunluk, ardından Çin Devrimi) sayesinde, Lamacılığın yoksun bıraktığı gücü Tibet'e verme fikrini benimsedi. Bu amaçla, İngiliz biyografi yazarının öğütlerinden yardım aldı. Gerçekten de, Charles Bell, Hindistan hükümetinin politik görevlisi olarak, sonunda İngiltere'yi dostça bir politikaya sokabilmişti. Doğrudan askeri yardım reddedilmişti; silah teslimatı bile düşünülmüyordu, ama bir yıllık resmi görevi boyunca, Charles Bell, "şahsı adına", Dalai-Lama'yı askeri bir örgütlenme çabasında destekledi. Orduyu adım adım –yirmi yıl içinde– altı binden on yedi bine çıkarmak amaçlanıyordu! Laiklere ve manastırlara ait mülklere yönelik bir vergi bu operasyonun masraflarını karşılayacaktı. Dalai-Lama'nın otoritesi soyluları teslim olmaya mecbur

etti. Ama vazgeçmek *kişisel olarak* kolay olsa da, bakanları ve üst düzey görevlileri işin içine katmak mümkün olsa da, bir toplum aniden özünden yoksun bırakılamaz.

Yalnızca keşişler kitlesi değil, halkın kendisi de etkilenmişti. Ordunun büyümesi, az da olsa, keşişlerin önemini azaltıyordu. Oysa bu ülkede onlara bağlı olmayan söz, tören, bayram, bilinç, tek kelimeyle insan yaşamı yoktur. Geri kalan her şey bunun etrafında döner. Olur da biri –imkânsızdır ya!– bu yoldan saparsa, yönünü ve ifade imkânını yine keşişlerden bulur. Halkın karşısına yalnızca varlığını korumakla kalmayıp *büyüyen* yeni bir öğenin çıkışı, keşişlerinkinden başka bir sesle doğrulanamaz. Bu noktada, bir eylemin ya da bir olasılığın anlamı keşişler tarafından ve keşişler için verilidir; dolayısıyla ender ordu yandaşları da orduyu dini sürdürmenin biricik aracı olarak gösteriyorlardı. Çinliler 1909 yılında manastırları yakmışlar, din adamlarını öldürmüşler, kutsal kitapları imha etmişlerdi. Ama Tibet, özü gereği, manastırlarla aynı şeydi. Mücadele etmek öncelikle ilkenin terk edilmesi anlamına geliyorsa, bir ilkeyi korumak için mücadele etmek neye yarar diye soruyorlardı. Lhasa'daki önemli bir Lama Charles Bell'e şöyle açıklamıştı: "Tibet ordusunu artırmak gereksiz: Gerçekten de, *kitaplar* bunu söylüyor, Tibet zaman zaman yabancıların istilasına uğrayacaktır, ama onlar asla burada uzun süre kalamayacaklar." Keşişlerin kendi konumlarını koruma kaygısı bile, onları (yabancılarla savaşacak) bir ordu beslemeye karşı çıkartırken, bir başka düzlemde mücadeleye sevkeder. 1920-1921 kışı isyan ve iç savaş tehditleriyle doluydu. Bir gece, halkı Bell'i öldürmeye kışkırtan ilanlar Lhasa'da yoldan geçenlerin görecekleri yerlere asılmıştı. 22 Şubat günü Büyük İbadet bayramı başlıyordu, bu vesileyle Lhasa'da elli ilâ altmış bin keşiş toplanır. Bu kalabalığın bir bölümü şehirde dolaşırken haykırırlar: "Bizimle gelin ve dövüşün! Hayatımızı feda etmeye hazırız!" Bayram gerilim içinde geçer. Ordu yandaşları ile Bell bayram törenlerine katılırlar, sokaktaki halkın arasında yer alırlar, bir kışkırtmanın insafına kalarak, aniden patlak veren fırtınadan hoşnut görünürler. Ardından oldukça hafif, doğrusu istisnai bir arınma gelir ve isyan uzun sürer. Dalai-Lama'nın askeri politikası ihtiyatlıydı: temel bir sağduyuya dayanıyordu ve genel düşmanlık nedeniyle onun karşısına açıkça hiçbir şey çıkamıyordu. Keşişlerin davası yalnızca Tibet'in değil, keşişliğin de ihaneti yönündeydi. İçerde güçlü bir yönetimin katılığıyla karşı karşıyaydı ve baştan kaybetmişti. Ama şaşırtan bu hareketin yenilgisi değil, kitlelerin ilk hareketinin onu ateşli bir şekilde ayakta tutuyor olmasıdır. Buradaki paradoksun derin nedenlerini aramak gerekir.

6. *Bütün Fazlalığın Lamalar Tarafından Tüketilmesi*

Öncelikle yüzeysel açıklamadan uzaklaşıyorum. Charles Bell Budist dininin şiddeti yasakladığı ve savaşı mahkûm ettiği üzerinde duruyor. Ama başka dinler de bu ilkelere sahipler ve uygulamada bir kilisenin buyruklarının ne değer taşıdığını biliyoruz. Toplumsal bir tutum ahlaki bir kuralın sonucu olamaz: Bu tutum bir toplumun yapısını, onu harekete geçiren maddi güçlerin oyununu ifade eder. Kuşku yok ki, bu düşmanlık hareketini yöneten şey ahlaki bir utanç değil, keşişlerin güçlü çıkarıdır. Bu öğe Charles Bell'in bilmediği bir şey değildir elbette, bu konuda değerli bilgiler vermektedir. Lamacılığın önemi ondan önce bilinmektedir: Üç yetişkin erkeğe bir din adamı; aynı anda yedi ilâ sekiz bin keşiş barındıran manastırlar; üç dört milyon nüfusun toplam iki yüz elli ilâ üç yüz bini din adamı... Ama keşişliğin maddi anlamı Charles Bell tarafından bütçe verilerinde belirtilmiştir.

Ona göre, 1917 yılında Lhasa hükümetinin toplam geliri yaklaşık olarak (erzak ve hizmet yardımlarının değeri para değerine eklendiğinde) yıllık 720 bin sterlindir. Ordunun bütçesi 150 bin sterlindir. İdareninki 400 bindir. Geri kalanın önemli bir bölümü Dalai-Lama tarafından hükümetin dinsel harcamalarına ayrılmıştı. Ama hükümetin bu harcamalarının dışında, Bell, ruhbanların yıllık harcadıkları gelirin (manastır mülklerinin geliri, bağışlar ve dinsel hizmet ödemeleri) milyon lirayı büyük ölçüde aştığını düşünür. *Böylece, kilisenin bütün bütçesi ilke olarak devletinkinden iki, ordununkindense sekiz kat daha fazladır.*

Kişisel bir tahmine dayalı bu rakamların resmi niteliği yoktur. Ama bunlar askeri politikanın karşılaştığı muhalefetin nedenlerini aydınlatmıyor değildir. Eğer bir ulus kendi canlı güçlerini, neredeyse hiç çekincesiz, manastır örgütlenmesine ayırıyorsa, aynı zamanda bir orduya sahip olamaz. Ayrıca, dinsel yaşamla askeri yaşam arasında bir ayrım elbette mümkündür. Ama bütçe verilerinin sonunda gösterdiği şey, tam da tanrıya adanmışlığın tekelidir. Bir ordu kurmak rasyonel olarak gerekli olabilir, ama yaşamı temellendiren duyguya aynı ölçüde terstir; öze de aynı ölçüde zarar vermekte, aynı ölçüde rahatsızlığa yol açmaktadır. Bu kadar bütünlüklü bir karardan vazgeçmek kendinden vazgeçmek olur ve yağmuru önlemeye çalışırken boğulmaya benzer. Geriye, başlangıçta bu duygunun kendini nasıl dayattığını söylemek ve vaktiyle bir ülkenin baştan sona manastır olmasını istemenin derindeki nedenini göstermek kalır ki gerçek bir dünyanın bağrında, bu dünyaya dahil olan böyle bir ülke sonunda kendini yok eder.

7. *Lamacılığın İktisadi Açıklanışı*

Bu durumda, öncelikle iktisadın genel yasası fark edilmezse gerçek nedene erişilmez: Bütün olarak bir toplum daima geçinebilmesi için gerekenden fazlasını üretir, bir fazlalığa sahiptir. Onu belirleyen de özellikle bu fazlayı kullanma tarzıdır: Fazlalık, ajitasyonun, yapı değişimlerinin ve bütün tarihin nedenidir. Ama birden çok çözüm yolu vardır ve büyüme bunların en sıradanıdır. Büyümenin kendisinin de birçok biçimi vardır ve bunların her biri sonuçta bir sınıra gelip çarpar. Demografik büyüme engellendiğinde askerileşir, fetih zorunlu olur: Askeri sınıra erişildiğinde, fazlalık çare olarak dini israf biçimini alır, oyunlar ve gösteriler de bundan kaynaklanır; veyahut kişisel lüks halini alır.

Tarih büyümenin duraklamasını, ardından yeniden başlamasını kaydedip durur. Büyüyen görkemli yaşamın ve azalan savaşçılık faaliyetinin fazlalığa en insani çözüm yollarını sağladığı denge durumları vardır. Ama bu durumun kendisi toplumu yavaş yavaş çözer ve dengesiz kılar. Bundan böyle bazı yeni büyüme hareketleri hoşgörü gösterilebilir tek çözüm olarak ortaya çıkar. Bu rahatsızlık koşullarında, bir toplum, mümkün olduğu ölçüde, güçlerini artırmaya çabalar. Ahlaki yasalarını yeniden oluşturmaya hazırdır; diğer çareleri aniden dışlayan yeni amaçlar için fazlalıklara sahiptir. İslam, savaşçılığı savunarak her türlü müsrif yaşamı mahkûm etmiştir. Komşularının bir denge durumundan yararlandığı bir dönemde, karşısında hiçbir şeyin direnemediği büyüyen bir askeri yapıya sahip oldu. Bütün lüks biçimlerinin –önce Protestan, ardından devrimci– yepyeni bir eleştirisi, teknik gelişmeye dahil olmuş bir sanayi gelişim olasılığıyla çakıştı. Artığın en önemli bölümü, modern zamanlarda, kapitalist birikime ayrıldı. İslam oldukça kısa sürede sınırlarına ulaştı; sanayinin gelişimi de bütün bunları önceden sezmeye başlar. İslam fethetmiş olduğu dünyanın denge tarzına hiç çaba sarf etmeden gelir;[2] sınai ekonomisi ise, tersine, düzensiz bir hareketlilik içine girmiştir: Büyümeye mahkûm gözükür ama büyüme olasılığı eksiktir.

Bu tabloda Tibet'in konumu, bir anlamda, İslam'ın ya da modern dünyanınkinin tersidir. Çok eski zamanlarda, Orta Asya'nın uçsuz bucaksız yaylalarında, art arda yayılan istila dalgalarıyla, doğuda, batıda ve güneyde, yaşamın daha kolay olduğu bölgelere akınlar görülmüştür. Ama 15. yüz-

2) Bununla birlikte, uzun süre boyunca, denge durumuna gelen ve bir şehir uygarlığından yararlanan Müslüman ülkeler henüz göçebe olan başka Müslümanların avı oldular. Bunlar ilk fatihlerin imparatorluğunu devirdikten sonra ancak şehirleştiler.

yıldan sonra barbar yaylaların bu aşırı kalabalığı topların etkili direnişiyle karşılaşır.[3] Tibet'in şehir uygarlığı Orta Asya'da artığa başka bir yönde verilmiş bir çıkışın başlangıcı olur. Hiç kuşkusuz ki Moğol fatih sürüleri kendi dönemlerinde sahip oldukları bütün istila (uzam içinde genişleme) imkânlarını kullanmışlardı. Tibet ise bir başka çözümü benimsemiştir ki, bunu Moğollar da 16. yüzyılda benimseyeceklerdir. Yoksul yaylaların halkları zengin bölgelere düzenli olarak gelmeye mahkûmdular: *yoksa büyümeye son vermeleri gerekirdi;* barbarın bulduğu çare olan savaşçılıktan vazgeçmek ve enerjilerini tam istihdam edebilecekleri yeni bir iş bulmak zorundaydılar. Keşişlik Tibet'in icat etmek zorunda kalmadığı, ama başka çözümlerin *yanında* önem taşıyan bir fazlalık harcama tarzıdır. Uç çözüm, Orta Asya'da, fazlalığın *bütününü* manastıra aktarma şeklindedir. Günümüzde bu ilkeyi açıkça kavramak önemlidir: kendisindeki enerji sistemini hiçbir biçimde geliştiremeyen, (yeni teknikler ya da savaşlar yardımıyla) bunun hacmini artıramayan bir nüfus, üretmekten geri kalmadığı bir artığın *bütününü* tamamen yitirerek harcamalıdır. Ateşli silahların icadından sonra kusursuz bir biçime erişen Lamacılık paradoksu bu zorunluluğa denk düşer. Oyalayıcı herhangi bir şeyi olmayan ve sonuçta kapalı kutu gibi olan bir ülkenin radikal çözümü budur. Kendini savunma amacıyla insan yaşamlarını, zenginlikleri kullanma çaresi bile yoktur: çok yoksul bir ülke buna gerçekten kalkışamaz. İşgal bile etmeden istila edilir ve bir keşişin Bell'e sözünü ettiği ve Tibet'in zaman zaman istila edileceğini ama kimsenin orada kalmayacağını söyleyen *kitaplar* yalan söylememektedir. Böylece, daha zengin ve daha iyi silahlanmış bir dünyanın içinde, kendi kapalı kutusu içindeki yoksul ülke, fazlalık sorununa, kendi patlayıcı şiddetini *içeriden* engelleyici bir çözüm bulmalıdır: gayet kusursuz, karşıdarbelerden gayet muaf, birikime gayet ters olduğundan sistemin en ufak gelişiminin bile tahayyül edilemeyeceği bir içsel yapı. Keşişler kitlesinin bekârlığı nüfus azalması tehdidi bile getiriyordu. (Ordu başkomutanının Bell'e açtığı kaygı buydu). Manastırların gelirleri zenginliklerin tüketilmesini sağlıyordu, kısır bir tüketim kitlesini ayakta tutuyordu. Bu kitle daha baştan üretkenlikten yoksun ve ürünsüz olmasaydı denge hemen tehlikeye düşerdi. Laiklerin çalışması onları beslemeye yeterlidir ve kaynaklar pek artırılamayacak gibidir. Çoğu keşişin yaşamı güçtür (hiçbir şey yapmama avantajına sahip olmak sıkıntıya yol açmıyor değildir). Ama

3) Bkz. R. Grousset, *Bilan de l'Histoire*, Plon, 1946, 8: "A la source des invasions" içinde, s. 273-299.

Lamaların asalaklığı durumu öyle iyi çözümler ki, Charles Bell'e göre, Tibetli emekçinin yaşam düzeyi Hindu'nunkinden ya da Çinli'ninkinden yüksektir. Çalışırken şarkı söyleyen Tibetlilerin neşeli karakterini, hafif geleneklerini gülerek yaşamalarının kolaylığını (kışın soğuğu yine de şiddetlidir ve camı olmayan evlerde ateş de yoktur) vurgulama konusunda yazarlar hemfikirdir. Keşişlerin sofuluğu da bir başka durumdur: İkincil olarak önem taşır, ama bu olmadan sistem hayal edilemez. Ve Lama aydınlanmasının, açmak, vermek, yitirmek olan ve hesapla alakası olmayan tüketimin özünü ahlaki olarak gerçekleştirmediği ortadadır.

Tibet sistemi 16. yüzyıl sonunda Moğolistan'da yayıldı: Moğolların bu inanç değişikliği, dinden ziyade ekonomi değiştirmiş olmaları, Orta Asya tarihinin kendine özgü çözümü olmuştur. Oyunun bu son perdesi, yüzlerce yıllık istila çözümüne son vererek, Lamacılığın anlamını belirtir: Bu totaliter keşişlik, kapalı bir sistemin büyümesini durdurma ihtiyacına karşılık vermektedir. İslam bütün fazlalılığını savaşa ayırırken, modern dünya sanayi alet edevatına ayırır. Aynı şekilde, Lamacılık da tefekkür yaşamına, dünyada duyarlı insanın serbest oyununa ayırır. Tek bir tablonun farklı yanları gibi gözükse de, Lamacılık diğer sistemlerin zıddıdır: Amacı her zaman mal edinmek ve artırmak olan *faaliyetten* yalnızca o uzak durur. Yaşamı, kendisinden başka amaçlara tabi kılmaya –mecburen de olsa– son verir: doğrudan doğruya ve hiç beklemeden, yaşam kendi için amaçtır. Tibet törenlerinde, krallar döneminin anısı olan askeri biçimler, hâlâ parlak dans figürlerinde cisimleşmiştir; ama ortadan kaldırılması da ritüel bir temsilin konusu olan aşılmış biçimler olarak. Lamalar, şiddeti kabaca dışarıya dönük olan bir dünya üzerinde kazanılan zaferi kutlarlar. Onların zaferleri bu şiddetin içeride boşalmasıdır. Ama yine de daha az şiddetli değildir. Tibet'te, Çin'de olduğundan daha net biçimde, askerlik mesleği küçümsenir. On üçüncü Dalai-Lama'nın reformlarından sonra bile, soylu bir aile oğullarının subay olarak atanmasından şikayetçiydi. Bell istediği kadar İngiltere'de daha şerefli bir meslek olmadığını anlatıp dursun, aileler Dalai-Lama nezdinde nüfuzunu kullanması ve kütükten düşme talebini desteklemesi için ona rica ediyorlardı. Kuşkusuz ki keşişlik safharcama olmanın yanı sıra harcamaktan vazgeçmedir, bir anlamda çözüme kusursuz biçimde sırtını dönme koşuluyla elde edilen kusursuz çözümdür. Ama paradoksal değeri yakın dönemde iyice artan bu cesur çıkışa çok önem atfedilemez. Ekonomik dengenin genel koşullarına dair belirgin bir bilgi verir: İnsan faaliyetini kendi sınırlarının önüne yerleştirir ve askeri faaliyetin ya da üretim faaliyetinin ötesinde, hiçbir zorunluluğa tabi olmayan bir dünya tasvir eder.

IV. Kısım

Tarihsel Veriler III

Sanayi Toplumu

1. Kapitalizmin Kökenleri ve Reform

1. Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Max Weber, kapitalist örgütlenmede Protestanların ayrıcalıklı rolünü yalnızca analiz yoluyla değil istatistikler aracılığıyla da gösterdi.[1] Bugün bile herhangi bir bölgede Protestanlar çalışma yaşamına yönelirken, Katoliklerin özellikle serbest meslekleri seçtiği görülür. Çalışmaya tutkuyla bağlı, kârını ince ince hesaplayan bir sanayicinin ruh hali ile reformcu dinin incelikten uzak sertliği arasında bir yakınlık vardır. Bu yönelim içinde, en büyük rolü oynayan Luther'in doktrinler olmamıştır. Ama Calvinciliğin nüfuz alanı (Hollanda, Büyük Britanya, Amerika Birleşik Devletleri) bütün olarak sanayinin erken geliştiği bölgelere denk düşer. Luther yarı köylü, naif bir isyanı ifade etti. Calvin ticaret şehirlerinin orta sınıf özlemlerinin ifadesi oldu: Onunkisi ticari işlere aşina bir hukukçunun tepkileriydi.

Hızla ünlenen Weber'in tezleri çok sayıda eleştirinin konusu oldu. R. H. Tawney[2] bu tezlerin Calvinciliğin dönemin çeşitli ekonomik doktrinle-

1) "Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu" üzerinde ünlü incelemeleri olan *Die protestantische Ethik un der Geist des kapitalismus* önce *archiv für Sozialweissenschaft und Sozialpolitik*'te yayımlandı (c. XX ve XXI, 1904-1905) ve bunlar *Religionssoziologie*'nin birinci cildini oluşturur (Tubingen, 1921, 3 cilt, in-8).

2) *Religion and the Rise of capitalism,* ikinci baskı, New York, 1947, in-8.

rine karşıtlığını abarttıklarını ileri sürer: Gecikmiş teorinin başlangıçtaki öğretiden farklılıklarını ihmal ediyordu. Tawney'e göre, 17. yüzyılın ikinci yarısına dek püritenlerle kapitalizmin uyumu tam değildi: ekonomik verilerin nedeni olmaktan çok sonucuydu. Ama kendisinin de kabul ettiği üzere, bu çekinceler ille de Weber'in düşüncesine aykırı değildir. Ve Tawney, bu noktada, temel tepkilerden ziyade iktisat alanında ifade edilmiş doktrinlere bağlı kalır.

Dinsel bir kriz ile modern dünyanın doğduğu ekonomik altüst oluşun bağlantısını kesin olarak analiz etme onuru her koşulda Weber'indir. Başkaları, örneğin Engels,[3] bu bağları ondan önce hissetmiştir ama doğasını belirtmemişlerdir. Daha ilerde bunu elden geçirse de –örneğin Tawney'in eserinde– Weber işin özüne vurgu yapmıştır: Weber'den bu yana daha iyi ifade edilen sonuçlar belki de ikinci planda önemlidir.

2. Ortaçağ Doktrin ve Uygulamasında İktisat

Farklı iki dinsel dünyaya zıt iktisat türleri denk düşmüştür: Erken kapitalist ekonominin Roma Katolikliğiyle bağları, modern iktisadın Protestanlıkla bağlarından daha az güçlü değildir. Ama Weber şu olgu üzerinde ısrar ediyordu: Modern iktisat esasen kapitalist sanayidir, bu sanayinin gelişimine Katolik kilisesi ve teşvik ettiği ruh hali pek az kolaylık sunmaktadır; oysa ki Protestan dünya, yani Calvincilik, tersine, elverişli bir çıkış noktası gösterir. Yine de, öncelikle, Tawney'in yoluna kıyasla Weber'inkinden daha az uzaklaşan bir yola göre, mevcut kaynakların kullanım tarzı sorunu üzerinde durarak iki iktisadi alanın karşıtlığını belirtmek daha kolaydır. Ortaçağ iktisadını kapitalist iktisattan ayırt eden şey, asıl önem taşıyan yanıyla, statik olan birincisi fazla zenginlikleri üretken-olmayan bir şekilde tüketirken, ikincisinin biriktirdiği ve üretim aygıtının dinamik büyümesini belirlediğidir.

Trawney iktisat konusunda Ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin derin bir analizini yapar. Bunun özü, üretici faaliyetin Hıristiyan ahlakın yasalarına tabi olduğu ilkesi içinde verilmiştir. Toplum, Ortaçağ düşüncesinde, bütün canlı organizmalar gibi, homojen olmayan bölümlerden, yani işlevler hiyerarşisinden oluşan bir gövdeydi: ruhban, askeri aristokrasi ve çalışma birleşik bir gövde oluşturuyordu; çalışmayı oluşturan kısımlar ilk

3) Bkz. *Age.*, s. XXVII, no 11.

ikisine tabiydi (tıpkı başın gövdeye ve uzuvlara tabi olması gibi). Üreticiler soyluların ve din adamlarının ihtiyaçlarına katkıda bulunmalıydı; buna karşılık, birinciler koruma sağlıyordu, ikinciler ise tanrısal yaşama katılım ile faaliyetin kesin olarak tabi olması gereken ahlaki kuralları sağlıyordu. Ruhbanın ve soyluların hizmetinden kurtulmuş, doğanın bir bölümü olarak özerkliğe ve kendine özgü yasalara sahip iktisadi bir dünya fikri Ortaçağ düşüncesine yabancıdır. Satıcı malı *tam fiyatına* teslim etmelidir. Tam fiyat tüccarların erzak sağlama olasılığıyla tanımlanır. (Bu bir anlamda Marksizmin emek-değer teorisidir ve Tawney Marx'ı "skolastiklerin sonuncusu" olarak görür.) Ödünç verilen para bir kira bedeli olamaz ve kilise hukukunda faiz kesinlikle yasaktır. Din âlimleri, bir teşebbüste bulunmayı amaçlayan ve alacaklıya ahlaki bir kâr hakkı veren borç verme ile borçlunun tüketmesine hizmet eden ve haklı gösterilebilir bir yararı olmayan borçlar arasındaki farklılığa ihtiyatlı ve gecikmiş bir ilgi göstermişlerdir. Zenginin yedeği vardır: yoksulda ise yoktur, onun açlıktan ölmesini engelleyen zengin, verdiğinden daha fazlasını rahatsızlık duymadan isteyebilir mi? Bu, insanların değil Tanrı'nın olduğu söylenen uzamın değil, aradaki zamanın parasını ödetmektir. Ama zaman doğanın içindedir: Herhangi bir yerde para kârlı işletmeleri finanse etmeyi sağlasa da, doğal bir yasa "para + zaman" faktörlerine katma değer niteliği verir (olası kârın bir kısmıdır bu). Böylece, ahlak düşüncesi doğal yasaların inkârıdır: Kilisenin müdahalesi üretici güçlerin serbest gelişmesinin karşısındadır. Üretim Hıristiyan ahlakına göre bir hizmettir ve bunun tarzı (yükümlülükler, görevler ve ayrıcalıklar) amaçlarla (bunların yargıcı olan ruhbanla) belirlenir, yoksa doğal bir hareketle değil. Bu, iktisadi düzene dair rasyonel ve ahlaki –ama statik– bir anlayıştır: Tanrısal, teleolojik bir kozmogoni güçler oyununun belirlediği evrim fikri için neyse bu da odur. Ortaçağ'da dünya gerçekten kesin olarak verili gözükür.

Ama biçimsel yargılar yalnız değildir. Ortaçağ iktisadının doğası teologların ve hukukçuların yazılarında bütünüyle mevcut olmayabilir. Gerçek pratik teorinin kesinliğinden uzak olduğu ölçüde, bu pratik içinde tanımlanmış olmayabilir. Ayrıncı bir öğe belki de bir toplumun zenginliğe verdiği anlama bağlıdır. Bu anlam, buna sahip olanların ortak olarak ifade ettiği bakış açılarından farklıdır ve bunu olguların teorik kurallara karşıtlığında aramak da kuşkusuz ki boşuna olur. Formüle edilmemiş olsa bile, iktisadi bir sistemin doğasını belirleyebilen güçlü ve açıkça belirgin hareketlere bağlıdır.

Zenginlikler, onlara sahip olmaktan beklediğimiz avantaja bağlı olarak anlam değiştirir. Örneğin Jean için evlilik ihtimalidir, Robert için

aylaklıktır, Edmond için toplumsal mevki değişimidir. Ama verili bir dönemde sabitler vardır. Kapitalist çağda baskın çıkan avantaj, yatırım yapma olasılığıdır. Bu özel bir bakış açısı değildir: Jean, Robert, Edmond tasarruflarını farklı niyetlerle yatırırlar ve Jean'ın niyeti bir toprak satın alan Jacques'ınkiyle aynıdır. Ama mevcut kaynakların önemli bir bölümü üretici güçlerin büyümesine ayrılmıştır. Bu özel olarak hiçbir kişinin nihai amacı değildir, ama belirli bir dönemdeki toplum kolektif olarak bunu seçmiştir: Mevcut kaynakların kullanımında işletmelerin ve alet edevatın genişlemesine öncelik vermiştir; başka deyişle, *zenginliklerin artışı* dolaysız kullanıma tercih edilir.

Ama Reform'dan önce durum böyle değildi. Bir büyüme ihtimali verili değildi. Kullanılmayan toprakların tarıma açılmasıyla, teknik değişimlerle, yeni ihtiyaçların kaynaklandığı yeni ürünlerin ortaya çıkışıyla bir gelişime davetiye çıkarılır. Ama bir toplum bütün ürünlerini tüketmeye de yönelebilir. Bundan böyle ona gereken, herhangi bir şekilde, sahip olduğu kaynakların fazlasını imha etmektir. Aylaklık bunun en basit yoludur. Aylak, kendi geçinmesi için gereken ürünleri ateş kadar eksiksiz bir şekilde imha eder. Ama bir piramidin yapımında çalışan işçi de bu ürünleri aynı nafilelikte yok eder: Kârın bakış açısından piramit hatalı bir anıttır; dev bir çukur açıp içini doldurmak ve toprak yığmak... Alkol gibi, tüketimi daha fazla çalışmamıza hizmet etmeyen, hatta bir süreliğine üretme gücümüzü elimizden alan besinler tüketirsek de aynı sonucu elde ederiz. Aylaklık, piramit ya da alkolün, üretici faaliyet üzerindeki, atölye ya da ekmek üzerindeki avantajı, kullandıkları kaynakları karşılıksız –kârsız– tüketmektir: Bunlar basitçe *hoşumuza gider,* onları *zorunluluk olmaksızın tercih edişimize* denk düşerler. Üretici güçlerin artmadığı –ya da yavaş arttığı– bir toplumda bu hoşluk, kolektif biçimi altında, zenginliğin değerini ve böylelikle de ekonominin doğasını belirler. Üretimin sıkı sıkıya (ama kimi zaman tamamen dışsal olarak) tabi olduğu ilkeler ve ahlaki kurallar, ürünlerin kullanımına (en azından, tözlerin ötesinde kullanılabilir kalana) karar veren bu hoşluktan daha az anlamlıdır. İktisadi toplumu belirleyen şey âlimlerin teorileri değildir, ama hoşluk gereği, katedrallere ve manastırlara, aylak rahip ve din adamlarına duyulan ihtiyaçtır. Başka deyişle, *Tanrı'nın hoşuna giden* sevap *işleri* (Ortaçağ toplumunda insan hoşlanamaz!) genel olarak mevcut kaynakların tüketim tarzını belirliyordu.

İktisadın bu dinsel belirlenimi şaşırtıcı değildir: hatta dini de belirler. Din, fazla zenginliklerin kullanımına –kullanımına ya da en azından işe

yarayan değerinin imhasına– bir toplumun verdiği rızadır. Aşırı zayıflamış tinsel bir yaşam, üretmede kullanılabilecek bir zamanı çalışmadan çekip aldığında, yalnızca *kâhin* olmaya son veren zengin maddi görünümünü dinlere veren de bu olur. Tek nokta, yararlılık yokluğudur, bu kolektif belirlenimlerin *karşılıksızlığıdır.* Bu karşılıksız faaliyete doğaüstü bir etkinlik düzeninde sonuçlar atfettikleri ölçüde, insanların bir anlamda ona *hizmet ettikleri* doğrudur. Ama tam da bu düzlemde karşılıksız olmaları, öncelikle zenginliklerin yararsız tüketilmesi koşuluyla hizmet ederler.

Dinsel etkinlikler –kurban törenleri, şenlikler, şatafatlı gösteriler– bir toplumun fazla enerjisini emerler, ama genellikle birincil anlamı etkin eylemler dizisini parçalamak olan şeye ikincil bir etkinlik atfedilir. Bundan, dinsel alanı dolduran büyük bir rahatsızlık doğar – bir yanılgı, aldanma duygusu. Tarlaların verimliliği gibi kaba bir sonucu amaçlayan bir fedakârlık, dinin tehlikeye attığı *tanrısallık, kutsallık* ölçüsünde bir basitlik olarak hissedilir. Hıristiyanlıkta *kurtuluş*, prensip olarak, dinsel yaşamın sonunu üretici faaliyet alanından kurtarır. Ama müminin kurtuluşu meziyetlerinin ödülüyse eğer, eserleriyle buna erişebilirse, onun gözünde yararlı çalışmayı sefil kılan ardışıklığı dinsel alana en derinden dahil etmekten başka bir şey yapmaz. Böylece, bir Hıristiyanın kendi kurtuluşunu sağlamaya çalıştığı bu *eserler* dine hakaret olarak kabul edilebilir. Sonuçta basitçe kurtuluşu seçmek bile lütfun hakikatine ters gözükmektedir. Lütuf, yalnızca *şeyler* gibi nedensel ardışıklığa tabi olamayacak tanrısallıkla uyum sağlayabilir.

3. Luther'in Ahlaki Tutumu

Ortaçağ'da yapılan hayır işleri, dinsel cemaatler ve dilenci keşişler, şenlikler ve hac yolculukları belki Luther'i –suiistimal nedeniyle– bu kadar tiksindirmiyordu: Luther'in başlangıçta inkâr ettiği şey bu yollarla elde edilen üstünlüklerdi.[4] İncil'in servete ve lükse düşmanlık prensibi arasındaki bir çelişki nedeniyle masraflı bir iktisadi rejimi mahkûm ediyordu: ama bireysel servette masrafa kalkışarak göğü kazanma olasılığındansa, servetin kendisine daha fazla itiraz ediyordu. Düşüncesini, tanrısal bir dünyanın uzlaşmadan arınmış, bu dünyanın bağlantılarına kesinlikle yabancı gözüktüğü bir nokta üzerinde belirgin bir şekilde yoğunlaştırdı.

4) Bkz. *A.g.e.*, s. 99.

Aşırı uçta, günahının bağışlanmasını satın alan Romalı mümin imkânlarını cennette bir sürenin satın alınmasında kullanma gücüne sahipti (aslında bu kaynaklar ruhbanın refahına ve aylaklığına katkıda bulunuyordu). Serveti yararlı kılmanın ve muzaffer dünyaya geri vermenin (günah dışında) hiç yolunun olmadığı Lutherci anlayış buna kökten karşıydı. Luther'in öğrencisi bu dünyada nafile –ya da suçlu– olmayacak hiçbir şey *yapamazdı*, oysa ki Roma'nın yandaşı kiliseyi Tanrı'nın yeryüzündeki ışıltısı yapmaya davet edilmişti. Ama tanrısallığı bu dünyanın eserlerinde ışıldatan Roma, bu tanrısallığı acınası bir düzeye indiriyordu. Luther'in gözünde tek çare, imanın derin içsel yaşamı olmayan her şeyi, *yapabileceğimiz* ve *gerçekten* gerçekleştirebileceğimiz şeyi Tanrı'dan kesin olarak ayırmaktaydı.

Sonuç olarak servet, üretici değerin dışında, anlamda yoksundur. Tefekküre dayalı aylaklığın, yoksullara bağışın, seremonilerin ve kiliselerin görkeminin en ufak bir bedeli bile kalmamıştı artık ya da bunlar şeytanın işareti olarak kabul gördüler. Luther'in doktrini, kaynakların yoğun tüketimine dayalı bir sistemin inkârının tamamlanmasıdır. Dünyevi ve düzenli ruhbanların çok büyük ordusu Avrupa'nın fazla servetlerini har vurup harman savuruyordu, soyluları ve tacirleri de kendilerine rakip olacak israflara teşvik ediyordu: Luther'i ayağa kaldıran şey skandal oldu, ama bunun karşısına dünyanın daha bütünlüklü bir inkârını çıkartabildi. İnsanlara cennetin kapılarını açma imkânını dev bir israf haline getiren kilise çetrefil bir duygu veriyordu: Yeryüzünü gökyüzü gibi semavi kılmayı pek başaramamıştı. Aynı zamanda her bir sorumluluğuna da sırtını dönmüştü. Ama iktisadı görece bir istikrar içinde tutabilmişti. Roma kilisesinin, bir Ortaçağ şehrinin yarattığı dünyadaki imge içinde, servetlerin dolaysız kullanımının etkisini iyimser bir şekilde tahayyül etmiş olması tuhaftır. Bu kullanım bir çelişkiler yumağı içinde etkili oldu ama onun ışığı bize kadar ulaştı: Ardından gelen ve servetin dolaysız değerini yitirerek esasen üretici güçleri artırma olasılığı anlamına geldiği saf yararlılık dünyası aracılığıyla gözümüzde hâlâ ışıldamaktadır.

4. Calvincilik

Luther'in tepkisi kesinlikle olumsuzdu. Ona göre, insanın dünyevi faaliyeti içinde Tanrı'ya karşılık vermesi ne ölçüde güç olsa da, bu yine de ahlak yasasına tabidir. Luther faize karşı kilisenin geleneksel lanetini koruyordu ve arkaik iktisat anlayışına duyulan tiksintiyi genellikle ticarete karşı da

hissediyordu. Ama Calvin faizle borç verme ilkesinin mahkûm edilmesinden vazgeçerek, genel olarak ticaretin ahlaka uygunluğunu kabul etti. "Ticaret neden bir mülke sahip olmaktan daha fazla getiriye sahip değil? Tüccarın kârı kendi ustalık ve özeninden değilse, nereden gelmektedir?"[5] Bu nedenle Weber Calvinciliğe kapitalist ruhun oluşumunda temel bir değer atfeder. Başlangıçta bu Cenevreli ya da Hollandalı ticaret burjuvazisinin diniydi. Calvin iktisadi gelişmenin öneminin ve koşullarının farkındaydı, hukukçu ve pratik biri olarak konuşuyordu. Weber'in düşüncesini sürdüren Tawney de, Calvin'in düşüncesinin yayılmasının burjuva dünyası için taşıdığı anlamı belirgin kıldı: Tawney'e göre,[6] Marx günümüzde proletarya için neyse Calvin de döneminin burjuvazisi için oydu: Örgütlenme ve doktrin getiriyordu.

Temel düzlemde doktrin Luther'inkiyle aynı anlamdaydı. Calvin de Luther gibi meziyeti ve eserleri reddeder; ama onun biraz daha farklı ifade edilmiş prensipleri daha fazla anlam taşıyordu. Onun gözünde amaç "kişisel kurtuluş değil, Tanrı'nın yüceltilmesiydi ve bunu da yalnızca duada değil eylemde de aramak gerekiyordu – mücadele ve çalışma yoluyla dünyanın kutlanması. Çünkü kişisel meziyeti bütünüyle mahkûm etmesine rağmen Calvin son derece pratiktir. Hayır işleri kurtuluşa erişmenin bir yolu değildir, ama bunlar gerçekten erişilen kurtuluşun kanıtı olarak kaçınılmazdır."[7] Kilisenin verdiği değerden yoksun kalan çalışma, bir anlamda yeniden dahil edilmiştir ama bunlar farklı türde işlerdir. Servetin boş yere harcanması Luther'in doktrininde olduğu gibi reddedilir ve tefekküre dayalı aylaklıktan, gösterişe dayalı lüksten ve üretken-olmayan sefaletin beslediği hayır biçimlerinden çekilip alınan değer, yarar temelindeki erdemlere ayrılır: Reformcu Hıristiyan mütevazı, tutumlu, çalışkan olmalıydı (en büyük çabayı ticari, sınai mesleğine sarf etmeliydi...); hatta üretici faaliyeti norm edinmiş prensiplere aykırı dilencilik bile önlenmeliydi.[8]

Calvincilik, bir anlamda, Luther'in gerçekleştirdiği değer altüst oluşunu zıt sonuçlarına taşımıştı. Calvin, kilisenin ileri sürdüğü tanrısal güzel-

5) Akt. Tawney, *a.g.e.*, s. 105.
6) *A.g.e.*, s. 112.
7) *A.g.e.*, s. 109.
8) Tawney'in dilenciliğin ve serseriliğin bastırılması konusunda söylediği her şey (bkz. s. 265) çok çarpıcıdır. İktisadi çıkarın ideoloji üzerindeki etkisi ender olarak daha iyi fark edilir. *Üretici olmayan* sefaleti ortadan kaldırmaya kararlı toplumun kabalığı otoriter ahlakın en sert biçimlerine varır. Berkeley piskoposu, "kaşarlanmış dilencileri tutuklamak ve birkaç yıl boyunca onları kamunun malı köleler haline getirmek" fikrini ileri sürmüştür (*a.g.e.*, s. 270).

liğin insani biçimlerini inkâr etmekle yetinmiyordu. İnsanın imkânlarını yararlı işlerle sınırlayarak, Tanrı'yı yüceltme aracı olarak insana verdiği şey, kendi şanının inkârıydı. Calvinci eserlerin gerçek kutsallığı kutsallığın terk edilmesinde, bu dünyada bir görkem halesine sahip her yaşantının inkârında yatıyordu. Tanrı'nın kutsanması insan yaşamının kutsallıktan çıkarılmasına bağlıydı. Bu bilgece bir çözümdü, çünkü insanın eserleri bir kez boşuna olarak nitelenince, geride hareket etme gücü, daha doğrusu zorunluluğuyla bir insan kalır ve ona da eserlerin nafile olduğunu söylemek yetmez. Toplumsal karmaşanın bireye atfettiği mesleğe, göreve bağlılıkta yeni bir şey yoktu, ama Calvinciliğin ona verdiği derin anlamı ve tamamlanmış değeri ilk kez ediniyordu. İlahi zaferi kilisenin uzlaşmalarından çekip çıkarma kararının, insanın yücelikten yoksun etkinliklere kendini tamamen adamasından daha bütünsel bir sonucu olamazdı.

5. Reformun Uzak Etkisi: Üretim Dünyasının Özerkliği

Weber'in görüşlerinin devamı olarak, kapitalizmin ruhu karşısındaki bu tutum düşünüldüğünde, sınai atılıma bundan daha uygun bir şey hayal edilemez: Bir yandan aylaklığın ve lüksün mahkûmiyeti, diğer yandan işletmelerin değerinin onaylanması. Evren denen sonsuz servetin dolaysız kullanımı katı anlamda Tanrı'nın hakkı olduğundan, insan, hiç çekincesiz çalışmaya, servetin –zamanın, her türden geçim aracının ve kaynağın– kutsanmasına, üretim aygıtının gelişimine hasredilmişti.

Tawney kapitalizmin fazladan bir öğe daha gerektirdiği olgusu üzerinde durur: Kişisellikten uzak iktisadi güçlerin serbestçe büyümesi ve genel atılımı bireysel kâr arayışına bağlı olan iktisadın doğal hareketinin serbest kalması. Kapitalizm ticari, mali ya da sınai işletmeler adına bir servet birikimi değildir yalnızca, aynı zamanda genel bireyciliktir, işletmelerin özgürlüğüdür. Kapitalizm, ahlaki ilkesi işletmenin topluma tabi olması olan, fiyat denetimini dayatan, manevralara karşı mücadele eden ve faizle ödünç vermeye ciddi kısıtlamalar dayatan eski iktisadi yasalarla birlikte var olamazdı. Tawney[9] Calvinciliğin egemen olduğu ülkelerde (Calvin ve Théodore de Bèze'le birlikte Cenevre'nin ya da John Knox'la birlikte İskoçya'nın durumu buydu) kolektivist bir diktatörlüğe yöneldiğini gözlemler. Fakat bu "düşman bir yönetimin kuşkulu bakışları altında,

9) *A.g.e.*, s. 113.

savunmada yaşayan bir azınlık" olsa da, aşırı bireyciliğe kayıyordu. Gerçekten de, yalnızca İngiltere'de, 17. yüzyılın ikinci yarısında püritenler serbest kâr arayışı ilkesini Calvinci geleneğe bağladılar. İktisadi yasaların bağımsızlığı ancak bu geç tarihte ortaya konmuş ve üretim alanında dinsel dünyanın ahlaki egemenliğinden feragat edilmiştir. Ama bu gecikmiş evrimin önemini abartma riski vardır. Birincil önem verilen bu evrimin temel bir güçlüğü çözmesi gerekir. İktisadi açıdan, Reform'da belirleyici etki gösteren şey, prensiplerin dile getirilmesinden ziyade zihniyetlerin eğilimiydi: Bu eğilim ancak başlangıçta gizlenmek koşuluyla etkili olabilirdi. Değişim ancak ahlaki otoriteleri dokunulmaz olan ve doğrudan doğruya kâr edinen yüksek merciler adına konuşan insanların gerçeğiyse anlam taşır. Gerekli olan şey, tacirlerin doğal itkilerini tamamen serbest bırakmaktansa, onları egemen bir ahlaki konuma çıkarmaktı. Öncelikle Ortaçağ ekonomisini temellendiren otoriteyi yok etmek gerekiyordu. Bu, kapitalist çıkar ilkesini doğrudan doğruya dile getirerek olamazdı. Bu durum, Reform doktrinlerinin sonuçlarının ortaya çıktığı geç dönem kapitalizminin pek savunulamaz nitelikte olduğunu *a priori* açıklamaktadır. Kapitalizmin ruhunun ve anlayışının neredeyse hiçbir zaman saf halde ifade edilmemiş olması kayda değerdir. 18. yüzyılın ortasında Amerikalı Benjamin Franklin'in ifade ettiği bu prensipler konusunda Weber'in yaptığı gibi, bunların kapitalizmin ruhunu neredeyse klasik bir saflıkla ifade ettikleri istisnai olarak söylenebilir. Ama bunları belirterek, bir hazırlıkta bulunmadan, yani onlara öncelikle erişilmez bir tanrısallık kisvesi giydirmeden bütün bunları ortaya dökmenin imkânsız olduğunu göstereceğim.

> Franklin şöyle yazar: "Unutma ki vakit nakittir; bir günde on şilin kazanabilecek olan ve günün yarısında gezinip dolaşan ya da odasında tembellik eden kişi, kendi zevki için altı pens harcadığında, ayrıca beş şilini de harcadığını ya da suya attığını hesaplamalıdır. Unutma ki üreme gücü ve verimlilik paraya özgüdür. Para parayı doğurur, paranın da torunları olur ve bu böylece sürer. Beş şilin altı şiline, sonra yedi şilin üç pense dönüşür ve bu böyle sürer, ta ki bir sterlin olana dek. Para ne kadar çoksa o kadar çok üretir, öyle ki sonunda kâr giderek daha hızlı büyür. Bir dişi domuz öldüren bininci kuşaktan torununa kadar öldürür. Beş şilinlik bir parayı öldüren, onun üretebileceği her şeyi, dizi dizi sterlinleri öldürür."

Reformdan önce, üretken-olmayan yaygın tüketimi ve yaşamlarını özgürce seçme imkânı olanların aylaklığını aklamaya devam eden dinî

kurban anlayışına bundan daha hayasızca aykırı bir şey olamaz. Elbette ki, Franklin'in prensibi iktisadı yönetmeye –ender olarak ifade edilmekle birlikte– devam ediyor (açmaza sürüklediği ise kesindir). Ama Luther döneminde, kilisenin prensibine açıkça karşı çıkmak için bunu dile getirmek olmazdı.

Doktrinlerin labirentleri arasındaki yavaş ilerleyişi Luther'in skandal yaratan Roma yolculuğundan Franklin'in çetin çıplaklığına varan zihniyet şimdi düşünüldüğünde, bunun ayrıcalıklı bir yönünü unutmamak gerekir. Bu izlenim, belirleyici nitelik taşıyan kararlı bir hareketten kaynaklanmaz ve yönelimde bir sabitlik olsa da, dışarıdan, üretici güçlerin gerekliliğinden kaynaklı gibi gözükür. Zihniyet, el yordamıyla ilerlerken, bu gerekliliğe cevap vermeye çalışır, tereddüdü bile buna yardım eder, ama tek başına nesnel gereklilik hedefe tereddütlü bir yaklaşımı sürdürür. Bu, dine belirleyiciliğini geri verdiği –belki haksız yere– varsayılan Max Weber'in anlayışına biraz terstir. Ama Reformun devrimi, Weber'in gördüğü gibi, elbette derin bir anlama sahiptir: Yeni bir iktisat biçimine geçiş. Büyük reformcuların duygusu yeniden incelenirse, aşırı sonuçları dinsel saflık gerekliliğine bağlanarak şu söylenebilir: Kutsal dünyayı, üretici-olmayan tüketim dünyasını yıkarak yeryüzünü üretim insanlarına, burjuvalara teslim etmektedir. Bu onların ilk anlamlarını asla ortadan kaldırmaz: Bunlar, dinsel alanda bir aşırılık (imkânsız bir aşırılık) değerine sahiptir. İktisadi düzen içinde bir başlangıcı temsil etmişlerdir; yine de burjuvazinin dünyaya gelişine yol açtıkları ve bunun tamamlanmış halinin de iktisadi insanlık olduğu inkâr edilemez.

2. *Burjuva Dünyası*

1. Eserlerde Mahremiyet Arayışının Temel Çelişkisi

Metanın –şey'in– üstünlüğü ve özerkliği üzerinde kurulu sanayi toplumunun kökeninde, işin özünü *–ürpertiyle ürküten ve hayran bırakan şeyi–* faaliyet dünyasının, *şeyler* dünyasının dışına yerleştirmenin tersi yönde bir irade bulmaktayız. Ne şekilde öğretilirse öğretilsin, bu, genel olarak kapitalist bir toplumun insanı *şeye* (metaya) indirgediği olgusunun tersi yönde değildir. Din ve iktisat, tek bir hareket içinde, kendilerini borçlandıran şeyden kurtulmuşlardır: ilki dindışı hesaptan, ikincisi dışarıdan verilen sınırlardan. Ama bu temel karşıtlık (öngörülemeyen bu çelişki) yalnızca yüzeysel bir öneme sahip olmakla kalmaz. Calvinciliğin en cesur şekilde çözdüğü sorun, dinsel olgunun tarihsel incelenmesinin hep sahip olduğu önemle sınırlı değildir. Bu, gerçekten de, bize egemen olan sorundur. Genel olarak din insanın kendini bulma, daima tuhaf bir şekilde yolunu şaşırmış bir mahremiyeti yeniden elde etme yönündeki daimi arzusuna cevap verdi. Ama her dinin yanılgısı insana yalnızca çelişik bir cevap vermesidir: *mahremiyetin dışsal* bir biçimi. Böylece, ardışık çözümlerin tek yaptığı şey problemi derinleştirmek olur: Mahremiyet dışsal öğelerden asla gerçekten kurtulamamıştır; bu dışsal öğeler olmadan *anlamlı* olamaz. Kutsal kâseyi ele geçirdiğimizi sandığımızda yalnızca *şeyi*

yakalamış oluruz, elimizde kalan kulplu bir tencereden başkası değildir...

İnsanların günümüzdeki arayışı, Galaad'ın ya da Calvin'in arayışından ne konusuyla ne de bulguyu takip eden hayal kırıklığıyla uzaktır. Ama modern dünya bununla başka bir şekilde uğraşır: Yanılsama yaratan hiçbir şey aramaz ve *şeylerin* ortaya koyduğu problemleri doğrudan doğruya çözümleyerek temel bir başarı sağlamaya çalışır. Belki de kesinlikle haklıdır: Genellikle, kusursuz ayrılık zorunlu görülür. Biz eğer bir iyilik arayışı içindeysek, yalnızca *şeyler* faaliyetin kapsamı içinde olduğundan, ve araştırma bizi daima faaliyete dahil ettiğinden, *şeylerden* başka bir şeyi aramayı düşünemeyiz. Roma kilisesinin Protestan eleştirisi (aslında, eserler yoluyla faaliyet arayışı) tuhaf bir kuruntu vesilesi değildir; ve insanlığı özellikle *edime* yönelten, daha öteyi hedefletmeyen –ki bu *şeylerin düzeni* içinde yapılabilir– nihai (dolaylı) sonucu, tek doğru çözümdür. Eğer insan sonunda kendini bulmak istiyorsa, kendisinden uzaklaştıran yolları takip ederek boşuna kendini aramış olur. Bu yolları takip etmekten umabileceği tek şey, düzenlemek, sonuç olarak hizmet etmektir; aslında bu *şeyler* ancak ona hizmet etmek içindir.

Dolayısıyla, insanın, iktisadın problemini çözmeden onun hakikatini bulamayacağını düşünmek yerinde olur; ama, bu *zorunlu* koşulda, bunun *yeterli* olduğunu söyleyebilir ve buna inanabilir; fiziksel düzenlemeler içinde gerekli olan –bunlar olmadan ihtiyaçları karşılanamaz– *şeyler* içinde verili gerekliliklere cevap verir vermez kendisinin serbest kalacağını ileri sürebilir.

Bununla birlikte bir güçlük onu engelleyecektir: vazgeçtiği şeyi ancak daha eleştirel yollarla kavrayabilir, kavrayacağı hiçbir şey ondan önce arayanların kavradıklarından farklı olmayacaktır: Her zaman olduğu gibi, yalnızca *şeyleri* kavrayacaktır ve onların gölgesini kovaladığı av sanacaktır.

Maddi sorunun çözümünün *yeterli* olduğu tezinin öncelikle en kabul edilebilir tez olduğunu savunuyorum.[1] Ama anahtarı bu noktada verili olan yaşam problemlerinin çözümü –insanın yalnızca bir *şey* olmaması, *başına buyruk var olması*–, maddi gerekliliklere tatminkâr bir cevabın kaçınılmaz sonucu olsa da, zaman zaman çakıştığı bu cevaptan kökten ayrı kalır.

Bu nedenle, sonucu kapitalizm olan Calvinciliğin temel bir problemin habercisi olduğunu söyleyebilirim: *Araştırmanın sürdürülüşü tam da insanı kendinden uzaklaştırırken insan kendini nasıl bulabilir ya da nasıl yeniden bulabilir?*

1) En azından mümkün olanın sonuna kadar gitmeyi sağlayan tek tezdir.

Şaşırtıcı bir problemin modern zamanlardaki farklı konumları, şu an için tarihte işin içinde olan şeyle birlikte, bize önerilen gerçekleşmenin de bilincine varmaya yardım eder.

2. Reform ile Marksizmin Benzerliği

Reformcuların yaklaşımı ve çıkardıkları sonuçlar düşünüldüğünde, "İnsanın kendinden, şu an bizim kendimizden uzak oluşumuzdan daha az uzak olduğu bir dünyanın dengesine ve nispi istikrarına son verdi" sonucuna varmak paradoksal mı olacaktır? Gerçekten de, insana ihanet etmeyen bir insanlık figürü arayarak, bu uçsuz bucaksız boş alanlardan, bu kenar mahallelerden, görünümü sanayi toplumlarının doğasını ifade eden bu fabrikalardan kaçarak ve gotik çan kulelerinin yükseldiği ölü şehirlere yönelerek, kişisel olarak bizim şaşırmamız kolay olur. Günümüz insanlığının, kendine ait parıltıyı tanıyabileceği bir yüz edinmenin bugüne dek koruduğu sırrını yitirdiğini inkâr edemeyiz. Kuşkusuz ki, Ortaçağ'ın "eserler"i bir anlamda yalnızca *şey*'di: Tanrı'ya verdiği serveti, daha ilerdeki erişilmez saflığı içinde hayal eden kişiye bütün bunlar haklı olarak sefilce gelebilir. Bununla birlikte, Ortaçağ'a özgü toplum figürü[2] günümüzde "yitirilmiş mahremiyet"i anıştırma gücüne sahiptir.

Bir kilise belki bir *şey*'dir: Şey olduğu kesin olan bir saman ambarından pek az farklıdır. *Şey*, bizim dışarıdan tanıdığımız şeydir, bize fiziksel gerçeklik olarak verilmiş olandır (kullanışlılığın sınırında, ihtiyatsızca kullanılabilir). Biz *şeye* nüfuz edemeyiz ve kelimenin üretici anlamında anlaşılan herhangi bir yararlılığa uygun olsa da olmasa da ancak maddi nitelikleriyle anlam taşır. Ama kilise mahrem bir duyguyu ifade eder ve mahrem duyguya hitap eder. O belki de bina denen *şeydir*, ama gerçekten saman ambarı olan *şey*, ürünlerin yerleştirilmesine elverişlidir: Ona verilen fiziksel niteliklere indirgenir, onu bu kullanıma tabi kılmak için, masrafları iskonto edilen avantajlarla ölçülür. Kilisede mahremiyetin ifadesi, tersine, çalışmanın işe yaramaz bir şekilde tüketilmesine karşılık düşer: Binanın amacı, binayı daha baştan fiziksel yararın dışına çıkartır ve bu ilk hareket bir işe yaramaz süslemelerin bolluğu içinde ortaya çıkar. Çünkü bir kilisenin yapılması mevcut çalışmanın yararlı

2) Ortaçağ figürü, burada, Reformun ve iktisadi sonuçlarının bizi özellikle ayırdığı en yakın biçimden başkası değildir. Ama antik figür, Doğu figürleri ya da vahşi figürler bizim gözümüzde aşağı yukarı aynı ya da daha saf anlama sahiptir.

bir amaç için kullanımı değil, bu çalışmanın tüketimi, yararının imhasıdır. Mahremiyet bir *şey* tarafından tek bir koşulla ifade edilir: Bu *şey*, özünde bir *şey*'in tersi, bir ürünün, bir metanın[3] tersi olmalıdır; bir tüketim ve bir kurban etme olmalıdır. Mahrem duygu bir tüketim olduğuna göre, onu ifade eden şey tüketimdir, yoksa bunun inkârı olan *şey* değil. Kapitalist burjuvazi kiliselerin yapımını ikinci plana itti ve bunun yerine fabrika yapımını tercih etti. Ama kilise bütün Ortaçağ sistemine egemendi. İnsanların ortak işler için toplaştığı her yerde o da çan kulelerini yükseltiyordu: böylece, en aşağılık eserlerin, somut çıkarlarından arınmış daha yüksek bir amacı olduğu ta uzaktan belirgin bir şekilde görülüyordu: Bu amaç Tanrı'nın yüceliğiydi, ama Tanrı, bir anlamda, algılanan derinliğin kaygısı içinde, insanın *mesafeli* bir ifadesi değil midir?

Bunu derken, geçmiş bir dünyanın nostaljisi yine kestirme bir yargı üzerinde temellenmiştir. Hayvanın karanlık mahremiyetinin dünyanın engin akışından pek az ayrıldığı bir zamana dair özlemim, fiilen yitirilmiş bir iktidarı belirtir; ama benim için daha fazla önem taşıyanın ne olduğu burada belli değildir. İnsan, hayvanlığı terk ettiğinde dünyayı yitirse de, biz olan ve –bir anlamda– hayvanın bilincinde olmadığı bir sahiplenmeden daha fazla olan şey, onu yitirmenin bu *bilinci* de olur: o, tek kelimeyle *insandır*, benim için tek önem taşıyan ve hayvanın olamayacağı şey. Aynı şekilde, romantik Ortaçağ nostaljisi aslında bir terk etmedir. Servetin üretici olmayan kullanımının tersi olan sanayi atılımına karşı bir protesto anlamı taşır; katedrallerde (modern toplumun indirgendiği) kapitalist çıkara verilen değerin zıddıdır. Bu duygusal üzüntü, özellikle, modern dünyada insanın içsel hakikatinden belirgin biçimde ayrıldığını gören gerici bir romantizmin ürünüdür. Bu nostalji, sanayi atılımının temelinde, muhalefet ve değişim ruhunu, dünyanın imkânlarının sonuna dek her yanda gitme zorunluluğunu görmeyi reddeder. *Kutsal eserlerin* Protestan eleştirisi hakkında, dünyayı dindışı eserlere bıraktığı, tanrısal saflık talebinin tanrısallığı sürgüne göndermeyi ve insanı tanrısallıktan ayırmayı başardığı kuşkusuz söylenebilir. Nihayet, buradan yola çıkarak şu da denebilir ki, *şey*, işletme için yaşadığı ölçüde ve şimdiki zamanın içinde giderek daha az yaşayarak insana egemen olmuştur. Ama *şeyin* egemenliği asla eksiksiz değildir ve derin anlamıyla aslında bir komedidir: Ancak kısmen kötüye kullanır, oysa ki uygun bir karanlık çöktüğünde yeni bir hakikat fırtınaya dönüşür.

3) Şu da eklenebilir: üreticinin ya da tacirin kullanıma sonsuzca hazır malzemesinin.

Eyleme batmış kişiye indirgenemeyen, erişilmez bir tanrısallığın Protestan konumu, bizim gözümüzde tutarlı bir anlama sahip değildir: Sanki konumun kendisi tanımladığı tanrısallığa benzemek zorundaymış gibi, onun bu dünyada olmadığı bile söylenebilir (bu uzlaşılmaz gerekliliğe yabancı olan günümüzün Protestan yaklaşımı daha *insanidir*). Ama bu yokluk belki de yalancıdır, kimsenin ortaya çıkarmadığı ve her yerde olan hainin yokluğuna benzer. Sınırlı anlamıyla Reformun temel prensibi etkide bulunmaya son verdi; ama bilincin kesinliklerinde, saflık yokluğunda, modern dünyanın olgunluğu içinde varlığını sürdürmeye devam ediyor. Calvin'in incelikli bütünlük gerekliliği, azla tatmin olmayan ve kendi kendine asla tatmin olmayan aklın dokunaklı gerilimi, düşüncenin *aşırılıkçı* ve *isyankâr* karakteri... Bütün bunlar çokluğun uyuşukluğu içinde patetik bir uyanıklık anlamı edinirler. Çokluk, *şeyin* mekanik –yarı gülünç yarı isyankâr– varoluşunu yaşayan üretimin yatışmasına kendini bırakır. Ama bilinçli düşünce aynı hareket içinde uyanıklığın nihai aşamasına erişir. Bir yandan, teknik faaliyetin uzantısı içerisinde, *şeylerin* giderek daha aydınlık ve giderek daha ayrı bilincine götüren soruşturmayı sürdürür. Bilim, kendi içinde, bilinci nesnelerle sınırlandırır, *kendinin bilincine* götürmez (özneyi nesne olarak, şey olarak kabul ederek tanıyabilir); ama kesinliğe alıştırarak ve *hayal kırıklığı yaratarak* uyanıklığa katkıda bulunur: çünkü kendi sınırlarını kendi kabul eder, *kendinin bilincine* erişmedeki güçsüzlüğünü itiraf eder. Diğer yandan, düşünce, sanayinin atılımı içinde, kaçamayacağı yararlı bir eylemin ötesinde, insanın kendini bulma (egemen bir varlığa sahip olma) yönündeki temel atılımını asla terk etmez. Bu arzu yalnızca daha çetrefil bir hal alır. Protestanlık, insanın kendi hakikatiyle buluşmasını öteki dünyaya bırakıyordu. Onun kesinliğini miras almış olan ve düzensiz gelgeçliklere net bir biçim veren Marksizm, insanın doğrudan doğruya kendini arama eğilimini Calvincilikten daha fazla dışlar; insan, hareket ettiğinde, *duygusal eylemin* aptallığını kesin bir şekilde reddeder.[4] Eylemi maddi örgütlenmenin değişimi için öngören Marx, Calvinciliğin yalnızca ana hatlarını çizmiş olduğu şeyi tek tek ele almıştı: *Şeyin* (ekonominin) başka kaygılardan (dinsel ya da genel olarak duyumsal) kökten bağımsızlığı. Buna karşılık, eylem karşısında, insanın kendine (varlığının derinliğine, mahremiyetine) dönüş hareketinin bağımsızlığını içeriyordu.

4) Duygunun harekete geçirdiği, duygusal bir tatmin arayan, *yapılamayacak* şeyi tek kelimeyle *yapmak* isteyen, ama yalnızca hisseden, Calvinci anlayış içerisinde lütuf görmüş gibi kabul gören *estetik* eylemi özellikle belirtmek istiyorum.

Bu hareket ancak kurtuluş gerçekleştiğinde vuku bulur, eylem bir kez tamamlandığında başlar.

Genellikle Marksizmin bu kesin yanı ihmal edilir: yukarda sözünü ettiğim karışıklık Marksizme atfedilir. Marx'a göre, "maddi sorunun çözümü *yeterlidir*", ama insan için "yalnızca *bir şey gibi olmama, egemen biçimde varolma*" olgusu, prensip olarak, "kaçınılmaz sonuç" olarak verilidir, "maddi gereklere tatminkâr bir cevap"tan oldukça farklıdır. Bu yaklaşım açısından Marx'ın özgünlüğü, ahlaki bir sonuca ancak olumsuz olarak, maddi engellerin ortadan kaldırılmasıyla varma iradesine bağlıdır. Bu özgünlük Marx'ı maddi mallara özel bir kaygı göstermeye yöneltir: Kışkırtıcı netlik içinde, tamamlanmış bir ölçülülük kolay fark edilmez ve insanın hakikati gizli amaçlara tabidir. Marksizmin temel önermesi, *şeyler* (ekonomi) dünyasını *şeylerin* (ekonominin) dışındaki her öğeden bütünüyle serbest bırakmaktır: Marx *şeyleri* insana, insanı kendinin serbest durumuna indirgemeyi, (gerekliliklerine sakınımsız itaat ederek, "*şeylerin* yönetimini" özel çıkarların yönetiminin yerine geçirerek, insanı *şeye* indirgeyen hareketi nihai sonuçlarına taşıyarak) *şeyler* içinde içerilmiş olasılıkların sonuna kadar giderek istemiştir. Deyim yerindeyse, bu perspektif içinde, eylem yoluyla kurtulan insan, kendinin *şeye* kusursuz uyumunu kesin olarak gerçekleştirmiş olduğundan, bir anlamda onun ardında olur: Artık ona hizmet etmeyecektir. Yeni bir bölüm başlar, burada insan nihayet kendi mahrem hakikatine geri dönme, –bugün köle olduğundan– olmadığı ama *olacağı* varlıktan keyfince yararlanma özgürlüğüne sahip olur.

Fakat (mahremiyet düzleminde, gizlenen, hiçbir şey önermeyen) bu konum nedeniyle Marksizm Calvinci hazırlığın tamamlanmasından ziyade, kesinlikten yoksun, tesadüften –ve özel çıkardan– başka amacı, yasası olmadan *şeyleri* serbest bırakmakla suçladığı kapitalizmin eleştirisidir.

3. Modern Sanayi Dünyası ya da Burjuva Dünyası

Kapitalizm, bir anlamda, *şeye* ihtiyatsızca, ama sonuçları dikkate almadan ve ötede hiçbir şey görmeden kendini bırakmaktır. Bildiğimiz kapitalizm için *şey* (ürün ve üretim), püriten için olduğu gibi, kendisinin olduğu ve olmak istediği şey değildir: şey onun içinde olsa da, kendisi *şey* olsa da, bu tıpkı Şeytan'ın onun farkında olmayan cinli ruhu ele geçirmesi ya da cinlinin, bilmeden, Şeytan'ın kendisi olması gibidir.

Calvincilikte Tanrı'nın onaylanması olan benlik inkârı, bir anlamda erişilmez bir idealdi: suçlanan kişilere özgü olabilir; bu kişilere özdeşleşebilecekleri değerler dayatabilir, ama her seferinde istisna da işin içine girer. *Şeye,* üretime verilen özgürlük, tersine, ortak olasılık olmuştur. En saf –ve en yoksul– maneviyatı sürdürmeye hiç ihtiyacı yoktu. Bu, tek başına bütün bedenin ve faaliyetin *şey* karşısındaki köleliğini dengelemek için başlangıçta oldukça kesindi. Ama kölelik ilkesi bir kez ortaya konduğunda, *şeyler* dünyası (modern sanayinin dünyası), olmayan Tanrı'yı daha fazla düşünmeden, kendi kendine gelişebilirdi. *Gerçek* nesneyi kavramaya, mahremiyeti uyanık bilincin dışına çıkarmaya daima hazır ruhlarda ilgi belirgindi. *Şeyin* egemenliği, köleliğe olan doğal eğilimle desteklenmişti. Bu, *saf* güç (büyümekten başka amacı olmayan büyüme) istencine aynı hareket içinde karşılık veriyordu; kölelik ruhuna yüzeyde ters olan bu durum özünde ancak diğerinin tamamlayıcısıdır. Kullanmadığı bir gücün hizmetindeki tek şey, –kaynakların büyüme içinde emilmesinin kusursuz biçimi olan– sahici yok etmedir, en az tehlikeli yaşamdan feragattir. Ama bu tutumu, hâlâ karşı olduğu saf Calvinci tutumdan ayırt etmek genellikle güçtür.

En azından, Calvinist, uyanıklığın ve gerilimin zirvesindedir. Sınai büyümenin insanı ise –bu büyümeden başka amacı olmadığından–, tersine, uykunun ifadesidir. Etrafında hiç gerilim yoktur, kendi ölçüsünde bir dünya düzenleme arzusu hiç duymaz. Eylemlerinin sonucu modern sanayi olan insanlar, bu fikri tahayyül edemediklerinden, böyle bir dünyanın imkânsızlığını bile bilmezler: Onları taşıyan, dünyayı kendi yasasına indirgeyemeyen bir hareketin güçsüzlüğü karşısında tamamen ilgisizdirler. Hatta, işletmenin gelişiminde kendi hareketlerine karşıt çok sayıda hareketin varlığını sürdürmesiyle korunan pazarları bile kullandılar. Kapitalist dünyada, üretim araçları üretimine yönelik hiçbir prensip tercihi yoktur (bu tercih ancak komünist üretimde kendini gösterecektir). Burjuvazi, her türden üretici-olmayan harcamanın, harcama yaratıcı kurum ve değerlerin aleyhine büyümenin önceliğindeki karşıtlığın bilincinde değildir: karşıtlık yalnızca (ve yalnızca fiiliyatta) harcama miktarını etkilemiştir. Burjuva kapitalizmi lükse gevşek ve mantık dışı biçimde düşman oldu: aslında onun cimriliği ve eylemi lüksü azaltmıştır, ama hesaplanmamış etkiler bir yana bırakılırsa, "bırakınız yapsınlar"dan asla caymadı.

Böylece burjuvazi karmaşık bir dünya yarattı. Özü *şey*'dir, ama insanın indirgenmesi onun Tanrı karşısındaki yokluğuna bağlı değildir; büyümenin uykusuna girmeyen her şey, bir öte dünya arayışının terk edildiğini görmenin acısını çekmiştir. Bununla birlikte, yolu kapalı değildi: özel-

likle de *şey* genel olarak baskın çıktığından ve çoğunluğun hareketine egemen olduğundan, eksik kalmış bütün düşler kullanılır olmaya devam ettiler: Yaşam (yaşamın global hareketi) kuşkusuz bundan ayrıydı, ama yolunu şaşırmış varlıkları hâlâ teselli ediyordu. Bir kaos başladı; burada, en karşıt anlamlarda bile her şey eşit ölçüde mümkün oldu. Toplumun birliği, egemen eserin tartışmasız önemiyle ve başarısıyla korunmuştu. Bu muğlaklık içinde, geçmişin cazip yanları gözden düştükten sonra bile rahatlıkla varlıklarını sürdürdüler. Bunların taşıdığı çelişkiler, gerçekliğin kamusal anlamda insanın ölçüsünde olduğu, dolayısıyla tiksinti verdiği bir dünyada artık hissedilir değillerdi. Romantik eleştiri de serbest kalmıştı. Ama her yöndeki bu özgürlük, bütünlüğü içinde (farklılaşmamış kütle içinde) düşünülen insanın bir *şey* olmayı kabul ettiği anlamına geliyordu.

4. Maddi Güçlüklerin Çözümü ve Marx'ın Radikalizmi

İnsanlık, burjuvazinin suç ortağı olması ölçüsünde (tek kelimeyle *bütün* içinde), *şeylerden* daha fazla, hiçbir şey olmamaya (insanlık olarak) belli belirsiz bir şekilde rıza gösterir. Bununla birlikte, kesinlik ruhu bu bulanık ve bitkinin toprağa bağlılığı gibi karmaşaya bağlı olan çokluğun içinde çoğalır; ki bu ruhun özü, *şeyin* tamamlanması –(üretim) *şeylerin*(in) ve insanın uyumu– yoluyla, insanın kendine erişmesini ya da geri dönmesini istemektir. Ve kesinliğin amacı saf bilimlerin ve tekniklerin gelişimi olduğu ölçüde, burjuva dünyası ona alanı serbest bırakır.

Tam anlamıyla ekonomik faaliyetin sınırları içinde kesinliğin berrak bir konusu vardır: Fazla kaynakların yaşamın maddi güçlüklerinin ortadan kaldırılmasına ve çalışma zamanının azaltılmasına ayrılması. İnsanın *şeye* uyumuyla çakışan ve insan için hedefi kendini bütünüyle kullanma olasılığı olarak kalan eylemin olumsuz niteliğini koruyan zenginliklerin tek kullanımı budur. Bilimlerin ve tekniklerin gelişimine bağlı kesinlik anlayışı, doğrudan doğruya bu temel işleme uygun donanımdaydı. Ama sanayi uygarlığında artan hizmetlerin ve konforun kullanımı çok az sayıda ayrıcalıkla sınırlanamaz: İsrafa dayalı kullanımın işlevleri vardı, değerler ifade ediyordu ve bu değerleri ortaya koyma göreviyle birlikte zenginliklerin bağını da içeriyordu. Ama bu tezahür, bizi, şeyin inkâr ilkesini de tıpkı şeyin kendisi gibi kavrama isteğine yönelten hatanın sonucuydu. Kesinlik anlayışı, böylece, eski dünyanın kalıntılarını yok etmeye girişir. Kapitalist yasa, eski dünyayı, kendi içinde taşıdığı maddi

olasılıkları geliştirmekte serbest bırakır, ama aynı zamanda bu gelişmeye engel oluşturan ayrıcalıklara da hoşgörü gösterir. Bu koşullarda kesinlik, bilim ve teknikten hızla sonuçlar çıkartır; bunlar, günümüz dünyasının kaosunu *şeylerin* kendi kesinliğine indirger ki bu da *şeyler* üzerindeki bütün işlemlerin rasyonel zincirlenişidir. Artık devrimci bir anlam taşımaktadır ve Marx bunu gayet iyi ifade etmiştir.

5. *Feodalitenin ve Dinin Kalıntıları*

Öncelikle geçmişin değerlerini ortadan kaldırma zorunluluğunu belirtmek gerekir. Ortaçağ'ın iktisadi sisteminde zenginlik, kabul edilmiş değerleri sergileyenler –ki çalışma da bunlar adına heder edilmişti– ile heder edilen çalışmayı gerçekleştirenler[5] arasında eşitsiz biçimde paylaşılmıştı. Tarlalarda ya da şehirde çalışma, böylelikle, sergilenen değerlere kıyasla, kölece bir nitelik taşıyordu; ama yalnızca çalışma değil, emekçi de ruhban ve soylular karşısında aynı nitelikteydi. Soylular *şey* olmadıkları *iddiasındaydılar*, ama *şey* niteliği –sözel itirazlar hariç– tamamen emekçiye düşüyordu. Bu özgün durumun belirgin bir sonucu vardır: *Şeyin* olasılıklarının sonuna kadar gitmek, ama yine de, kapitalizmin yaptığı gibi, –insanı insan kılmaya yatkın tek şey olduğu söylenen yüksek eserler adına– alt düzeydeki çalışmanın inkârından başka anlamı olmayan şeyleri serbest bırakarak insanı özgürleştirmek mümkün olamaz. Deyim yerindeyse, kapitalizmin göz ardı ettiği feodalitenin ve dinin kalıntıları, işçinin bir *şey* yapma yönündeki sabit ve kuşkusuz bilinçdışı iradesini temsil eder. Karşılaştırmalı olarak bakarsak, ancak işçinin çalışmasını inkâr eden bir *esere* kendimizi vakfederek kurtulabileceksek, bu durumda işçi ancak bir *şey* olabilir. *Şey*'in gerçekleşmesi (insanın üretime uyumunun tamamlanması), ancak üretici-olmayan harcamalara bağlı eski değerler –Reform koşullarındaki Roma değerleri gibi teşhir edilmiş ve parçalanmışsa– özgürlükçü bir kapsam taşıyabilir. İnsanın insan olmasının, öncelikle, insanın sahici yüzü olmayan ama onun *şeylere* verili görünümü olan, aristokrasinin ve dinin yalancı yüzlerinin maskesinin düşmesini gerektirdiğine hiç kuşku yoktur. İnsanın insan olması, ekmeği ya da çekici kavrar gibi mahremiyeti kavradığını ileri sürenlerin yanılgısıyla karıştırılmamalıdır.

5) Bütün çalışanlar bunu gerçekleştiriyordu; kitle, kendi geçimiyle birlikte, israf işlerinde kullanılan işçilerin geçimini de sağlıyordu.

6. *Komünizm ve İnsanın Yararlı Şeye Uyumu*

Radikal bir konum, işçi dünyasının politik sonuçlarını verdiği bu noktadan itibaren tanımlanır. Bu, bir anlamda, tuhaf bir konumdur: Öncelikle maddi ve gerçek güçlerin radikal anlamda onaylanmasıdır; manevi değerlerin de aynı ölçüde radikal bir inkârıdır. Komünistler, tabi nitelikte olmamaya cesaret edene karşı, daima *şey*'e öncelik verirler. Bu tutum, insanın çıkarını açık seçik çıkara kendiliğinden indirgeyen, insan evrenini birbirlerine tabi bir *şeyler* sistemi olarak –saban tarlayı sürer, tarla buğday verir, buğday demirciyi besler, demirci de sabanı örste döver– tahayyül eden, manevi değerlerin anlamıyla genelde ilgilenmeyen proleterlerin zevkleri üzerinde sağlam bir şekilde temellenmiştir. Bu tutum, yüksek emelleri asla dışlamaz, ama bunlar hareketlidir, muğlaktır, açıktır; genellikle geleneksel ve hareketsiz olan eski türdeki halkların emellerinin tersi yöndedir. Gerçekten de proleterler insanın özgürlüğünü (değerleri insanlar için pek erişilir olmayan bir dünyanın onları indirgediği) *şey*'den yola çıkarak ele alırlar. Bu özgürlüğü ihtiraslı yollara sokmazlar; antik mitolojiler ya da Ortaçağ teolojileri örneğine uygun zengin ve değişken bir dünya inşa etmezler. Onların dikkati ister istemez *var olanla* sınırlıdır, ama duygularını ifade eden yüksek cümlelere sıkı sıkıya bağlı değillerdir. Onların evreninde, birbirlerine tabi *şeylerin* genel zincirlenişinin karşıtı olan kapalı hiçbir sınır yoktur. Kesin anlamda gerçekçi bir politika, nedenlerini katı gerçekliğe indirgeyen kaba bir politika, onların tutkularına hâlâ en iyi karşılık veren şeydir; daha çetin olan bencil bir grubun niyetlerini gizleyemez. Bu yoldaki militan, katı bir hiyerarşiye kolaylıkla tabi olur. Kurtuluş eserini kolaylıkla kabul eder ve bunu bir *şey*'e indirger; tıpkı disiplin ona art arda çelişik buyruklar verdiğinde olacağı gibi. Bu radikal tutumun şu tuhaf sonucu vardır: İşçilerin sömürüsüne son vermek istedikleri burjuvalara, insanlar için, bireylerin *şey*'lere indirgenmesinden kaçma özgürlüğünü sürdürme duygusu verir. Yine de büyük bir çabadır bu ve amacı serbestçe kullanımdır.

Aslında, burjuvalar kendi dünyalarının özgürlüğünün karmaşa özgürlüğü olduğunu gerçek anlamda unutamazlar. Sonuçta onlar şaşkındır. İşçi politikasının büyük sonuçları, bunun tek kesin sonucu olan genelleşmiş geçici kölelik onları korkutur, ama inleyip sızlanmaktan başka bir şey bilmezler. Kendi tarihsel misyonlarını hissetmezler: Gerçek şu ki, komünistlerin yükselen hareketine karşılık olarak, en ufak bir umuda yol açmazlar.

V. Kısım

Mevcut Veriler

1. Sovyet Sanayileşmesi

1. Komünist Olmayan İnsanlığın Yıkımı

"Günümüz dünyasının ahlaki boşluğu ürkütüyor" demek hep mümkündür. Hangi düzeyde olursa olsun, asla emin olmama durumu geleceği belirlemektedir; tıpkı önünde nüfuz edilemez bir gece olan şimdiki zaman gibi. Günümüzde yıkım üzerinde ısrar etmenin yine de haklı gerekçeleri vardır. Sanıldığından daha canlandırıcı olan felaket tehlikesinin artmasından ziyade, iman yokluğunu, daha doğrusu, modern düşünceyi güçsüz kılan fikir yokluğunu düşünüyorum. Otuz yıl önce, uyumsuz birçok spekülasyon, insani ölçülerde bir geleceği aydınlatıyordu. Tanımsız ilerlemeye genel inanç bütün gezegeni ve bütün gelecek zamanı, ihtiyatsız kullanmanın kolay gözüktüğü bir alan haline getiriyordu. O zamandan bu yana durum büyük ölçüde değişti. Ezici bir zafer barışın geri dönüşünü sağladığında, kaçınılmaz sorunlar karşısında bir *aşağılıklık* duygusu yavaş yavaş geniş kalabalıkları ele geçirdi. Bunun tek istisnası komünist dünyaydı – SSCB ve bağlı partiler... Bunlar kaygı içindeki, tutarsız ve kaygıdan başka birliği olmayan bir insanlığın ortasında yekpare duruyorlar.

Sarsılmaz bir kesinliğe kendi hesabına sahip olan bu blok, dayanıksız bir iyimserliği korumaya yardım etmekten uzak durarak, günümüzde yıkımın tamamlayıcısıdır. Kendisi için sınırsız umut olan bu blok, aynı

anda, yasasını reddedenler ve ilkelerine körce boyun eğmeyenler için bir terördür. Marx ve Engels 1847 yılında haykırıyorlardı (*Manifesto*'nun ilk kelimeleri bunlardır): "Avrupa'da bir hayalet kol geziyor, komünizm hayaleti." 1949 tarihinde, komünizm bir hayalet olmaya son verdi: artık bir devlet ve bir ordudur (*yeryüzündeki* en güçlü ordu). Bunun üzerine bir de her türlü kişisel çıkar biçimine yönelik acımasızca bir inkârla yekpare bir tutarlılık içinde bulunan örgütlü hareket eklenir. Tek sarsılan Avrupa değildir, Asya da sarsılıyor; askeri ve sınai üstünlüğüne rağmen Amerika bile sertleşiyor ve dar bireycilik adına ifade ettiği öfke şiddetli bir korkuyu gizlemekte güçlük çekiyor. Günümüzde SSCB kaygısı tebelleş olmakta ve komünist olmayan her şeyi umutsuz kılmaktadır. SSCB dışında hiçbir şey kararlı değil, kendinden emin, uzlaşmaz bir örgütlenme iradesiyle donanmış değil. Esasen, dünyanın geri kalanı ataletin gücüyle, SSCB'ye karşı birbirine bel bağlıyor: içlerinde taşıdıkları çelişkilere tepkisizce teslim olarak, kör, zengin ya da yoksul, *yıpranmış* bir halde, günü birlik yaşıyorlar; onların sözü güçsüz bir itiraz halinde, hatta bir inilti.

2. *Komünizm Karşısında Entelektüel Tutumlar*

Batı Avrupa'da ve Amerika'da artık yükselen bir fikir olmadığından, birleştiren ve yükselten bir umut olmadığından, Sovyet dünyasının doktrini ve gerçekliği açısından en başta insan düşüncesi bulunuyor. Bu doktrinin çok sayıda yandaşı vardır ve bunlar proletarya diktatörlüğünü ve kapitalizmin yıkılışını, tatminkâr bir insan yaşamının ön koşulu yapmaktadırlar. Sovyet devletinin temel hedefi, 1918 anayasasına göre "insanın insan tarafından her türlü sömürüsünün ortadan kaldırılması, toplumun sosyalist tasfiyesi ve bütün ülkelerde sosyalizmin zaferi"dir. Öncelikle "tek ülkede sosyalizm"i gerçekleştirme iradesi ve Rus devriminin izlediği yollar kimi komünist unsurların itirazına yol açtı. Ama bu ana dek Sovyetler Birliği'nin sadık yandaşları, onunla uyum içerisinde, kendi ülkelerinde devrimi başarmaya kararlı davranarak, işçi kitlelerini birleştirme gücünü kendi görüşlerinden almayı bildiler. Komünist muhalefet, demokrasilerin bağrındaki diğer eğilimlerin kısırlığını paylaştı; çünkü iğrenme, ret hissediyordu yoksa, kendi kararının kesin olarak yol açtığı bir umut değil.

Muhaliflerin tepkisinin iki zıt kaynağı vardır.

Bir yandan, Sovyetler Birliği'nin kendi ilkesi içinde elde ettiği sonuçlar verili koşullarca sınırlanmıştı: Yalnızca sosyalizmin alanı tek bir ülkeyle

sınırlanmakla kalmamıştı, aynı zamanda burası geri bir sanayi ülkesiydi. Sosyalizm, Marx'a göre, üretici güçlerin aşırı gelişiminin sonucu olacaktı: Günümüz Amerikan toplumu –yoksa 1917'nin Rus toplumu değil– sosyalist bir devrim için olgun olurdu. Zaten Lenin de esasen Ekim Devrimi'ni bir dünya devriminin –sapmış– ilk adımları olarak görüyordu. Daha sonra Stalin, Troçki'ye karşı çıkarak, dünya devrimini Rusya'da sosyalizmin inşaasının ön koşulu olarak görmeye son verdi. Her koşulda, SSCB kaçınmak istediği oyunu artık kabullenmişti. Ama görünüşe bakılırsa, Troçki'nin iyimserliğine rağmen, seçecek bir şey yoktu.

"Tek ülkede sosyalizm"in sonuçları göz ardı edilemez: Bir dünya sosyalizminin karşılaşacağı sorunlarla alakasız olan maddi güçlükler bir yana, bir ulusa bağlı olmak da devrimi yolundan saptırabilir, güçlükle anlaşılabilir karma bir figür ve hayal kırıcı bir çevre verebilirdi.

Ama burada muhalefete yol açan şey "Stalinizm"in baskıcı yanıdır. Diğer yandan, "Stalin karşıtları"nın eleştirisi genel olarak anti-komünizmin eleştirisiyle ortaktır.

Bireysel çıkarın, kişisel düşünce, beğeni ve hakların kesinlikle küçümsenmesi, daha baştan itibaren, Bolşevik devrimine özgüydü. Bu açıdan Stalin'in politikası Lenin'in politikasının özelliklerini suçlar, ama hiçbir yenilik getirmez. "Bolşevik kararlılık" "çürümüş liberalizm"in karşıtıdır. Komünizmden nefret, günümüzde öyle genel ve öyle güçlüdür ki, esasen bireysel gerçekliğin bu tamamlanmış, mantıki sonuçlarının ucuna itilmiş inkârı üzerinde temellenmiştir. Genel olarak komünist olmayan dünya açısından birey sınırdır; değer ve hakikat, kendi olmadığı şeye kör ve sağır olan özel yaşamın yalnızlığına gönderme yapar (özellikle iktisadi bağımsızlığına gönderme yapar). (Burjuva düşüncesinin) demokratik birey fikrinin temelinde kuşkusuz ki aldatmaca, kolaylık, cimrilik ve yazgının (var olanın evrensel oyununun) bir unsuru olarak insanın inkârı vardır; modern burjuva kişiliği insanlığın üstlendiği en değersiz figür olarak belirir, ama yaşamının tecridinden –ve vasatlıktan– oluşan "kişi"ye komünizm bir ölüm atlayışı sunar. Elbette ki, "kişi" atlamayı reddeder, ama bu nedenle başkaldıran bir umut olmaz. Onun kaygısıyla hemfikir olan devrimciler bu durumdan rahatsız olmuşlardır. Ama Stalinizm öyle radikaldir ki, komünist muhalifleri sonunda burjuvalarla seve seve birlikte olurlar. Bu bilinçli ya da bilinçsiz gizli anlaşma, Stalinci komünizmin kesinliğinden kaçmak isteyen herkesin zaafına ve ataletine katkıda bulundu.

Katılım, muhalefet ya da nefret gibi basit duyguların dışında, Stalinizmin karmaşıklığı, gelişimin koşullarının ona sağladığı deşifre edilemez

figür, en karmaşık *entelektüel* tepkilere yol açacak niteliktedir. Hiç kuşku yok ki günümüz Sovyetler Birliği için en ağır sorunlardan biri sosyalizmin aldığı ulusal karaktere bağlıdır. Uzun süreden beri, sözde Hitlerci sosyalizmin kimi dış görünüşleri Stalinci sosyalizminkilerle karşılaştırılıyor: şef, tek parti, ordunun önemi, gençlik örgütlenmesi, bireysel düşüncenin inkârı ve baskı. Hedefler, toplumsal ve ekonomik yapı kökten farklıydı, iki sistem ölesiye karşıttı, ama yöntemlerdeki bu benzerlik çarpıcıydı. Biçime ve hatta ulusal geleneklere yapılan vurgu, bu kaygı verici karşılaştırmalara dikkat çekmekte gecikmez. Bu tür eleştiri, muhalif komünistleri burjuva liberalizmiyle birleştirmektedir: "antitotaliter" bir kanaat hareketi oluşmuştur ve bunun eylemi felç edici bir etkisi vardır, kesinlikle tutucu etkisi aşikârdır.

Bu paradoksal durum düşünceyi öyle derinden altüst etmiştir ki yer yer en riskli yorumlara bile teslim olmuştur. Bunlar her zaman basılı görüşler değildir: Bana aktarılmış olanları; sağlam olmasa da parlak olan şeyleri aktaracağım. Stalinizm asla Hitlerciliğin benzeri olamaz, tersine; *ulusal* değil, bir *emperyal-sosyalizm* olur. *Emperyal,* bir ulus emperyalizminin zıddı yönde anlaşılmalıdır: kelime bir *imparatorluğun,* yani şu anki ekonomik ve askeri anarşiye son verecek *evrensel bir devletin* zorunluluğuna gönderme yapar. *Nasyonal-sosyalizm* ister istemez yenilgiye uğrayacaktır çünkü onun ilkeleri bile genişlemesini ulusla sınırlıyordu: Fethedilen ülkeleri, ana çekirdeğin arızi çekirdeklerine katmanın yolu yoktur. Sovyetler Birliği, tersine, her ulusun dahil olabileceği bir çerçevedir: Bir Ukrayna Cumhuriyeti'nin katılmış olması gibi bir Şili Cumhuriyeti'ni de içine alabilir. Bu bakış açısı Marksizme ters değildir: yine de Hegel'in devlete verdiği başat ve kesin yeri vermesiyle ondan ayrılır. Hegelci fikirde insan, "emperyal-sosyalizm" insanı, birey değil devlettir. Onun içinde birey ölmüştür, yüksek gerçekliğin ve devlet hizmetinin içinde emilmiştir: geniş anlamda, "devlet insanı" tarih nehrinin döküldüğü denizdir. İnsan devlete katıldığı ölçüde hayvanlığı ve bireyselliği terk eder; evrensel gerçeklikten ayrı değildir. Dünyanın tek başına bırakılabilir her kısmı bütünlüğe gönderme yapar, ama dünya devletinin yüce mercii ancak kendine gönderme yapabilir. Komünizmin popüler gerçekliğine oldukça ters olan, harekete geçiren coşkunun dışında kalan bu anlayış belirgin bir paradokstur: Yine de bireysel çekincenin pek az anlam taşımasını ve yoksulluğunu vurgulamakta yarar vardır. İnsanın kişiliğini sınır konumundan farklı bir başka konuma yerleştirme ve biraz daha geniş bir ufka açarak onu serbest bırakma fırsatı kaçırılamaz. Sovyet yaşamı hakkında bildiğimiz

şey, sınırlı teşebbüslere ya da kişisel özgürlüğün kısıtlamalarına indirgenir, ama bizim alışkanlıklarımız burada tersine dönmüştür ve kendi içinde tartışma konusu edilen şey kendimizi gönüllü olarak sınırlandırdığımız kısa perspektifleri her biçimde aşar.

SSCB'nin varlığının –ve tehdidinin– çeşitli tepkilere yol açması elbette kaçınılmazdır. Basitçe ret ve nefretin ardında bir sallapatilik vardır. Burada, düşüncenin sessizliğini sevme cesareti, eksik bir örgütlenmeyi küçümseme ve halkın karşısına çıkarılan engellerden nefret etme; sert ve önemli bir sınavı arzulatır. En kötüyü baştan kabul eden sofu benzeri, kimileri, daha uzlaşır bir tutum olan detantı tevekkül içinde bekliyorlar, ama dünyanın huzurlu evrimiyle uyum içinde olduğunu düşündükleri bir davaya sadık kalıyorlar. Kimileri ise Sovyetler Birliği'nin genişlemesiyle bütünüyle daralmış bu dünyaya kötü gözle bakıyorlar, ama Sovyetler Birliği'nin beslediği gerilimin, kendisiyle birlikte iktisadi bir altüst oluş zorunluluğunu da beraberinde getirdiğini düşünüyorlar. Aslında, Bolşevizmin dünya çapındaki eyleminden ve bunun karşılaştığı pasiflik ile ahlaki yokluktan muhteşem bir zihniyet kaosu doğuyor. Ama belki de bazı askeri kararlarla buna son verebilecek tek güç tarihtir. Kendimize tek önerebileceğimiz şey, gözümüzün önünde kurulu düzeni altüst eden, hem de Hitler'in yapabildiğinden daha derinden bunu yapan bu eylemin doğasını araştırmaktır.

3. İşçi Hareketi Birikime Karşı

SSCB dünyayı doğrudan doğruya değiştirebilir: Onun oluşturduğu güçler bir Amerikan koalisyonu karşısında galip gelebilir.

Dünyayı yine kendi eylemine yönelik karşı-darbeyle de değiştirebilir: ona karşı girişilen mücadele, muarızlarını kendi iktisatlarının hukuksal temellerini değiştirmeye yöneltir.

Ne olursa olsun, bütün bir felaket araya girmediği sürece, toplumsal yapının değişimi, üretici güçlerin çok hızlı gelişiminin yönlendiriciliğindedir; Avrupa'nın günümüzdeki regresyonu bunu ancak bir süreliğine yavaşlatmıştır.

Bizim bulanık bakışımızın varacağı belirgin çözümün belki de bizim için ancak ikincil bir anlamı vardır. Ama işin içindeki güçlerin doğasının bilincine varabiliriz.

Hiç kuşku yok ki, fazla kaynakların düzenlenişindeki en tutarlı değişim bunların esasen alet üretimine adanması oldu: Sınai çağ açıldı ve kapitalist

ekonominin temelinde bu üretim kaldı. "Birikim" olarak adlandırılan şey, çok sayıda varlıklı kişinin israfa dayalı bir yaşam tarzının üretici-olmayan harcamalarını reddederek, sahip oldukları şeyleri üretim araçlarının satın alınmasında kullanması anlamına gelir. Dolayısıyla, hızlandırılmış bir gelişim olasılığı ve hatta, bu gelişme meydana geldikçe, büyüyen kaynakların bir kısmının üretici-olmayan masraflara ayrılması buradan kaynaklanır.

Uç noktada, işçi hareketi esasen zenginliklerin bütçenin zıt bölümlerine ayrılması sorunuyla ilgilenir. Ücretlerinin artırılması ve çalışma süresinin azaltılması için ücretlilerin mücadele ve grevleri özünde ne anlama gelmektedir? İşçi taleplerinin başarısı üretimin bedelini artırmakta ve yalnızca patronların lüksüne ayrılmış payın değil, birikimin payını da azaltmaktadır. Kaynaklardaki artışın imkân tanıdığı bir saat daha az çalışma, çalışma saati ücretinin artırılması, servetlerin paylaşımında karşımıza çıkar: Eğer işçi daha fazla çalışıp daha az kazandıysa, kapitalist kârın daha önemli bir miktarı üretici güçlerin gelişiminde kullanılabilmiştir: Sosyal güvenlik bu etkiyi güçlü biçimde artırdı. Böylece, işçi hareketi ve sol politika, en azından ücretliler karşısında liberal politika, esasen, kapitalizme karşı çıkarak, üretici-olmayan harcamaya adanmış servet payının daha büyük olması anlamına gelir. Bu vakfetmenin amacının kimi parlak değerler elde etmek olmadığı doğrudur: İnsana yalnızca daha büyük bir kendini kullanma imkânı verir. Mevcut tatmine ayrılan pay, geleceği iyileştirme kaygısına ayrılan payın harcamalarından daha az artıyor değildir. Bu nedenle bizim tanıdığımız sol, bir bütün olarak, zincirinden boşanma olmasa da, detant anlamı taşımaktadır; sağ ise birbirine bağlanma, pintice hesap anlamı taşır. İlerici partileri ilke olarak harekete geçiren şey, cömert bir hareket ve aralıksız yaşama zevkidir.

4. Çarların Birikim Güçsüzlüğü ve Komünist Birikim

Rusya'nın iktisadi gelişimi bizimkinden temelde farklılaşmıştır ve benim getirdiğim mülahazalar ona uygulanamaz. Batı'da bile sol hareketler daha baştan benim dediğim anlama sahip değillerdir. Fransız Devrimi'nin sonucu, sarayın ve soyluların gösterişli harcamalarının azaltılarak sınai birikiminin teşvik edilmesidir. 1789 devrimi Fransız burjuvazisinin İngiliz kapitalizmi karşısındaki gecikmesine çare buldu. Ancak çok sonraları, sol har vurup harman savuran bir soyluluğa değil, sanayi burjuvazisine karşı çıktığında, güçlü bir rezervi korumaktan cayarak cömert davrandı.

Oysa 1917 çarlarının Rusya'sı Fransa'nın Eski Rejim döneminden pek farklı değildi: Biriktirmeyi bilmeyen bir sınıfın hakimiyetindeydi. Geniş topraklardaki tükenmez kaynaklar sermaye yokluğundan işletilemiyordu. Ancak 19. yüzyıl sonunda az çok çaplı bir sanayi gelişti. Bu da yabancı sermayeye aşırı ölçüde bağlıydı. "1934 yılında, bu sanayideki yatırımların yalnızca % 53'ü Rus'tu."[1] Ancak bu gelişme de öylesine yetersizdi ki, aşağı yukarı her dalda Rusya'nın Fransa ya da Almanya gibi ülkeler karşısındaki düşüklüğü yıl be yıl artıyordu: "Giderek gecikiyoruz" diye yazıyordu Lenin.[2]

Bu koşullarda çarlığa ve toprak sahiplerine karşı devrimci mücadele –demokrat partiden (K.D.) Bolşeviklere dek–, Fransa'da 1789'dan günümüze kadarki dönemi meşgul etmiş olan bütün hareketin karmaşasını bir burgaç halinde, çok kısa zamanda harekete geçirdi. Ama anlamını belirleyen şey daha baştan iktisadi temelleriydi: üretken olmayan israflara son verebilir ve servetleri ülkenin donanımına ayırabilirdi. Sanayileşmiş ülkelerde işçi kitlelerinin ve bunları destekleyen partilerin doğal olarak hedefledikleri amacın tersi yönde bir amaç güdebilirdi. Üretken-olmayan bu harcamaları azaltarak birikimi teşvik etmek gerekiyordu. Kuşkusuz ki, bu azalma mülk sahibi sınıfları etkiler, ama bu şekilde alınan pay, emekçilerin kaderinin iyileştirilmesine hizmet edemez ya da ikincil olarak hizmet edebilir, bunu öncelikle sanayi donanımına ayırmak gerekiyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nın öncelikle gösterdiği şey, Rusya'da, ulusal sanayi güçlerinin bileşiminin her taraftan güçlendiği bir dönemde hiçbir gücün geri kalamayacağıdır. İkinci Dünya Savaşı bu kanıtlamayı tamamladı. İlk sanayileşmiş ülkelerin gelişimindeki kararlılık içeriden verilmişti: Geri kalmış bir ülke örneğinde, bu kararlılık özellikle dışarıdandı. Rusya'nın kaynaklarını sınai açıdan işletmenin içsel zorunlulukları hakkında ne denirse densin, şunu da eklemek gerekir ki, ne olursa olsun, tek başına bu işletme onun yakındaki savaş sınavını aşmasını sağlamıştır. Günübirlik yaşayan insanların egemenliğindeki 1917 Rusya'sı ancak tek bir koşulla ayakta kalabilirdi: kendi gücünü geliştirerek. Bunun için, gösterişli har vurup harman savurmalardan hoşlanmayan bir sınıfın yönetimi gerekiyordu. Yabancı kapitalizmin katkısı ve sınai atılımının büyüyen gecikmesi, burjuvazinin burada ne niceliksel bir öneminin olduğunu ne de baskın çıkmasını sağlayan yükselen bir nitelik taşıdığını açıkça belirtmektedir. Yaşamı mümkün kılabilmek için yaşamdan vazgeçmeyi kendi kendine,

1) Jorré, *L'U.R.S.S. La Terre et les Hommes*, 1945, s. 133.
2) A.*g.e.*

uzlaşmaz bir şekilde dayatmaya mahkûm bir proletaryanın paradoksu buradan kaynaklanır. Tasarruf yapan bir burjuvazi en gereksiz lüksü reddeder, ama refahtan daha az yararlanmaz: İşçinin feragati ise, tersine, yoksunluk koşullarında yaşanır.

Leroy-Beaulieu şöyle yazıyordu: "Kimse bir Rus gibi tahammül edemez, kimse bir Rus gibi ölemez." Ama bu aşırı tahammül gücü hesabın çok ötesinde gözükmektedir. Avrupa'nın hiçbir ülkesinde insan burjuva yaşamının rasyonel erdemlerine bu kadar yabancı değildir. Bu erdemler güvenlik koşulları gerektirir: Kapitalist bir spekülasyon, önünü görmenin mümkün olduğu, kesin olarak yerleşmiş bir düzen ister. Engin düzlüklerde barbar istilalarına uzun süre maruz kalmış, açlığın ve soğuğun[3] hayaletinin sürekli musallat olduğu Rus yaşamı ise, daha ziyade, şimdiki zamanın zıt erdemleri olan tasasızlık, sağlamlık ve varoluş gibi erdemlere yol açmıştır. Gelecek zamanın iyiliği için kendi dolaysız çıkarından vazgeçen bir Sovyet işçisi, aslında üçüncü şahıslara verilen güveni talep eder. Yalnızca güven de değil: mecburiyete terk edilme. Gerekli çabalar, güçlü ve dolaysız uyarılara cevap vermek zorundadır: ilksel olarak bunlar tehlikeli, yoksul ve engin bir ülkenin doğası içinde verilidir; bu enginliğin ve bu sefaletin ölçüsü içinde kalmalıdırlar.

Proletaryanın başında, Rusya'yı sanayileştirme zorunluluğuna *mali imkân olmadan* cevap veren insanlar, hiçbir ölçüde, kapitalist işletmenin başını çeken sakin ve hesapçı anlayışa sahip olamazlar. Bunlar, yapmış oldukları devrimle, tıpkı doğmuş oldukları ülke gibi, bütünüyle savaş dünyasına mensuptular ve bu da genellikle, bir yanda askeri yasa, diğer tarafta bayrak olmak üzere, çıkarların soğuk bileşimiyle, korkunun ve cesaretin bir karışımı olarak sanayinin dünyasına karşıttı. Sovyetler-öncesi Rusya'nın esasen bir tarım ekonomisi vardı, zenginliklerin kullanımının aşağı yukarı savurganlıkla ve savaşla sınırlı kaldığı ordunun gerekliliklerine egemen olan buydu. Ordu, başka ülkelerde hesapsızca sunulan sanayinin katkısından cılız ölçülerde yararlandı. Çarlığın komünizme sert sıçrayışı, kaynakların avadanlığa ayrılmasının, vahşi savaş zorunluluğu olan teşvikten başka yerlerde olduğu gibi bağımsız gerçekleşemeyeceği anlamına geliyordu. Kapitalist tasarruf, sarhoş eden ya da ürküten büyük rüzgârlardan korunan bir tür sakin rezervde gerçekleşti: Zengin burjuva nispeten korkusuz ve tutkusuz insandır. Bolşevik lider ise, tersine, çarlığın mülk sahibi gibi, korkunun ve tutkunun dünyasına aitti. Ama ilk

3) Rusça'da "Golod i kholod."

zamanların kapitalistine benzer bir şekilde, savurganlığa karşıydı. Dahası, bu karakterler bakımından her Rus işçisiyle ortaktı ve işçiyle arasındaki fark pek azdı; tıpkı savaşçı kabilelerde bir şefin emrindeki kişilerden ayrılığı kadar... Bu noktada, başlangıçta, Bolşevik yöneticilerle işçi sınıfının ahlaki özdeşliği inkâr edilemez.

Bu hareket tarzında dikkat çeken şey, bir anlamda, bütün yaşamın mevcut çıkarın yetkisinde kalmasıdır. Kuşkusuz ki, sonraki sonuçlar, çalışmanın varlık nedenidir, ama kendini feda etme, coşku ve tutku uyandırmak için bunlardan söz edilmiştir; aynı zamanda, tehdit, korkunun akıldışı bir şekilde bulaşmasındaki keskinliğe sahiptir. Bu, tablonun yalnızca bir yanıdır; vurgulanmış bir yandır. Bu koşullarda, işçilerin sağladığı emek değeri ile dağıtılan ücretin değeri arasındaki fark önemli olabilir.

1938 yılında, "erişilmesi beklenen toplam üretim miktarı 184 milyar rubleydi ve bunun 114 buçuk milyarı üretim araçlarının üretimine ve yalnızca 69 buçuk milyarı tüketim malları üretimine ayrılmıştı."[4] Bu oran ücret ile çalışma arasındaki farka tam olarak denk düşmez. Yine de, dağıtılan tüketim nesnelerinin –ki bunlar öncelikle onları üretmeye yaramış çalışmanın ücretlendirilmesine dahil olmalıdırlar– toplam çalışmanın ancak küçük bir bölümünün ücretini karşıladığı açıktır. Savaştan beri bu fark azalmaktadır. Bununla birlikte, ağır sanayi ayrıcalıklı yerini korumuştur. Devlet planlama teşkilatının başkanı Voznessenski 15 Mart 1946'da şunu itiraf ediyordu: "Planın öngördüğü üretim araçları üretim ritmi, tüketim nesneleri üretim ritmini pek az aşmaktadır."

1929 yılında, beş yıllık planın başlangıcında, Rus ekonomisi günümüzdeki biçimini aldı. Fazla kaynakların aşağı yukarı hepsi üretim araçları üretimine ayrılmıştı. Birincisi, kapitalizm elindeki imkânların önemli kısmını bu amaç için kullandı, ama onda israf özgürlüğüne karşı çıkan hiçbir şey yoktu (azaltılmış savurganlık serbestti ve bu amaçla kısmen üretilebiliyordu). Sovyet komünizmi üretici-olmayan savunma ilkesine kesin olarak kapalıdır. Asla tamamen ortadan kaldırmamıştı ama Sovyet komünizminin gerçekleştirdiği toplumsal altüst oluş bu tarzın en masraflı biçimlerini ortadan kaldırmıştı ve bitmek bilmez eylemi, her bir kişiden, insani güçlerin sınırındaki en büyük üretkenliği talep etmektedir. Ondan önceki hiçbir iktisadi örgütlenme, kaynakların fazlalığını üretici güçlerin büyümesine, yani sistemin büyümesine bu noktada ayırabilmiş değildi. Tıpkı her canlı organizmada olduğu gibi, her toplumsal örgütlenmede

4) Alexinsky, *La Russie révolutionnaire*, 1947, s. 168-169.

de mevcut kaynakların fazlalığı sistemin büyümesi ile yaşamın sürüp, büyümeye aynı ölçüde gereksiz olan saf harcama arasında paylaştırılır. Ama oldukça büyük bir payı büyümeye ayırmayı başaramaması nedeniyle neredeyse batacak olan ulus, dengesinin aniden ters dönmesiyle, o zamana dek lükse ve atalete ayrılmış olan payı asgariye indirgedi: Ulus, üretici güçlerinin ölçüsüz gelişimi için yaşar yalnızca.

Victor Kravçenko'nun hem mühendis hem de parti üyesi olduğu Rusya'dan ayrıldıktan sonra Amerika'da "sansasyonel" anılarını yayımladığı ve bunlarda rejimi şiddetle teşhir ettiği bilinmektedir.[5] Bu saldırıların değeri ne olursa olsun, Rus sanayi faaliyetinin bu tablosundan devasa bir çalışmaya gömülmüş bir dünyanın takınaklı bakışını çekip çıkarmak kolaydır. Yazar kullanılan yöntemlerin değerini tartışır. Bunlar hiç kuşkusuz ki çok serttir: 1937 civarlarında baskı acımasızdı, sürgünlere sık başvuruluyordu, duyurulan sonuçlar propagandaya gereken dış görünüştü, emek israfının bir bölümü kargaşanın ve her yerde sabotaj gören bir polis denetiminin sonucuydu, muhalefet ise yönetimi demoralize etme ve üretimi rahatsız etme eğilimindeydi. Sistemin bu kusurları başkalarınca da biliniyordu (hatta bu dönemin *tasfiyelerini* abartılı sertlikte bularak teşhir eden bir eğilim bile daha sonra ortaya çıkacaktır): Bunların önemini göz ardı ediyoruz, açık seçik bilgiler veren yeterince güvenilir tanıklık da yoktur. Ama Kravçenko'nun suçlamaları onun tanıklığının özüne ters değildir.

Bireysel iradeyi daha büyük verimlilik adına yok eden devasa bir düzenek kurulmuştur. Tesadüfe hiç yer bırakılmamıştır. İşçi, bir çalışma karnesi alır ve artık bir şehirden ya da bir fabrikadan diğerine keyfince gidemez. Yirmi dakikalık bir gecikme zorunlu çalışmayla cezalandırılır. Bir sanayi yöneticisi, tıpkı bir asker gibi, Sibirya'nın ücra bir yerine hiç tartışmasız atanır. Kravçenko örneği bile çalışmaktan başka imkânın olmadığı bir dünyanın özünü anlatmaktadır: İstikbal adına dev bir sanayi kurmak. Mutlu olsun ya da olmasın, tutku hızlı bir evredir, bellekte pek az iz bırakır. Sonunda, politik umutsuzluk ve sessiz kalma zorunluluğu, uyku rezerviyle birlikte, yaşamın bütün zamanını çalışmanın coşkusuna adamayı tamamlar.

5) V. A. Kravchenko, *J'ai choisi la liberté*, 1947. Elbette ki yanlı ama sahici olan bu önemli belgeden kesin eleştiri kurallarına uygun hakikat öğeleri çekip çıkarmak amacıyla yararlandım. Belirgin kusurları, çelişkileri, hafiflikleri ve yazarın entelektüel dayanışma eksikliği kitabın sahiciliğini hiç eksiltmez. Bu da diğerleri gibi bir belgedir, tüm diğer belgeler gibi kuşkuyla kullanılmalıdır.

Dişlerin ve ezgilerin gıcırtısı içinde, ezici sessizlik ya da söylevlerin gürültüsü içinde, yoksulluk ve taşkınlık içinde, çarların güçsüz bıraktıkları büyük bir çalışma gücü, yararlı zenginliğin biriktiği ve çoğaldığı binayı, günden güne, her yanda yükseltmektedir.

5. *Toprakların "Kolektifleştirilmesi"*

Bu aynı azaltına çabası kırlarda da görülür.

Bununla birlikte, toprakların "kolektifleştirilmesi", prensip olarak, iktisadi yapı değişimlerinin en tartışmalı kısmıdır. Bu kolektifleştirmenin pahalıya mal olduğuna kuşku yoktur ve hatta asla yumuşak olmayan bir işletmenin en insanlıkdışı dönemi olarak görülebilir. Ama Rus kaynaklarının bu işletilme tarzı genel olarak yargılanırsa, başlangıç koşulları ve cevap bulması gereken zorunluluk unutulur. Zengin mülk sahiplerini değil, yaşam tarzı bizim yoksul köylülerimizinkini pek aşmayan kulaklar sınıfını hedef alan bir tasfiyenin aciliyeti kolay kolay anlaşılamaz. Bütün kaynakların seferber edilmesini gerektiren bir sanayileşme görevine girişileceği sırada tarımı altüst etmemek akıllıca gelebilirdi. Bu kadar öteye uzanarak yargılamak güçtür, ama aşağıdaki açıklama nedensizce göz ardı edilemez.

Birinci beş yıllık planın başında, işçilerin tükettiği tarımsal ürünlerin *gerçek* karşılığını öngörmek şarttı. Plan daha baştan hafif sanayii ihmal edip ağır sanayii teşvik etmek zorunda olduğundan, üreticiler için gerekli manüfaktür küçük eşyaların sağlanmasının önemli bir bölümünü tahayyül etmek güçtü. Tersine, onlara traktör satmak belirtilmişti ve bu traktörleri üreten tesisler gerektiğinde savaş imalatına da yaradığından, bu traktörlerin sağlanması planın çizgisine gayet uygundu. Ama kulakların küçük mülklerinin traktörle bir işi yoktu. Onların özel işletmelerinin yerine, birleşik köylülere verilen daha geniş işletmelerin geçirilme zorunluluğu buradan kaynaklanıyordu (bu kolektif çiftliklerin zorunlu ve kontrol edilebilir muhasebesi bir yandan el koymayı kolaylaştırıyordu; bunlar olmadan köylülerin tüketimi, tüketilebilir malların payını her açıdan azaltmaya yönelik bir planın kurallarına doğru dürüst cevap veremezdi. Küçük tarım işletmelerinin el koymalara çıkarttıkları büyük engeli de kimse inkâr edemez.)

Sanayileşme nüfusun önemli bir kesiminin daima şehirlere doğru yer değiştirmesini gerektirdiğinden bu düşüncelerin önemi de büyüktür. Sanayileşme eğer yavaşsa, yer değiştirme kendiliğinden dengelenir. Ta-

rımsal avadanlık köylerin boşalmasını kesintisiz takviye eder. Ama maruz kalınan bir gelişme, karşılığının beklenemeyeceği bir iş gücü çağrısı yaratır. Yalnızca makinelerin donanımıyla birlikte görülen tarımsal "kolektivizm" tarlaların üretiminin sürmesini ve büyümesini sağlayabilir; bunlar olmadan fabrikaların çoğalması ancak dengesizliğe götürür.

Ama bunun kulaklara acımasızca davranmayı haklı çıkarmayacağı söyleniyor.

Bu noktada sorunu bütünü içinde ortaya koymak şart gözüküyor.

6. *Sanayileşmenin Sertliklerine Karşı Eleştirilerin Zayıflığı*

Fransızların barış içinde olduğu dünyada, acımasızlığın kaçınılmaz olabileceği hayal bile edilemez. Ama bu kolaylıklar dünyasının sınırı vardır. Bireyleri örseleyen vahşet eylemlerinin, önledikleri felaketler açısından –haklı ya da haksız– göz ardı edilebilir oldukları durumlar pek uzak değildir. Bir tarım traktörü imalatının sıradan avadanlık üzerindeki avantajı tek başına ele alındığında, kimilerinin kurbanlarını milyonlarla saydığı infaz ve sürgünler anlaşılamaz. Ama, yaşamsal karakteri inkâr edilemeyecek dolaysız bir çıkar bir diğerinin mantıki sonucu olabilir. Günümüzde üretimi örgütleyen Sovyetlerin bir ölüm kalım sorununa önceden cevap verdiğini görmek kolaydır.

Ben aklamak değil anlamak istiyorum; dolayısıyla dehşetin üzerinde uzun uzadıya durmak bana yüzeysel gelmektedir. Yalnızca baskının korkunç olduğu ve terörden nefret edildiği gerekçesiyle, yumuşak davranmanın daha başarılı olduğunu ileri sürmek kolaydır. Bunu söyleyen Kravçenko rastgele konuşuyor. Keza, daha insani yöntemlerle idare etmenin savaşı daha etkin kılacağını söylemekte de acele ediyor. Stalin'in Rus işçi ve köylülerinden elde ettiği şey, çok sayıda özel çıkarın tersi yönde ve hatta, genel olarak, her bir kişinin dolaysız çıkarının da tersi yöndedir. Eğer anlamı iyi ifade edebildiysem, bir nüfusun bu kadar sert bir feragate hep birlikte direnişsiz boyun eğmesi hayal edilemez. Kravçenko eleştirilerini, sanayileşmenin yenilgisini ancak daha açık seçik kanıtlayarak destekleyebilir. Oysa düzensizlik ve savsaklama üzerine açıklamalarla yetiniyor. Sanayi başarılarının yarasızlığının kanıtı, 1941-1942 yıllarının aşağılayıcı yenilgilerinde yatmaktadır. Bununla birlikte Kızıl Ordu Wehrmacht'ı ezmiştir. Kuşkusuz ki *land-lease* savaş destek programı sayesinde!... Ama şu şaşırtıcı cümle de onun ağzından çıkıyor: "Daha ilerde, Stalingrad'dan

sonra, Amerikan silahları ve mühimmatı bize kütlesel olarak gelmeye başladı."[6] Demek ki, savaşın belirleyici muharebesinde etkili olan Rus silahlanmasıdır, sanayi çabasının sonucudur. Dahası, Washington'da anti-Amerikan entrikaları soruşturmakla görevli parlamento komisyonuna çıkan Kravçenko aynı ölçüde şaşırtıcı şu açıklamayı yapar: "Amerikan ya da İngiliz sanayisi karşısında Rus sanayisinin teknik gecikmesi nedeniyle SSCB'de atom bombası imalatının imkânsızlığı üzerine bütün söylentilerin yalnızca sinirlendirici değil, aynı zamanda tehlikeli olduğunu da anlamak gerekir, çünkü bunlar kamuoyunu yanıltmaktadır."

Anti-Stalinci bir propagandanın amaçlarına sıkı sıkıya bağlı kalmaktan kaçınırsak, Kravçenko'nun eseri gayet önemlidir, ama teorik değerden yoksundur. Duyarlılığa değil okurun zekâsına hitap etmeye kalktığında, yazarın eleştirisi tutarsızdır. Bugün Amerikalılara hizmet etmektedir, (soruşturma komisyonuna tanıklığında) Kremlin'in dünya devrimi iradesini terk ettiğini hayal eden Amerikalıları uyarmaktadır: Bununla birlikte, Stalinizmi de karşı-devrimci bir hareket olarak teşhir etmektedir. Ona göre, günümüz komünist örgütlenmesinde politik ve ekonomik bir sorun varsa eğer, bunun tek bir cevabı vardır: Stalin ve adamları kabul edilemez bir durumun sorumlusudurlar. Bu demektir ki, Stalin'in başarısız kaldığı düşünülen yerde başkaları ve başka yöntemler başarılı olurdu. Gerçekte problemin çözümündeki çetrefilliği es geçmektedir. Besbelli ki, Sovyetler Birliği ve hatta, daha genel olarak konuşursak, Rusya –çarlık mirası nedeniyle– kaynaklarını sanayi avadanlığına kitlesel olarak vakfetmeden varlığını sürdüremezdi. Hatta bu fedakârlık biraz daha az kesin olsaydı, hatta Stalin'in istediğinden daha katlanılır olsaydı, Rusya yok olurdu. Elbette ki, bu önermeleri mutlak olarak saptayamayız, ama görünüş ikna edicidir ve bunlara karşı Kravçenko'nun eseri bir şey dememektedir. Tersine, bu kitlesel, kesin ve katlanılması güç fedakârlığa dayanaklı bir destek getirmektedir ve sonunda bunun etkisini göstermektedir: Stalingrad'da Rusya kendi imkânlarıyla kurtulur.

Hataların, kargaşanın ve verimlilik eksikliğinin payı üzerinde fazla ciddiyetle durmak gereksiz olur. Bu pay inkâr edilemez ve rejim tarafından da asla inkâr edilmemiştir, ama bu pay ne kadar geniş olsa da, önemli bir sonuca erişilmiştir. Yalnızca daha az masraflı, daha rasyonel verimlilikte yöntemler sorunu ortadadır. Kimileri şöyle diyebilir: Çarlık sürmüş olsaydı kapitalizmin gelişimi devam ederdi. Kimileri de Menşeviklikten söz eder. Daha az çılgın olanlar ise Bolşevikliğin başka bir biçiminden söz ederler.

6) *A.g.e.*, s. 483.

Ama kapalı bir sistem karşısında firar –çatlaklık– neyse, çarlık ve dayandığı egemen sınıf da operasyon açısından odur. Yükselen bir burjuvaziye çağrı yapan Menşevizm çölde bir çığlıktı. Troçkizm "tek ülkede sosyalizm" olasılıkları karşısında kuşku duyar. Geriye, eylemlerinin etkisinden baştan haberdar ve kendiliğinden gelişen bir uyumdan bir düzeneğe gereken birliği elde etmeyi bilen, daha az sert bir Stalinizmin daha fazla etkin olmasını savunmak kalır! Hakikat şudur ki, biz, insanlıkdışı bir sertliğe isyan ediyoruz. Ve terörü yerleştirmektense ölmeyi kabul ediyoruz; ama tek bir insan ölmeyi seçebilir, oysa geniş bir nüfusun yaşamaktan başka şansı yoktur. Rus dünyası çarlık toplumunun gecikmişliğini telafi etmeliydi ve bu ister istemez çok güç bir işti, öyle büyük bir çaba gerektiriyordu ki –her açıdan bedeli en fazla olan– güçlü bir tarzdan başka çıkış yoktu. Bizi ayartan şey ile kaynaklarımızı artıran şey arasında tercih yapacaksak, istikbaldeki iyilik için arzudan vazgeçmek her zaman güçtür. Eğer iyi durumdaysak ve arzudan vazgeçmemiz gerekiyorsa daha kolaydır: rasyonel çıkar engelsiz etkili olur. Ama eğer tükenmişsek, gevşeklikten sıyrılmamızı yalnızca terör ve taşkınlık sağlayabilir. Şiddetli bir itki olmadan Rusya yokuş yukarı çıkamaz. (Daha az elverişsiz koşullarda Fransa'nın günümüzdeki güçlükleri bu zorunluluğun ne ölçüde olduğunu göstermektedir: İşgal döneminde yaşam, maddi açıdan, birikim yokluğu nedeniyle nispeten rahattı – istikbal için çalışmak ancak büyük zahmetlerle mümkün olabiliyordu). Stalinizm, ciddi bir durumda mevcut korku ve umut öğelerini daima sertlikle, buna karşılık açık imkânlarla dolu bir şekilde ifade edebildi.

Stalinizmin eleştirisi, günümüz yöneticilerinin politikasını bir sınıfın değilse de en azından kitleye yabancı bir grubun çıkarlarının ifadesi olarak gösterdiğinde başarısızlığa uğradı. Ne toprakların kolektifleştirilmesi ne sanayi planlarının yönlendirilmesi farklı bir iktisadi konuma sahip grup olarak yöneticilerin çıkarlarına uygundu. Çok kötü niyetli yazarlar bile Stalin'in çevresindekilerin niteliklerini inkâr edemez. Kravçenko Kremlin'de zirveye yakın adamları bizzat tanımış biri olarak gayet açıktır: "Yine de şunu ileri sürebilirim ki, ilişkide olduğum şeflerin çoğu yetenekli ve işlerini bilen insanlardı, dinamik ve kendilerini tamamen görevlerine adamış kişilerdi."[7] 1932'ye doğru, Kremlin'i daha ilk dönemlerinden itibaren tanıyan Boris Souvarine'e sormuştum: "Hangi nedenle Stalin, sizce, böylesine öne çıkabiliyor ve diğer herkesi uzaklaştırabiliyor?" "Kuşkusuz ki," demişti Souvarine, "Lenin'in ölümüyle, devrimi yalnızca kendisinin başarıyla sürdürebileceğine

7) *A.g.e.*, s. 533.

inandı." Souvarine bunu ironi yapmadan, rahatlıkla söylüyordu. Aslında Stalinci politika son derece kesinlik gerektiren düzenli bir iktisat zorunluluğuna verilen kesin, çok kesin bir cevaptır.

İşin en tuhaf yanı bu politikanın hem terörist hem de Thermidorcu olmakla suçlanmasıdır. Uzlaşmaz bir tutumun muhaliflerin kafasını nasıl karıştırdığına bundan daha naifçe tanık olunamaz. Hakikat şudur ki, terörden nefret ediyoruz ve terörü rahatlıkla bir tepki olarak, reaksiyon olarak görürüz. Ama milliyetçilik ile Marksizmin uyumu, bir ölüm kalım meselesine en az ölçüsüz sanayileşme kadar sıkı sıkıya cevap vermektedir: Yeterince ikna olmamış kalabalıklar komünist devrim için hep birlikte mücadele edemezdi. Eğer devrim kaderini ulusunkine bağlamamışsa, yok olmayı kabul etmesi gerekiyordu. Bu noktada, W. H. Chamberlain[8] kendisini gerçekten etkilemiş bir anısını aktarır. "Milliyetçiliğin haydutların işi, hatta neredeyse karşı-devrimci görüldüğü bir dönem olmuştu.. Moskova'daki devlet operasındaydım ve eski Rusya'nın bir operası olan Mussorgski'nin *Kovantçina*'sının bir ezgisinin ardından gelen kaçınılmaz alkış patlamasını beklediğimi hatırlıyorum. Bu ezgi Rusya'nın eski adı olan *Rus*'u kurtaracak birini göndermesi için Tanrı'ya bir yakarıydı. Bu alkışlar Sovyet rejimine karşı bir gösteriydi..." Savaş yaklaşırken, bu kadar derin tepkileri bilmezden gelmek akıllıca olmazdı. Ama bundan Marksizmin enternasyonalist ilkesinin terk edildiği sonucunu mu çıkarmalı? Kravçenko'nun verdiği Sovnarkom (Rus Federe Cumhuriyeti hükümeti) Parti Komitesi'nin kapalı toplantı tutanakları[9] kuşkuya pek az yer veriyor. Kremlin'in sınırları içinde parti sorumluları "geçici bir taktik manevra" olarak "Leninizmin geri çekilmesi"nden sürekli söz etmişlerdir.

7. Dünya Sorunuyla Rus Sorununun Karşıtlığı

Günümüzün Sovyetler Birliği'nde, sert ve hoşgörüsüz yanlarıyla birlikte, bir dekadansın değil, tersine korkunç bir gerilimin, Devrimin *gerçek* sorunlarını çözmekten geri durmayan ve hiçbir şey karşısında geri çekilmeyecek bir iradenin ifadesini görmemek için gerçekten kör olmak gerekir. Olguların karşısına "ahlaki" eleştiriler çıkarmak, vaktiyle ileri sürülen sosyalizm "ideal"inden, bireysel düşünce ve çıkarlardan gerçeklikte uzaklaşan şeyi

8) *L'Enigme russe*, Montréal, 1946, s. 340.
9) *A.g.e.*, s. 560-566.

vurgulamak mümkündür. Yine de bu koşullar SSCB'nin koşullarıdır –bütün dünyanın değil– ve (Rusya'nın özel belirlenimlerine bağlı) Sovyetik yöntem ve doktrin ile diğer ülkelerin ekonomik sorunları arasındaki *gerçek* karşıtlığın sonuçlarını görmemek için de kör olmak gerekir.

Temelde SSCB'nin günümüzdeki sistemi üretim araçlarını üretmeye bağlı olduğundan, donanım üretimini azaltarak tüketim nesneleri üretimini çoğaltmayı amaçlayan diğer ülkelerin işçi hareketlerinin tersi yönde ilerlemektedir. Ama, en azından bütün olarak bakıldığında, bu işçi hareketleri de kendilerini koşullayan ekonomik gerekliliğe, Sovyet aygıtının kendi koşullarına cevap verdiği kadar cevap vermektedirler. Dünyadaki ekonomik durum, gerçekten de, Amerikan sanayisinin gelişiminin, yani üretim araçlarının bolluğunun ve bunları çoğaltma imkânlarının egemenliği altındadır. Amerika Birleşik Devletleri, prensip olarak, uzun vadede müttefik sanayileri kendisininkine yakın koşullara getirebilecek güce sahiptir. Böylece, eski sanayileşmiş ulusların (günümüzün zıt görünümlerine rağmen) iktisadi sorunu, bir pazar sorunu (geniş ölçüde, pazar sorunlarına muhtemel cevap yoktur) değil, kâr karşılığı olmadan tüketim sorunu olmaktadır. Kuşkusuz ki sanayi üretiminin hukuksal temellerini sürdürmek mümkün değildir. Günümüz dünyası dört bir yandan hızlı değişimlere sahne olmaktadır. Bu sayısız baş döndürücü hareket yeryüzünü hiç bu kadar devindirmemişti. Elbette, ufuk da hiç bu kadar ani ve büyük felaketlerle dolu gözükmemişti. Söylemeye gerek var mı? Eğer bu felaketler gerçekleşirse, SSCB'nin yöntemleri –bireysel sesin hayranlık verici suskunluğu içinde!– harap olmuş uçsuz bucaksız alanlara denk uzanan tek şeydir. (Hatta insanlığın, belli belirsiz de olsa, cimri kargaşanın bu kadar eksiksiz bir inkârı üzerinde kurulmaya özlem duyuyor olması da mümkündür.) Fakat daha fazla paniğe kapılmadan –çünkü ölüm, katlanılamayan ıstıraba hızla merhem olur–, bu dünyadan vazgeçmenin ve artan ihtimalleri fark etmenin vaktidir. Düşüncenin maddi koşullarını bilene hiçbir şey kapalı değildir. Dünya da insanı her yandan ve her biçimde değişmeye davet etmektedir. Bu taraftaki insanın SSCB'nin zorunlu yollarını izlemesi elbette şart değildir. Bu insan, büyük ölçüde, bir anti-komünizm korkusunun kısırlığı içinde tükenmektedir. Ama eğer çözmesi gereken kendi sorunları varsa, körcesine lanetlemekten, artan çelişkilerinin hükmettiği felâketi haykırmaktan daha iyi yapabileceği şeyleri vardır. Anlamaya çabalarsa ya da Rus toprağını delik deşik edenlerin amansız enerjisine hayran kalırsa, kendisini bekleyen görevlere daha yakın olur. Çünkü *hareket halindeki bir dünya her yandan ve her şekilde değişmek ister.*

2. Marshall Planı

1. Savaş Tehdidi

Komünist doktrin ve teşebbüs dışında, insan zekâsı görünüşte belirsizliği kabul eder ve kısa vadeli bakışlarla yetinir. Yükselen hareket değeri taşıyan Sovyet dünyası dışında atılım gösteren hiçbir şey yoktur. İniltilerin, *önceden işitmiş* olmanın güçsüz uyumsuzluğu, kararlı anlayışsızlığın cüretkâr tanıklıkları varlığını sürdürmektedir. Kuşkusuz ki bu düzensizlik, sahici bir *kendinin bilincinin* doğuşuna zıddından daha uygundur ve hatta denebilir ki bu güçsüzlük olmadan –aynı zamanda, komünizmin saldırganlığının beslediği gerilim olmadan– bilinç özgür olamaz, *uyanık* olamaz.

Doğrusu, durum güçtür, bireyleri kesinlikle uyuşukluktan çıkartacak niteliktedir. Bir "ayrılık", kusursuz bir parçalanma, yalnızca zihniyetleri parçalamakla kalmaz, genel olarak zihniyeti de parçalar: çünkü tartışma konusu bölümler arasında başlangıçta her şey ortaktır! Bölünme ve nefret de tamamlanmıştır ve bunların habercisi olduğu şey, göründüğü kadarıyla, savaştır: sürüp giden bir savaş, tarihin kaçınılmaz biçimde en acımasız ve en pahalı savaşı.

Savaşın eşiğindeyken düşünme, özel koşullarda gerçekleşir: Gerçekten de, ne şekilde düzenlenmiş olursa olsun, eğer savaş vuku bulursa, bir karışıklığın ötesinde bunu sürdürmek hayal bile edilemez.

Rusya'nın zaferi durumunda, Amerika Birleşik Devletleri'nin, başka ülkelere yardım etmek bir yana, bugünkü Almanya'nın durumundan daha derinden mahvolmuş, genel olarak harap olmuş bir dünya ne anlama gelir? Böyle bir durumda SSCB de yakılıp yıkılmış olur ve dünyaya yerleşmiş olan Marksizmin, üretici güçlerin gelişiminin gerektirdiği devrimle bir alakası olamaz. Kapitalizmin eserlerinin de yıkımı demek olan kapitalizmin yıkımı ne anlama gelir? Elbette ki, Marx'ın berrak fikrine karşı çıkartılabilecek en kaba inkâr olur bu. Sanayi devriminin eserini yerle bir etmiş olan insanlık bütün zamanların en zavallı insanlığı olur: Yakın dönemdeki zenginliğin anısı, sonunda bu devrimi yaşayamaz kılar. Lenin sosyalizmi şöyle tarif ediyordu: "Sovyetler artı elektriklenme." Gerçekten de sosyalizm yalnızca halkın iktidarını değil zenginliği de gerektirir. Ve, büyük barakaların New York ve Londra adlarının simgelediği uygarlığın yerini aldığı bir dünya üzerinde temelleneceğini hayal edecek aklı başında kimse yoktur. Bu uygarlıktan belki nefret edilebilir, kimi zaman kötü bir düş gibi gelir; bir felakete gidişe uygun sıkıntı ve öfkeyi bunun yarattığına kuşku yoktur. Ama tek cazibesi anlamsızlık olan bir şeyin üzerinde aklı başında kimse durmaz.

Elbette ki, Amerika Birleşik Devletleri'nin Rusya üzerindeki zaferinin dünyayı bütünüyle talan etmeyeceğini hayal etmek hâlâ mümkündür. Ama "bölünme"nin bedeli galip açısından ne kadar az olursa bu "bölünme" de o ölçüde sınırlı olur. Evrensel imparatorluğun sonuç belirleyici silahların tek sahibine ait olacağına kuşku yoktur; *ama bu tıpkı kurbanın cellada ait olmasına benzer.* Bu cellatlık görevine kimse pek imrenmez, bu kadar kanlı bir çözümün toplumsal yaşamı kesinlikle zehirleyeceğini aşağı yukarı herkes bilir, dolayısıyla Amerika'da kısa vadede istikrarlı bir savaş savunucusu parti pek yoktur. Bu durumda, zamanın Rusya'dan yana olduğu açıktır, en azından ihtimal dahilindedir.

2. Üretim Yöntemleri Arasında Askeri Olmayan Rekabet İhtimali

Bir yanda, toplama kamplarının genel olarak dayattığı komünizmin sessizliği ve diğer tarafta komünistlerin kökünü kazıyan *özgürlük* düşünülürse, kuşkuya yer olmaz: Tinsel uyanış bundan daha kusursuz bir duruma kolay kolay sahip olamaz.

Ama tehdidin sonucu olduğundan ve ne zaman olursa olsun –zaten yitirmiş tarafın– nafile çabalama duygusuna bağlı olduğundan, uyanık

bilinç hiçbir biçimde kendini kaygıya teslim etmez: Onda baskın çıkan şey, daha ziyade, anın kesinliğidir (görme istencine cevabın yalnızca gece olması gülünçtür). Ama, son ana dek, *şansı sakince* aramaktan vazgeçemez. Ancak ölümün mesut çözümünde bundan vazgeçer.

Parçalanmanın tamamlanması içinde savaşın kaçınılmazlığına inanmayı önleyen şey, –Clausewitz'in formülünü tersine çevirirsek– "iktisat"ın, mevcut koşullarda, savaşı "başka yollarla sürdürebileceği" düşüncesidir.

İktisadi düzlemde girişilen çatışma, sınai gelişim –doğmakta olan birikim– dünyasını gelişmiş sınai dünyasıyla karşı karşıya getirir.

Esasen savaş tehlikesi üretim fazlalığından kaynaklanır: Eğer ihracatta bulunmak güçse *ve eğer başka çözümlere açık değilse*, yalnızca savaş aşırı yüklenmiş bir sanayinin müşterisi olabilir. Amerikan ekonomisi dünyada hiç görülmediği kadar büyük bir patlayıcı kütledir. Onun patlayıcı baskısının, Almanya'da olduğu gibi, komşularının yoğun ve askeri nüfuslarıyla dışarıdan, üretici güçlerin gelişiminin farklı bölümleri arasındaki dengesizlikle de içeriden teşvik görmediği doğrudur. Buna karşılık, *kaçınılmaz* bir büyüme hareketinin canlandırdığı bu engin düzeneğin canlı –dengeli ve rasyonel– olduğu fikri, bilinçdışının bütün tehlikelerini içerir. İki savaşa boşalmış olması bütünüyle teskin edici değildir. Dinamik bir toplumun kendisini sürükleyen harekete ihtiyatsızca ve uzun vadeli bakış açıları olmadan teslim olduğunu fark etmek her koşulda acı verir. Atılımının yasalarını yakından tanımadığını ve üretimin sonuçlarını ölçmeden ürettiğini öğrenmek acı verir. Bu ekonomi iki savaşla boy ölçüştü: Büyümeye devam ederken, hangi ani büyü onu barışa denk kılmıştır? Ekonomiyi harekete geçirenler başka hedef olmadığına safça inanmışlardır. Ama bilinçli olarak kabul ettikleri şeyin tersini bilinçsizce sürdürüyor olamazlar mı? Amerikalılar genellikle başkalarının savaşa başladığını görürler ve deneyim onlara beklentinin de ötesini gösterdi.

Bu karamsar bakış açısının karşısına, geniş bir proje anlayışı üzerinde temellenen ve uygulanmaya başlamış olan net bir bakış çıkarmak şarttır. Amerika Birleşik Devletleri'nin, uçaklar, bombalar ve diğer askeri donanım biçiminde servetlerini kurban etmeden uzun süre refah içinde kalacağını hayal etmek güç olsa da, kanlı olmayan işlere adanmış denk bir kurban etme de düşünülebilir. Başka deyişle, Amerikan ekonomisi için savaş gerekli olsa da, bunun geleneksel biçime bağlı kalması gerekmemektedir. Hatta Atlantik-ötesinden gelen ve rutini izlemeyi reddetmeye kararlı bir hareket bile kolaylıkla hayal edilir: Bir çatışmanın ille de askeri olması gerekmez, geniş bir ekonomik rekabet de düşünülebilir ve burada

inisiyatif kazanan savaşlarınkiyle karşılaştırılabilir bir kurban etmeyi uygulamak zorunda kalır. Bu da bir bütçeye dayanır ve bu bütçe, hiçbir kapitalist kâr umudunun ödünleyemeyeceği savaşın bütçe harcamaları gibidir. Batı dünyasının ataleti konusunda söylediklerim, en azından şu tek çekinceyi gerektirir: Bu dünyada tepki gösteren ne politik akım (propaganda anlamında) vardır ne de düşünce hareketi. Belirgin bir kararlılık yine de Sovyet baskısına karşılık verir. Marshall Planı kuşkusuz ki tek başına bir tepkidir, Kremlin'in dünya çapındaki tahakküm iradesinin karşısına sistematik bir görüş çıkartan tek teşebbüstür. Marshall Planı günümüzün çatışmasına sonunda bir çehre verebilmiştir: Bu, ilke olarak, iki askeri gücün hegemonya mücadelesi değil, iki iktisadi yöntemin mücadelesidir. Marshall Planı, Stalin Planlarının birikiminin karşısına bir fazlalık örgütlenmesi çıkartır: bu ille de –hakiki karara yol açmayacak olan– silahlı mücadeleyi gerektirmez. Karşıt güçler iktisadi olarak farklı nitelikte olsalar da, iktisadi örgütlenme düzleminde rekabete girmelidirler. Marshall Planı'nın inisiyatifinin gerçekleştiriyor gözüktüğü şey, dünyada Sovyetlerin hareketine Batı'nın tepkisidir yalnızca.

İki şeyden biri: ya dünyanın henüz yeterince donanımlı olmayan kısımları Sovyet planlarıyla sanayileşecektir ya da Amerika'nın fazlalığı onları donatmaya yardım edecektir. (Ama hiç kuşku yok ki başarı umudu, yani ikincinin uygulanmasının yarattığı gerçek umut ortadadır.)

3. Marshall Planı

Fransız ekonomistlerinin en özgünlerinden biri olan François Perroux Marshall Planı'nı istisnai önemde tarihsel bir olay olarak görür.[1] François Perroux'ya göre Marshall Planı "uluslararası ölçekte bugüne kadar hiç denenmemiş bir güdümlü ekonominin en büyük deneyimini başlatmaktadır" (s. 82). Keza, "dünya çapındaki" sonuçları "ulusal ölçekte çeşitli işçi partilerinin savunduğu yapısal reformların en cesurlarını ve en başarılarını bile fazlasıyla aşar" (s. 84) niteliktedir. Bu gerçek bir devrimdir: hatta "tarihin bu döneminde önem taşıyan devrim"dir (s. 38). Getirdiği "devrimci dönüşüm" gerçekten de "uluslar arasındaki alışıldık ilişkiler"i (s. 184) değiştirir. İmdi, "ulusal mücadeleleri sınıf mücadelesi adına hazırlamaktansa, ulusal mücadeleleri önlemekte daha fazla devrimci

1) François Perroux, *Le Plan Marshall ou l'Europe nécessaire au monde*, 1948.

ruh vardır" (s. 34). Böylece, General Marshall'ın girişiminin "başarılı bir başlangıçla taçlandığı" gün, "iyilikleriyle, toplumsal devrimlerin en derin ve en başarılı olanını bile silecektir" (s. 38).

Bu görüş belirgin kanaatlere dayanmaktadır. Marshall Planı, Avrupa uluslarının Amerika Birleşik Devletleri karşısındaki bütçe açığına çare bulmak istemektedir. Aslında bu açık epey eskiye uzanmaktadır. "İhracat fazlası, Amerika Birleşik Devletleri'nin bütçe dengesinin kökleşmiş durumudur. 1919'dan 1935'e dek, toplam olarak on dört milyar dört yüz elli milyon dolara yükselmiştir..." (s. 215). Ama büyük bölümü altın olarak ödenerek kapatılmış, geri kalanı ise kâr hesabı üzerinde temellenen, akılcı bir krediyle karşılanmıştır. Günümüzde yok olan sayısız çare! Avrupa'nın yoksulluğu, Amerikan ürünlerine ihtiyacı son derece acil kıldığından, bu ithalat ister istemez büyüyen bir açığa yol açar: Ama bu açığı telafi edebilecek hiçbir imkân yoktur. Yalnızca altın ve kredi değil, Avrupalıların Amerika Birleşik Devletleri'ndeki mal varlıkları da erimiştir. Turizm henüz yeni yeni canlanmaktadır ve Avrupa ticaret filosunun kısmen imhasının sonucu dolar olarak harcamalardaki artıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ne sağladığı mallar önemli olan Güneydoğu Asya gibi bölgelerle yoğun ticaretin yok olması, Avrupa'yı, Amerikan ithalatlarının fazlalığını geçici olarak giderme yönünde sahip olduğu araçların birinden yoksun bırakır. Sonuç olarak, mal teslimatını tedarikçinin kârına tabi kılan ticari faaliyetin mantığı, harabeye dönmüş Avrupa'nın elinden yaşayabilir bir siyasal iktisada geri dönüş ihtimalini alır.

Ama günümüz dünyasında bu kadar büyük bir dengesizliğin anlamı nedir? Amerika Birleşik Devletleri bu sorunla karşı karşıyadır. Ya kâr ilkesine körcesine bağlı kalmak gerekir, ama bu durumda artık yaşanamaz bir durumun sonuçlarına katlanmak gerekir (dünyanın geri kalanının nefretine yol açan Amerika'nın kaderini hayal etmek kolaydır). Ya da kapitalist dünyanın üzerinde kurulduğu kuraldan vazgeçmek gerekecek ve meta karşılıksız teslim edilecektir: Emek ürününü *vermek* gerekir.

Marshall Planı problemin çözümüdür. Ürünleri Avrupa'ya geçirmenin tek yoludur; yoksa dünyanın harareti artar.

François Perroux bunun önemini vurgularken haklı olabilir. Belki de bu kelimenin tam anlamıyla bir *devrim* değildir. Ama Marshall Planı'nın devrimci kapsamının kuşku verici olduğunu söylemek her koşulda belirsiz bir saptama olur. Teknik bir anlamı olup olmadığını ve yazarın ona atfettiği uzun vadeli politik kapsamını sormak daha doğru olabilir. Dünya çapında SSCB ile Amerika'yı karşı karşıya getiren politika oyununa Marshall

Planı'nın dahil oluşunu, yazar eserindeki açıklamalar arasında bir yana bırakmakta, uluslar arasındaki ilişkilere Plan'ın kattığı çok yeni ekonomik ilkeleri ele almakla yetinmektedir. Planın gerçek, politik uygulanışı nedeniyle bu ilişkilerin evrimini ele almadığı gibi, bu evrimin uluslararası durum üzerindeki sonuçlarını da düşünmez.

Ben, yazarın kasıtlı olarak açıkta bıraktığı bir soruna döneceğim. Ama öncelikle onun teknik analizinin önemini göstermek gerekir.

4. "Genel" İşlemlerin "Klasik" Ekonomiye Karşıtlığı

François Perroux Bretton Woods anlaşmalarından ve yenilgilerinden yola çıkmaktadır. Bretton Woods'ta "klasik ekonomi" kurallarına uygun olmayan önemli hiçbir şey düşünülmemiş olduğunu göstermek onun açısından sorun teşkil etmemiştir. Böylelikle, "18. yüzyılın İngiliz klasiklerinin hiçbirinde bu kesinlikte yer almayan," ama "kaynağını onlardan alan ve Adam Smith'ten A. C. Pigou'ya dek kopuşsuz dolambaçlardan geçerek kendi akışını geliştiren" "bu genel doktrin"i belirtir.[2] Klasiklere göre, kaynakların rasyonel ve normal kullanımı "*tek tek* hesaplara bağlıdır."[3] Bu hesaplar "firmaların işleri"dir ve "bir gruplaşmadan kaynaklanan ya da gruplaşmaya varan işlemleri prensip olarak dışlar." Başka deyişle, borç veren ve boş alan, bu işlemleri "kendi çıkarına göre ve komşular üzerindeki etkilerini dikkate almadan" (s. 97) düşünür. Bu koşullarda, işlemler her türlü *genel* çıkara yabancı kalır. Şöyle de diyebilirsiniz: Politik amaçlar, grupsal çıkarlar hesaba dahil edilmemelidir. Yalnızca maliyet, verimlilikler ve riskler dikkate alınmaya değer. Tek tek varlıkların, işlemlerde yer alan firmaların kârlarından başka yasa yoktur. Alacaklının rakama dökülebilir kârı kanıtlanabildiği ölçüde kredi verilir. Uluslararası İktisadi Kalkınma ve Gelişme Bankası bu şekilde tanımlanan ilkelerle kendine sınır koymuştur. "Global hesaplara göre koordine edilen ve tutarlı bir yatırımı bireysel borç anarşisinin üzerine eklemek yerine, bireysel inisiyatifler yararına uluslararası kredi dağılımının gidişatını sürdürmeyi hedeflemektedir" (s. 155). Kuşkusuz ki, "bizzat varlığıyla bile, Uluslararası Banka, ihtiyaçların bir araya getirilmesini değilse de, en azından borç verme anlaşmalarını

2) Sayfa 127. Yazar birkaç satır daha ileride "klasik" derken, buradaki anlamın aşağı yukarı J. M. Keynes'in *General Theory*'nin ilk sayfalarında verdiği anlamı karşıladığını belirtir.

3) Sayfa 130. Altını çizen yazar.

kendi aralarında pazarlık etmeye yönelmiş tarafların gruplaşmalarını gerçekleştirmeyi amaçlayan ilk denemedir" (s. 156). Ama bir tüzük maddesi, "ihtiyaçlar kitlesinin oluşturduğu bütünle, hatta fiilen ifade edilen talepler kitlesiyle bağlantı içine girmeden, yalnızca kendi ekonomik çıkarını dikkate alarak her talebi *tek tek* inceleme yükümlülüğü getirir" (s. 155).

Kısacası, Bretton Woods anlaşmalarının uluslararası ekonominin açmazını özellikle tanımladığı söylenebilir. Kapitalist dünyanın sınırları içinde, *tek tek* kâr kuralı –bu olmadan hiçbir işlem *düşünülemez*–[4] üzerinde kurulan uluslararası ekonomi ya kendi temellerini reddetmelidir ya da bunları korumak için yokluklarında varlığını sürdüremeyeceği koşullardan vazgeçmelidir. Uluslararası Banka'nın ve Para Fonu'nun yetersizliği Marshall Planı'nın olumlu belirleniminin olumsuz karşılığıdır.

Anlam ve değer veren genel amaçları göz ardı etmek ve tek başına bırakılmış amacın sınırını asla aşamamak kapitalist ekonominin paradoksudur. Bundan temel bir perspektif hatasının kaynaklandığını daha ilerde göstereceğim: Genel amaçlar bizim tarafımızdan tek tek amaçlara göre düşünülmüştür. Ama pratik sonuçlar hakkında önyargıda bulunmadan, bir dünyadan diğerine, *tek tek* çıkarın önceliğinden *genel* çıkarın önceliğine bu ani geçişi gözlemlemek çok ilginçtir.

François Perroux Marshall Planı'nın tanımını bu temel karşıtlıktan yola çıkarak gayet yerinde belirtmiştir: "dünya çapında çıkar yatırımı" (s. 160).

Bu işlem içerisinde, "alınan risklerin kapsamı ve niteliği, kozların alanı ve kaderi, *net* kâr hesaplarını yanıltıcı kılar." "Politik tercihler ve makroskopik hesaplar temelinde hazırlanır, kararlaştırılır ve yönlendirilir. Bunların kavranması için de klasik analizin yardım göreceği hiçbir şey neredeyse yoktur" (s. 172-173). Bundan böyle, "kredi talep ve dağılımları, liberalizmin üzerinde durmaktan hoşlandığı tek tek hesaplarla hiç ilişkisi olmayan kolektif hesaplara dayanır" (s. 99-100). "Kolektif bir talep karşısında kolektif bir arz" vardır. Elbette ki, "arzların ve taleplerin bu toplaşması, klasik yatırım doktrin ve pratiğiyle belirgin bir tezat içerisindedir" (s. 167).

Ekonomik birlikler ve devletler global işleme katılarak, *tek tek* çıkarlarından uzlaşılmış bölgesel çıkarlara geçerler. Cahilce ya da komşuların çıkarlarını inkâr ederek sürdürülen sanayi korumacılığının yerini, emeğin bölüşümünü amaçlayan sistematik anlaşma zorunluluğu alır. Ama

4) İşlemin sonucu kâr yokluğu olabilir, hatta zarar da olabilir, çünkü *tasarlanırken* tahmin edilen etkiyi gösterememiştir. Prensip de bir o kadar hareketsizdir.

bölgesel anlaşma dünya çapındaki entegrasyonun yalnızca bir düzeyidir. Yalnızca kendini ve dünyayı –ya da ekonomisi başat olan dünya içindeki devleti– bilen tek başına bir varlık yoktur; tecride yönelik genel bir itiraz vardır. "Komşularına dayanan" hareket bile her ekonomiyi evrene dahil eder (s. 110).

Bu koşullarda, "kredi dağıtımı bir *meslek* olmaya son vererek bir *işlev* oldu" (s. 157). Özellikle şu söylenebilir ki, genel olarak düşünülen insanlık, kredilerden, çıkar sağlamayı düşünmeden, alacaklının çıkarının tanımladığı sınıra uymak zorunda kalmadan, kendi karar verdiği amaçlarla yararlanır. Bir *manager* olarak, E.C.A. (Ekonomi İşbirliği İdare) Yöneticisi'nde cisimleşen insanlık, yatırımı, kâr kuralının inkârı olan temel bir yasaya göre, sabit pazarlıklarla paylaştırır. Bu yeni yasanın eski ifadesi tanıdıktır. Dünya çapında bir çıkar işlemi ister istemez şu tartışmasız ilkeye sahiptir: "Herkesten imkânına göre, herkese ihtiyaçlarına göre."

5. "Genel Ekonomi"nin Bakış Açısından François Perroux'ya Göre "Genel" Çıkar

Komünizmin temel formülü bu konuda ne kadar tuhaf ve ne kadar yersiz (her anlamda) gelse de, bir Marshall Planı, "dünya çapında kâr yatırımı" mantığı ve hatta ideal işlemin eksik taslağı bile başka bir formülle ifade edilemez. Söylemeye gerek yok: *Hedeflenen* bir amaç henüz *erişilmiş* değildir, ama, bilinçli ya da bilinçsiz, plan başka amaç güdemez.

Bu elbette çok sayıda güçlük içerebilir. François Perroux da kuşkusuz bunun bilincindedir, ama o bunu göz önünde bulundurmaz, en azından kısa bir kitabın sınırları içinde bunu yapmaz.

Planın tesadüfi karakterini ve genel politika üzerindeki etkilerine dair bizim belirsizliğimizi bilerek göz ardı eder.

Diğer yandan, Plan'ın bir katkı varsayıyor olmasını da göz ardı eder. Öz olarak, Plan finanse edilmelidir. Bu katkının doğasına ve seferberliğin gücüne bağlı olarak Plan'ın etkisi sınırlı olabilir, anlamı değişebilir.

Bu katkının niteliğini incelemek için, burada, François Perroux'nun çalışmasıyla aynı yönde, bütün bir teorik düşünce düzenini de dahil etmek yararlı olabilir. Plan öncelikle bir sermayenin seferber edilmesini ve ortak kâr yasasından sökülüp alınmasını gerektirir. Bu sermaye, François Perroux'nun deyişiyle, "uluslararası açıdan egemen bir ekonomi"nin rezervlerinden kaynaklanır. Aslında bu öyle gelişkin bir ekonomi gerektirir

ki büyümesinin ihtiyaçları fazla kaynakları güçlükle emer. Bu, aynı zamanda, diğer uluslarınkiyle kıyaslandığında orantısız önemde ulusal bir gelir gerektirir, öyle ki nispeten cılız bir pay bile yetersiz ekonomilerin her biri için nispeten büyük bir yardım anlamına gelir. Gerçekten de, milyar dolarlık bir katkı Avrupa için yaşamsal önemdedir, ama bu toplam 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki alkol tüketimi bedelinden düşüktür. Söz konusu rakam prensip olarak üç haftalık savaş harcamasına karşılıktır. Gayrisafi milli hasılanın % 2'sine yakındır.

Marshall Planı olmasaydı bu % 2 üretken-olmayan tüketimi kısmen artırırdı; ama özellikle donanım malları söz konusu olduğundan, prensip olarak Amerikan üretici güçlerinin büyümesine, yani Amerika Birleşik Devletleri'nin servetinin artmasına hizmet ederdi. Bu ille de şoke edici bir durum değildir ve hatta şoke olunsa bile, yalnızca ahlaki açıdan şoke olunabilir. Bunun *genel olarak* ne anlama geldiğini düşünmeye çalışalım. Bu servet artışı çok sayıda *tek tek* çıkarın ortak gerekliliğine cevap verir. François Perroux'nun göz önünde bulundurduğu genel işlemlerin ötesinde, "genel ekonomi" bakış açısına geri dönersek, *tek tek* çıkar tam olarak şunu ifade eder: Yeryüzündeki, tüm canlı doğadaki *tek tek* her birim büyümeye eğilim gösterir ve teorik olarak da bunu yapabilir. Gerçekten de, tek başına yaşayan her tanecik, ortalama koşullarda sahip olduğu kaynakların aşırı büyümesinden ya üreme yoluyla büyümede ya da bireysel büyümede yararlanabilir. Ama bu büyüme, büyümeyi olası sınırlarına taşıma ihtiyacı, *tek tek* varlıkların işidir, *tek tek* çıkarı tanımlar. *Genel* çıkarı *tek tek* çıkar türüne göre düşünme alışkanlığıdır bu; ama dünya bunu her zaman için bir perspektif hatası dahil etmeden yapabilecek kadar basit değildir.

Bu hatayı hissedilir kılmak kolaydır; bütünü içinde ele alındığında, canlı parçacıkların büyümesi sonsuz olamaz. Yaşama açık uzamın bir doyma noktası vardır. Kuşkusuz ki, uzamın aktif güçlerin büyümesine açılması, canlı biçimlerin doğasıyla birlikte değişmeye muktedirdir. Kuşların kanatları büyümeye daha geniş bir alan açmışlardır. Enerji tüketen ve üreten yaşam sistemlerinin gelişiminde art arda sıçramalara imkân tanımış olan insan tekniklerinin durumu da aynıdır. Her yeni teknik, üretici güçlerin yeni bir büyümesini mümkün kılar. Ama bu büyüme hareketi, yaşamın her bir evresinde sınırlara çarpar; sürekli olarak durdurulur ve yaşam tarzlarının değişimini amaçlayarak yola çıkmak için beklemelidir. Gelişmenin durması, canlı güçlerin hacmini artırabilecek kaynakları ortadan kaldırmaz. Ama büyüme yaratabilecek olan enerji, saf kayıp olarak harcanır. İnsan etkinlikleri düzleminde, yeni üretici güçler

halinde birikebilecek (sermayeleştirilebilecek) kaynaklar herhangi bir şekilde uçup gider. Genel kural olarak, yaşamın ya da zenginliğin sonsuzca *verimli* olamayacağını ve büyümeyi reddedip harcamanın gerekeceği anın sürekli geleceğini kabul etmek gerekir. En basit ölümsüz varlıkların yoğun bir şekilde yaygınlaşmasının yerini ölümün ve eşeyli üremenin lüksü alır ve bu da engin bir israfı endemik durumda korur. Hayvanların birbirlerini yemesi de global büyümenin bir frenidir. Keza insanlar, hayvanların aleyhine, yaşama elverişli uzamın hakimiyetini sağladıklarında, savaşlar ve gereksiz tüketimin binlerce biçimi ortaya çıkar. İnsanlık, enerjiyi üretici güçlerin gelişmesinde kullanan sanayi yoluyla, büyüme olasılıklarının çoğalmış açıklığıdır ve aynı zamanda da saf kayıp şeklindeki tüketimin sonsuz kolaylığıdır.

Ama büyüme, ilke olarak, tek başına olan ve büyümenin sınırlarını ölçmeyen, büyüyebilmek için çetin bir mücadele sürdüren ve sonuçlarla asla ilgilenmeyen bireyin kaygısı olarak düşünülebilir. Büyümenin formülü, borç veren tek kişinin formülüdür: "Herkese kendi çıkarına göre; komşular üzerindeki etkilerini dikkate almadan"; *genel* etkiler ise hiç dikkate alınmaz. Buna karşılık (söylemiş olduğum gibi yanlış bir şekilde düşünülerek, *tek tek* çıkarların sapkınca çoğalması olarak görülen insanların global çıkarlarının ötesinde) *genel* bir bakış açısı mevcuttur ve bundan yola çıkarak yaşam yeni bir şekilde düşünülür. Hiç kuşku yok ki, bu bakış açısı, büyümenin yararlarını inkâr etmez, ama bireysel körlüğün –ve umutsuzluğun– karşısına tuhaf, taşkın, aynı zamanda yararlı ve yıkıcı bir duygu çıkartır. Bu çıkar, bencilliğin egemen kıldığı deneyimin tersi bir deneyimin sonucudur. Kişisel güçlerini geliştirerek kendini dayatmayı dert edinen bireyin deneyimi değildir bu. Kaygının nafileliğinin tersi bir bilinçtir bu. Ekonominin ele aldığı temalar bu çıkarın doğasını belirtmeyi sağlar. Sermaye sahiplerinin tek tek çıkarları kütlesel olarak düşünülürse, bu çıkarların çelişik niteliği hemen fark edilir. Her sermaye sahibi kendi sermayesinden bir çıkar bekler: Bu, yatırımın sınırsız gelişimini, yani üretici güçlerin sınırsız büyümesini varsayar. Esasen üretken olan bu işlemlerin ilkesi içinde körcesine inkâr edilen şey, saf kayıp olarak tüketilen ürünlerin sınırsız olmasa da önemli miktardaki toplamıdır. Bu hesaplarda üzücü bir şekilde yer almayan şey, özellikle savaşlarda akıl almaz miktarlarda servetin yok olup gitmek zorunda kaldığıdır. Sorunun, "klasik" ekonomide olduğu gibi kâr arayışıyla sınırlı olduğu ekonomik problemlerin *tek başına bırakılmış* ya da *sınırlı* problemler olduğunu; *genel* problemin içinde, bir enerji fazlasını hiç durmadan yok etmesi (tüketmesi) gereken canlı kitlenin

özünün sürekli yeniden ortaya çıktığını –paradoksal biçimde– söyleyerek bu daha net ifade edilebilir.

Marshall Planı'na geri dönersek, artık belirtmek kolaydır. Yalnızca kolektif arz ve talep gruplaşmalarına değil, "klasik" türdeki *tek tek* işlemlere de karşı çıkmaktadır: Bu genel bir işlemdir, çünkü *belli bir noktada* üretici güçlerin büyümesini reddeder. Yatırım olmakla birlikte özünde yitirilen fonlarla genel bir problemi çözmeye çalışır. Buna rağmen, nihai olarak büyümenin kullanımında olacağını tahayyül eder (genel bakış açısı aynı zamanda iki bölümü içermektedir), ama yıkımların ve teknik gelişmelerin büyümenin önündeki alanı açık bıraktıkları noktada büyüme olasılığını belirtir. Başka deyişle, Plan, mahkûm edilmiş bir zenginliğin katkısıdır.

Bütün olarak dünyada, büyüme sağlayamayan –"uzam" (daha doğrusu imkân) bulamayan– fazlalık bir kaynak vardır. Ne feda edilmesi gereken pay ne de feda etme anı tam olarak asla verili değildir. Ama *genel* bir bakış açısı, doğru dürüst tanımlanamayan bir zaman ve mekânda büyümeden vazgeçilmesini, zenginliğin inkâr edilmesini gerektirir ve olası verimliliği ya da verimli yatırımı uzak tutar.

6. *Sovyet Baskısı ve Marshall Planı*

Her koşulda temel bir güçlük varlığını sürdürmektedir. Katkı nasıl seferber edilecek? Tek başına bırakılmış kâr kuralından beş milyar nasıl sökülüp alınır? Bu nasıl kurban edilir? Planın gerçek politika oyununa –bunun Perroux'nun çalışmasında ele alınmadığını söylemiştim– katılımı burada görülür ve buradan yola çıkarak her şey gerçekte yeniden gözden geçirilmelidir. François Perroux Planı, ortak kuraldan katkının sökülüp alınacağı kesinmiş gibi, ortak çıkarın etkisiymiş gibi tanımlamıştır. Bu noktada onu çekincesiz izleyemem. Plan bir "dünya çapında kâr yatırımı" olabilir. Ama aynı zamanda "Amerikan kârı" da olabilir. Böyle olduğunu söylemiyorum, ama bu soru sorulabilir. Prensip gereği "dünya çapında kâr"ken, Amerikan kârı anlamına geçtiğinde çarpıtılmış olabilir.

Teorik olarak bu, kapitalizmin temelden inkârıdır: Bu sınırlı anlamda, François Perroux'nun analizinden çıkartılan karşıtlıktan alınacak hiçbir şey yoktur. Ama ya fiiliyatta?

Henüz fiiliyat yoktur. Sorunu ortaya koymakla yetinelim: Kapitalizm kendini inkâr etmek isterken ortaya çıkmış olabilir – bunu yapmaktan

kaçınamasa da yapacak gücü de yoktur. Yine de Amerikan dünyası için bu bir ölüm kalım sorunudur.

Modern dünyanın bu görünümünü onu anlamaya çalışanların çoğu kavrayamaz: Paradoksal bir şekilde, Sovyetlerin (ya da benzer herhangi bir tehdidin) kurtarıcı kaygısı olmadan Marshall Planı olamaz. Aslında, Kremlin diplomasisi Amerikan kasalarının anahtarını elinde tutmaktadır. Paradoksal bir şekilde, bu hareketleri belirleyen şey Kremlin'in dünyada sürdürdüğü gerilimdir. Bu tür savlar kolaylıkla saçmalığa varabilir, ama denebilir ki, SSCB olmadan, onun bağlı olduğu gerilim politikası olmadan, kapitalist dünya felç olmaktan kesinlikle kurtulamaz. Bu hakikat, mevcut evrime hakimdir.

Sovyet rejiminin, günümüzde, genel olarak dünyanın ekonomik gerekliliklerine cevap verdiği kesin değildir. En azından, yoğun bir ekonominin ille de sanayinin diktatoryal örgütlenmesini gerektirmediği hayal edilebilir. Ama Sovyetler Birliği'nin ve Kominform'un *politik eylemi* dünya ekonomisine gereklidir. Eylem burada yalnızca bir üstyapı farklılığının (üretimin hukuksal sisteminin) sonucu değildir, aynı zamanda ekonomik düzeyin de sonucudur. Başka deyişle, belli bir noktadaki politik rejim, yani Rus dünyası, (enerji hareketinin) kaynaklarının eşitsizliğini saldırgan bir aijtasyonla, sınıflar mücadelesinin aşırı gerilimiyle ifade eder. Bu gerilimin kaynakların daha eşit bir paylaşımına, servetlerin dolaşımına uygun olduğu ve artan eşitsizliğin de bunu felç ettiği doğal olarak anlaşılır. Marshall Planı bir işçi ajitasyonunun sonucudur ve Batılı, kendi yaşam tarzı düzeyini yükselterek buna çare bulmaya çabalamaktadır.

Marshall Planı'na komünist muhalefet, başlangıçtaki hareketliliği sürdürür. Hareketin fiiliyata dökülmesini engelleme eğilimindedir, ama görünüşün tersine, mücadele ettiği hareketi artırmaktadır. Bu hareketi hem artırır hem denetler. Avrupa'ya yardım, prensip olarak, Amerikan müdahalesi ihtimalini, hatta zorunluluğunu beraberinde getirir, ama Sovyetlerin muhalefeti bu müdahalenin başarılı olmasına yol açabilecek düzensizliği ve aşırılığı güçleştirir. Sabotajın bu etkileri yatıştırabileceği doğrudur. Ama, buna karşılık, yıkım değilse de zorunluluk duygusunu büyütür ve daha az tereddütlü bir icraat sağlar.

Bu karşılıkların önemi ne kadar vurgulansa azdır. Ekonominin derinden dönüşümüne yol açmaktadırlar. Sonuçların yeterli olacağı kesin değildir, ama bu paradoksal alışverişler dünyanın çelişkilerinin ille de savaş tarafından çözülmesinin gerekmediğini kanıtlamaktadır. Genel olarak, ister sosyalist olsun ister komünist, işçi hareketliliği aslında ekonomik ku-

rumların devrimsiz, barışçıl evrimine yöneliktir. İlk hata ılımlı, reformist bir hareketliliğin bunu tek başına sağlayacağına inanmaktır. Eğer hareketlilik komünist, devrimci inisiyatif sayesinde tehditkâr bir hal alınazsa evrim olmaz. Ama komünizmin tek olumlu etkisinin iktidarın ele geçirilmesi olduğunu hayal etmek de haksızlık olur. Komünistler hapishanede bile "dünyayı değiştirme"ye devam ederler. Tek başına, Marshall Planı gibi bir etki önemlidir, ama bunun sınırı görülemez. Yıkıcı eylemin sonucu olan ekonomik rekabet, servet paylaşımındaki değişimlerin ötesinde, yapıların daha derin değişimine kolaylıkla sürükleyebilir.

7. Ya da Savaş Tehdidi "Dünyayı Değiştirecek" Tek Şey Olarak Kalır

Başlangıçta Marshall Planı dünya çapında yaşam düzeyini yükseltmeye yöneliktir. (Hatta üretici güçlerin büyümesi hilafına Sovyet yaşam düzeyinde artışa bile yol açabilir). Ama yaşam düzeyinin yükseltilmesi, kapitalizm koşullarında, üretici güçlerin sürekli büyümesine yeterli bir çeldirici değildir. Keza Marshall Planı, daha baştan, yaşam düzeyini yükseltmenin *kapitalizm dışı* bir yoludur. (Bu açıdan, etkinin Amerika dışında olup olmadığını bilmenin önemi yoktur.) Böylece, SSCB'den daha az farklı bir yapıya doğru, nispeten devletçi bir ekonomiye doğru *kayma* başlar; üretici güçlerin büyümesinin engellendiği noktada, tek mümkün olan kapitalist gelişme, yani kâr, yeterli marja sahip olmayacaktır. Dahası, Avrupa'ya yardım biçimi, genel olarak işçi hareketliliğinin teşvik ettiği bir evrimin tek işareti değildir. Amerika Birleşik Devletleri çözümsüz çelişkiler içinde boğuşuyor. Serbest teşebbüsü savunuyorlar ama bunu devletin önemine bağlayarak geliştiriyorlar. SSCB'nin koşarak gittiği yere mümkün olduğunca yavaş ilerliyorlar.

Bundan böyle toplumsal problemlerin çözümü sokak ayaklanmalarından geçmiyor, ekonomik kaynaklardan yoksun olan, genişleme halindeki halkların en zengin bölgelerin istilasına yöneldiği zamanlar artık geride kaldı. (Askeri koşullar, günümüzde, geçmişin tersine, zenginlerin yararına etkili oluyor.) Aynı şekilde, politikanın savaşlar dışındaki sonuçları birinci planda önemlidir. Bu sonuçların bizi felaketten koruyacaklarına emin olamasak da bunlar bizim tek şansımızdır. Genellikle savaşın toplumların evrimini hızlandırdığını inkâr edemeyiz: Sovyetler Birliği'nden başka, bizler de, düşünce özgürlüğümüz, daha az katı olan toplumsal ilişkileri-

miz, devletleştirilmiş sanayi ve hizmetlerimizle, Avrupa'yı sarsmış olan iki savaşın sonuçlarıyız. Hatta son savaştan artmış bir nüfusla çıktığımız bile doğrudur; farklı düzeyler bile bütün olarak iyileşme yolunda. Bununla birlikte, üçüncü bir savaşın bize getireceklerini –bütün yeryüzünün 1945 Almanya'sının durumuna çaresizce mahkûm edilmesi dışında– göremiyoruz. Artık barışçıl bir evrimi dikkate almalıyız; bu olmadan, kapitalizmin imhası, aynı zamanda, kapitalizmin *eserlerinin* yıkımı, sanayi gelişiminin durması ve sosyalist rüyanın yok olması olur. Bundan böyle savaş *tehdidinden,* dün için insanlıkdışı olan ama savaştan beklenebilecek şeyi beklemeliyiz. Bu yatıştırmasa da, tercih hakkı yoktur.

8. "Dinamik Barış"

Politik yargıların temelindeki berrak bir ilkeyi yalnızca dikkate almalıyız.

Savaş tehdidi Amerika Birleşik Devletleri'ni fazlalığın önemli kısmını askeri imalata ayırmaya yöneltirken, barışçıl evrimden hâlâ söz etmek nafile olur: pratikte, savaş kesin olacaktır. *Bu tehdit Amerika Birleşik Devletleri'ni dünya çapındaki yaşam düzeyini yükseltmeye bu fazlalığın önemli bir bölümünü –karşılıksız–, soğukkanlılıkla vakfetmeye yönelttiği ölçüde, ekonominin hareketleri üretilmiş enerji fazlalığına savaşçılıktan başka bir çözüm verdiği ölçüde, insanlık kendi problemlerinin genel çözümüne doğru barışçıl olarak ilerleyecektir.* Silahsızlanmanın olmaması savaş anlamına gelir demek değildir bu. Fakat Amerikan politikası iki yol arasında tereddüt eder: ya yeni bir *lend-lease* sayesinde Avrupa yeniden silahlandırılır ya da Marshall Planı kısmen de olsa askeri donanım için kullanılır. Mevcut koşullarda silahsızlanma bir propaganda temasıdır, hiçbir koşulda bir çıkış yolu değildir. Ama eğer Amerikalılar Marshall Planı'nın özgüllüğünü, fazlalılığın bir bölümünü savaşçı olmayan amaçlar için kullanmayı inkâr etseler de, bu fazlalık gereken yerde sıçrama yapacaktır. Patlama anında, Sovyetlerin politikasının felaketi kaçınılmaz kıldığını söylemek mümkün olacaktır. Teselli yalnızca gülünç değil aldatıcıdır da. Günümüzde, ters yönü ileri sürmek gerekir: Üretilen güçlerin fazlalığına tek çıkış olarak savaşı bırakmak, savaşı kendine katmak, sorumluluğunu üstlenmek olur. SSCB'nin Amerika'yı çetin bir sınavla karşı karşıya bıraktığı doğrudur. Ama eğer SSCB Amerika Birleşik Devletleri'ni uyandırmak için, sınamak ve "değişmeye" zorlamak için burada olmasaydı bu dünya nasıl olurdu?

Aceleci bir silahlanmanın kaçınılmaz sonuçlarını gösterdim, ama bu asla bir silahsızlanma yoluna girmemektedir, bunun fikri bile gerçekdışıdır. Silahsızlanma öyle olasılık dışıdır ki, etkileri hayal bile edilemez. Bu dünyaya hareketsizlik önermenin ne ölçüde boşuna olduğunu tam olarak bilemeyiz. Hareketsizlik ve uyku, savaşın habercileri kadar kesin olamaz. Yalnızca DİNAMİK BARIŞ[5] eksiksiz bir değişim zorunluluğuna cevap verir. Sovyetlerin devrimci iradesine karşı koyabilecek tek ifade budur. Ve DİNAMİK BARIŞ bu kesin iradenin bir savaş tehdidi durumunu sürdürdüğü ve karşıt kampların silahlanması anlamına gelir.

9. *Amerikan Ekonomisinin Gerçekleşmesine Bağlı Olarak İnsanlığın Gerçekleşmesi*

Şunu da belirtmek gerekir ki, yalnızca Amerikan yöntemlerinin başarısı barışçıl bir gelişme ihtimali içermektedir. Savaşsız bir devrimin, en azından klasik bir devrimin olanaksızlığını bu kadar net gösterebilmiş olmak Albert Camus'nün büyük meziyetidir. Ama insanlıkdışı bir iradenin ille de SSCB'de ve kötülük eserinin de Kremlin'in politikasında cisimleştiğini görmek şart değildir. Gizli polise, düşüncenin susturulmasına ve çok sayıda toplama kampına dayalı bir rejimin genişlemesini arzulamak acımasızlıktır. Ama insan kitlelerinin geniş hareketleri baskın bir zorunluluğa cevap vermeseydi dünyada Sovyet kampları olmazdı. SSCB'nin dünyada sürdürdüğü gerilimin anlamı, *hakikati* ve temel değeri fark edilmeden *kendinin bilincini* ileri sürmek her koşulda gereksiz olur (eğer bu gerilim eksik olursa, yatışmak her açıdan gereksiz olur, çekinmeye yer olmaz). Tutkunun gözlerini kör ettiği ve SSCB'yi yalnızca ölçüsüzlük olarak gören kimse de denk bir ölçüsüzlüğe kapılır; en azından körlük anlamında: Tam bir bilince varmayı reddeder; insan ancak bunun sonunda *kendinin bilincine* varır. Elbette *kendinin bilinci* Sovyet alanının sınırları içinde de dışlanmıştır. Önceden verili hiçbir şeye bağlanamaz. Tehdit karşısında hızlı bir değişim[6] ve dünyanın egemen bölümünün başarısını içerir. Buna

5) Jean-Jacques Servan-Schreiber'in ifadesini kullanıyorum. Bkz. *L'Occident face à la paix*, devamında önemli makaleler, 15, 16, 17 ve 18 Ocak 1948 tarihli *Le Monde*'da yayımlandı.

6) J.-J. Servan-Schreiber'in belirttiği ve ilerici Amerikan entelektüellerinin düşünme eğiliminde olduğu gibi, yeni bir politik gücün, sendikaların hızla yükselişinden Amerika Birleşik Devletleri'ndeki iç durumun hızla ve dikkate değer dönüşümü beklenebilir.

karşılık, Amerikan demokrasisinin *sonraki* tercihinde bu da içerilmiştir ve savaşsız başarı şansı mevcuttur. Ulusal bakış açısı tartışma konusunun dışındadır.[7]

10. Zenginliklerin Nihai Amacının Bilinciyle "Kendinin Bilinci"

Kendinin bilinci (bireyin tam ve indirgenemez hükümranlığa geri dönüşü)[8] kadar mahrem bir hakikati tamamen dışsal bu belirlenimlere bağlamak kuşkusuz paradoksaldır. Bununla birlikte, daha fazla oyalanmadan işin özüne eğilirsek, bu belirlenimlerin –ve bütün bu kitabın– derin anlamını kavramak kolay olur.

Öncelikle, "egemen uluslararası ekonomi"den yola çıkarak düşünülen politikanın amacının dünya çapında yaşam seviyesinde bir artış olduğu olgusu nedeniyle paradoks aşırıya varır.[9] Bu hayal kırıcı ve üzücü bir anlamdır. Ama bu, *kendinin bilincinin* gerçekleşmesi değil, çıkış noktası ve temelidir. Bunun oldukça belirgin biçimde temsil edilmesi gerekir.

Kendinin bilinci esasen mahremiyete tam sahip olmaksa, mahremiyete her sahip olmanın aldatmaca olduğu olgusuna dönmek gerekir.[10] Kurban etme ancak kutsal bir *şeyi* ortaya koyabilir. *Kutsal şey* mahremiyeti dışsallaştırır: aslında içeride olanı dışarıdan gösterir. Bu nedenle, *kendinin bilinci*, sonuçta, mahremiyet düzeninde hiçbir şey olmamasını gerektirir. Varlığını sürdüren şeyi ortadan kaldırma iradesi asla görülmez: Sanat eserini ya da şiiri ortadan kaldırmaktan kim söz eder? Ama kuru bilinç berraklığının kutsallık duygusuyla çakışabileceği şekilde bir *noktanın* açıkça ortaya konması gerekir. Bu, kutsal dünyanın *şeye* en saf anlamda karşıt öğeye, yani en saf mahremiyete indirgenmesidir. Aslında bu, mistiklerin

7) SSCB ya da ABD'den başka ülkelerden yola çıkarak, derin anlamda bağımsızlık inisiyatifinin olamayacağını niçin inkâr etmeli? Buna takılıp kalmak ancak günlük polemikte anlam taşır.

8) Yerine getirilmesi gereken bir görevden bağımsız olarak anın içinde özgürlüktür bu.

9) *Dünya çapında* derken, "Truman Planı"nda belirtilen Amerikan politikasının son yöneliminin Marshall Planı'ndan daha fazla anlamı olduğunu kastediyorum. Elbette ki, bu ekonomikönlemler kapsamında savaş sorununa çözüm aramaya çalışmak boşuna olur. Doğrusu, bunlar, savaş olasılığını değilse de zorunluluğunu –sonuçta– ortadan kaldırırlar; ama günümüz silahlanmalarının korkunç tehdidinin yardımıyla, bu bir prensip olarak yeterli olur. Her koşulda, daha fazlası yapılamaz.

10) Bkz. daha yukarıda 4. Kısım Bölüm II, *Burjuva Dünyası*.

deneyiminde olduğu gibi, "görü"lerin, tanrısallıkların ve mitlerin baştan çıkarıcılığına karşıt olarak, "biçimsiz ve tarzsız" entelektüel bir tefekkür anlamına gelir. Bu, özellikle, bu kitaba dahil edilen bakış açısıyla, temel bir mücadelede kararlı olmak demektir.

Bizim gibi varlıklar kesin olarak verili değildir, kendi enerji kaynaklarını büyütmeye yönelirler. Çoğu zaman bu büyümeyi, basitçe varlığını sürdürmenin ötesinde, kendi hedefleri ve varlık nedenleri yaparlar. Ama büyümeye bu tabi oluş içinde, verili varlık kendi özerkliğini yitirir, kaynaklarının büyümesi nedeniyle, gelecekteki haline tabi olur. Aslında, büyüme saf harcama olarak çözüme bağlanacağı ana göre kendini konumlandırmalıdır. Ama bu özellikle güç bir geçiştir. Gerçekten de bilinç buna karşı durur; şu anlamda ki, sahip olacağı bir nesne, *bir şey* arar, yoksa saf harcamanın *hiçliğini* değil. Bilincin *bir şeyin* bilinci olmaya son vereceği anda buraya varmak önemlidir. Başka deyişle, büyümenin *(bir şey* edinmenin) *harcamaya* dönüşeceği anın bilincine varmak, tam anlamıyla *kendinin bilincidir*, yani *nesne olarak hiçbir şeyi* olan bir bilinçtir.[11]

Bilinç berraklığı ihtimalinin olduğu yerde, yaşam düzeylerinin üst düzeyde düzenlenme detantına bağlı olan bu tamamlanma, toplumsal varoluşun *yerleşmesi* değeri taşır. Bu *yerleşme* bir anlamda hayvandan insana geçişle karşılaştırılabilir (ki zaten, daha kesin olarak, son edimi bu olacaktır). Bu bakış açısında, her şey, sanki nihai amaç veriliymiş gibi cereyan eder. Her şey, sonuçta, yerine yerleşir ve kendine tahsis edilen role karşılık düşer. Truman günümüzde nihai –ve gizli– zaferin hazırlıklarını el yordamıyla yapıyor.[12]

Ama bu elbette yanıltıcıdır. Zamanı geçmiş bir teleoloji yerine, daha açık olan zihin, yalnızca sessizliğin ihanet etmediği hakikati ayırt edebilir.

11) Eğer saf içsellik değilse, ki bu *şey* değildir.

12) Tutkunun bilinçdışı unsur olmadığı an gelecektir. Bu, denecektir, yalnızca bir delinin Marshall ve Truman planlarında fark edebileceği şeydir. O deli benim. Özellikle şu iki şeyden biri: ya işlem başarısız kalacaktır ve deli olan ben kendisinden daha az kaçık olmayan bir dünyada yitip gidecektir; ya da gerçekleşecektir ve sözünü ettiğim *kendinin bilincine* gerçekten de yalnızca *deli* varacaktır, çünkü bilinç olan akıl kendisine indirgenemeyen şeyi konu almışsa ancak bunun tamamen bilincinde olur. Belirgin bir olguya gönderme yapan mülahazaları buraya dahil ettiğim için özür dilerim: Bu ekonomi kitabının yazarı, ayrıca, (eserinin bir bölümüyle) bütün zamanların *mistiklerinin* devamında yer alır (ama çeşitli mistisizmlerin bütün varsayımlarına da aynı ölçüde yabancıdır; *kendinin bilincinin* bilinç berraklığını bunların karşısına çıkartır).

georges bataille
Lanetli Pay

Türkçesi: Işık Ergüden

Lanetli Pay Georges Bataille'ın kendi dünya görüşünü, doğa felsefesi, insan felsefesi, ekonomi felsefesi, tarih felsefesi şeklinde sistematik olarak ortaya koymaya çalıştığı tek kitaptır.
Bu yapımın temelinde her zaman aşırılık kavramı vardır, ama dünya üzerinde enerji hareketleriyle ilgili olarak derlenmiş özlü verilerden yola çıkarak bu kez buna bilimsel bir açıklama bulmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte, "yeryüzünde enerji hareketlerini dikkate alan her disiplinin ortaya attığı bütün sorunların anahtarını bulmak" için bu veriler yeterli olabilir; ama kozmik bir görüngü olarak kabul edilen enerji söz konusu olduğunda, büyük bir hipotez ortaya atılır: Daima aşırılık vardır, çünkü her büyümenin kaynağındaki güneş ışınları karşılıksız verilmiştir: "Güneş asla almadan verir."

Jean Piel

Geride kalan çağın en etkili Fransız düşünürlerinden Georges Bataille'ın en çok tartışılan metinlerinden biri *Lanetli Pay*. Mübadele, harcama kavramı, tüketim olgusu ve siyasal iktisadın daha birçok temel kavramı üzerine yazılmış başat önemdeki eserlerden biri.

felsefe
siyasal iktisat

9 789752 984349